

**BİR TÜKETİM PRATİĞİ OLARAK HANEHALKININ İSRAF
DAVRANIŞLARININ SOSYOLOJİK ANALİZİ**

UFUK AY

(DOKTORA TEZİ)

ESKİŞEHİR, 2021

**BİR TÜKETİM PRATİĞİ OLARAK HANEHALKININ İSRAF
DAVRANIŞLARININ SOSYOLOJİK ANALİZİ**

Ufuk AY

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İşletme Anabilim Dalı

DOKTORA TEZİ

Eskişehir, 2021

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ufuk Ay tarafından hazırlanan “Bir Tüketim Pratiği Olarak Hanehalkının İsrâf Davranışlarının Sosyolojik Analizi” başlıklı bu çalışma 11.02.2021 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından İşletme Ana Bilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Bayram Zafer ERDOĞAN

Üye Doç. Dr. Müjdat ÖZMEN

(Danışman)

Üye Prof. Dr. Etem Hakan ERGEÇ

Üye Doç. Dr. Muhammet Ali TİLTAY

Üye Doç. Dr. Behçet Yalın ÖZKARA

ONAY

.../ .../ 2021

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Ufuk AY

ÖZET

BİR TÜKETİM PRATİĞİ OLARAK HANEHALKININ İSRAF DAVRANIŞLARININ SOSYOLOJİK ANALİZİ

AY, Ufuk

Doktora Tezi- 2021

İşletme Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Müjdat ÖZMEN

Gıda, besin tedarik zincirinin her aşamasında israf edilmekle birlikte, ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça hane halkı düzeyinde israf edilen gıda miktarı da artmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde bireylerin gıda israfı davranışlarının, ağırlıklı olarak tutum, norm, algılanan davranışsal kontrol ve niyet gibi bilişsel unsurlarla açıklanmaya çalıştığı gözlenmiştir. Bu tip bir yaklaşım ile ilgili iki büyük sorun mevcuttur. İlk olarak niyet ve davranış arasında önemli bir boşluk vardır. Gıda israfı yapmamaya yönelik niyetlenme hali çoğu zaman davranışa yansımamaktadır. İkincisi, bu psikoloji temelli yaklaşım gıda israfının, gündelik hayatın rutin ve sosyo-materyal dokusu ile ilişkili olduğunu hesaba katmamaktadır. Bireyi hem gündelik hayatındaki rutinlerinden hem de çevresinden yalıtarak sorunu bireyselleştirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfı olgusunun rutin gıda pratikleri aracılığıyla nasıl deneyimlendiğine yönelik bir kavrayış geliştirmektir.

Çalışma nitel olarak tasarlanmıştır. Kuramsal alt yapısını pratik teorisi oluşturmaktadır. Araştırma deseni fenomenolojidir. Veri toplama yöntemi olarak katılımcı gözlemler ve derinlemesine mülakatlar kullanılmıştır. Bu kapsamda Konya ve İstanbul'da farklı aile yaşam döngülerine sahip 15 hane halkı ile görüşülmüştür. Sonuç olarak hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfının, alışveriş, muhafaza,

pişirme, yeme ve artakalanların yönetimi pratikleri etrafında şekillenen materyalite, anlam ve kabiliyet gibi unsurlarla deneyimlendiği ortaya çıkarılmıştır. Materyalite unsurunun, gıda, özel bir gıda türü olarak ekmek, buzdolabı ve diyetlerle, anlam unsurunun dini değerler, geçmişteki yoksulluk, israfı ilişkili duygular ve müdavimlikle, kabiliyet unsurunun ise pratiğe katılım derecesi, israfı engelleme pratikleri ve hayvanlarla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gıda İsrafı, Pratik Teorisi, Fenomenoloji, Rutin.

ABSTRACT

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF HOUSEHOLD’S WASTE BEHAVIOR AS A CONSUMPTION PRACTICE

AY, Ufuk

Ph. D. Degree- 2021

Department of Business Administration

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Müjdat ÖZMEN

Although food is wasted at every stage of the food supply chain, as countries' development level increases, the amount of wasted food at the household level also increases. When the literature is examined it is observed that individuals' food waste behaviors are overwhelmingly explained with cognitive factors such as attitude, norm, perceived behavioral control, and intention. However, such an approach has two significant problems. First, there is a considerable gap between intention and behavior. Intention to not waste food rarely results in the action. Second, this psychology-based approach does not consider that food waste is associated with the routine and socio-material nature of everyday life. Therefore, this study aims to develop an understanding of how the phenomenon of food waste at the household level is experienced through routine food practices.

The study is qualitatively designed. The theoretical background is the practice theory. The phenomenology is the research design. Participant observations and in-depth interviews were used as data collection methods. It was interviewed with 15 households with different family life cycles in Konya and İstanbul. As a result, it has been found that food waste at the household level is experienced with elements such as materiality, meaning, and capability shaped by shopping, food preservation, cooking, eating, and leftover management practices. It has been concluded that the

material element is related to food, bread as a special type of food, the refrigerator and diets, the meaning element to religious values, poverty in past, feelings associated with waste, and the capability to the degree of participation in practice, waste prevention practices and animals.

Keywords: Food Waste, Practice Theory, Phenomenology, Routine.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	IX
İÇİNDEKİLER	XI
TABLOLAR LİSTESİ.....	XV
ŞEKİLLER LİSTESİ	XVI
EKLER LİSTESİ	XVII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XVIII
ÖNSÖZ	XIX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GIDA İSRAFINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. GIDA İSRAFI.....	3
1.2. GIDA KAYBI VE İSRAFI: TANIMI VE TÜRLERİ	5
1.3. GIDA İSRAFI LİTERATÜRÜ	10
1.3.1. Sosyo-Demografik Faktörler	11
1.4. GIDA İSRAFI LİTERATÜRÜNDE BASKIN OLAN İKİ TEMEL ONTOLOJİ	15
1.4.1. Planlı Davranış Teorisi	16
1.4.2. Planlı Davranış Teorisi ve Gıda İsrafı	20
1.4.3. PDT'nin Gıda İsrafını Açıklamak Hususundaki Açmazları.....	26
1.4.4. Gıda İsrafının Açıklamaya Yönelik Sosyolojik Katkıları	27
1.4.5. Pratik Teorisi	28
1.4.6. Gıda İsrafını Sosyal Pratikler Kuramı Üzerinden Temellendirmeye Yönelik Girişimler.....	30
1.5. GIDA İSRAFI İLE İLGİLİ TEMEL PRATİKLER.....	33

1.5.1. Planlama	34
1.5.2. Alışveriş.....	35
1.5.3. Muhafaza	35
1.5.4. Pişirme.....	36
1.5.5. Yeme	36
1.5.6. Artakalanları Yönetme	37

İKİNCİ BÖLÜM

PRATİK TEORİSİ

2.1.PRATİK TEORİSİNE GENEL GİRİŞ	38
2.2. PRATİK TEORİSİNİN SOSYAL TEORİ İÇİNDEKİ YERİ	43
2.2.1. Edimsellik Yaklaşımı	46
2.2.2. Aktör- Ağ Kuramı	48
2.3. PRATİK TEORİSİNİN FELSEFİ TEMELLERİ	52
2.3.1. Martin Heidegger'in Pratik Teorisine Katkıları	54
2.3.1.1. Dasein	56
2.3.2. Ludwig Wittgenstein'in Pratik Teorisine Katkıları.....	60
2.3.2.1. Birinci Dönem Wittgenstein: Tractatus Logico Philosophicus	60
2.3.2.2. İkinci Dönem Wittgenstein: Felsefi Soruşturmalar	62
2.4. PRATİK TEORİSİNİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ	65
2.4.1. Anthony Giddens'in Pratik Teorisine Katkıları	67
2.4.2. Pierre Bourdieu'nun Pratik Teorisine Katkıları	71
2.5. ÇAĞDAŞ PRATİK TEORİSYENLERİNİN KATKILARI.....	75
2.5.1. Theodore Schatzki'nin Pratik Teorisine Katkıları.....	77
2.5.2. Andreas Reckwitz'in Pratik Teorisine Katkıları	79
2.5.3. Elizabeth Shove'un Pratik Teorisine Katkıları.....	83
2.6. PRATİK TEORİSİ VE TÜKETİM.....	85

2.7 PRATİK TEORİSİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM	88
2.8. PRATİK TEORİSİ VE GIDA İSRAFI.....	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA

3.1. ARAŞTIRMA YAKLAŞIMI.....	92
3.2. FELSEFİ DÜNYA GÖRÜŞÜ	94
3.3. ARAŞTIRMANIN DESENİ.....	97
3.3.1. Bağlam.....	100
3.3.2. Araştırmacının Rolü	104
3.4. ARAŞTIRMANIN KISITLARI	105
3.5. ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ	107
3.5.1. Veri Toplama ve Katılımcı Profili.....	108
3.5.2. Veri Analizi	111
3.6. BULGULAR.....	113
3.6.1. Materyalite.....	113
3.6.1.1 Gıda.....	113
3.6.1.2. Ekmeğin Öyküsü.....	120
3.6.1.3. Buzdolabı: Materyal-Semiyotik bir Araf.....	126
3.6.1.4. Bir Beden Pratiği Olarak Beslenme Rejimleri.....	130
3.6.2. Anlam	134
3.6.2.1. Dini Değerler: “Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz”	134
3.6.2.2. Geçmişteki Yoksulluk	138
3.6.2.3. İsrafla İlişkili Duygular.....	142
3.6.2.4. Müdavimlik.....	145
3.6.3. Kabiliyet	147
3.6.3.1. Pratiğe katılım derecesi.....	147

3.6.3.2. İsrarı Engelleme Pratikleri	149
3.6.3.3.Hayvanlar.....	152

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE TARTIŞMA

4.1. SONUÇ	156
4.2.MATERYALİTE	158
4.3.ANLAM.....	161
4.4. KABİLİYET	164
KAYNAKÇA.....	170
EKLER.....	183

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Besin Tedarik Zinciri Aşamalarında Gıda kaybı ve İsraflı.....99

Tablo 2. Katılımcı Profili.....109

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Tüketim ve Tüketim Öncesi Safhalardaki Gıda İsrafı.....	8
Şekil 2. Ülke genelinde israf edilen ekmeğin dağılımı.....	9
Şekil 3. Planlı Davranış Teorisi.....	17
Şekil 4. Gıda İsrafına İlişkin Pratikler.....	33
Şekil 5. Araştırma Çerçevesi, Dünya Görüşleri, Desenler ve Araştırma Yöntemleri arasındaki bağlantılar.....	91
Şekil 6. Veri Analizi Çerçevesi.....	110
Şekil 7. yeşillik saklama pratiği.....	114
Şekil 8. Peçetenin Failliği.....	116
Şekil 9. Gıda Örüntüsü.....	119
Şekil 10. Ekmek Örüntüsü.....	125
Şekil 11. Buzdolabı Örüntüsü	130
Şekil 12. Beslenme Rejimleri Örüntüsü	133
Şekil 13. Dini Değerler Örüntüsü.....	137
Şekil 14. Yoksulluk Örüntüsü	142
Şekil 15. Duygular Örüntüsü.....	144
Şekil 16. Müdavimlik Örüntüsü	146
Şekil 17. Pratiğe Katılım Derecesi Örüntüsü	149
Şekil 18 İsrafı Engelleme Pratikleri Örüntüsü	152
Şekil 19. Hayvanların Failliği	153
Şekil 20. Hayvanlar Örüntüsü	155

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Araştırmada kullanılan mülakat rehberi.....173

Ek 2: Katılımcı profili detaylı listesi.....177

KISALTMALAR LİSTESİ

FAO: Food and Agriculture Organization

PDT: Planlı Davranış Teorisi

ÖNSÖZ

Doktora, şüphesiz bir araştırmacının akademik kariyerindeki en değerli ve en zorlu süreçlerden biridir. Bir araştırmacı olarak en büyük şansım, bu süreçte benden maddi ve manevi desteklerini hiç esirgemeyen annem, babam ve kardeşim olmuştur. Dolayısıyla en büyük teşekkürü onlar hak ediyorlar. Akademik olarak kendimi ne zaman kaybolmuş hissetsem, önerileriyle bana yol gösteren kıymetli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Müjdat Özmen'e teşekkür ederim. Bütün akademik kariyerim boyunca en büyük rol modeli olarak benimseyip ustam telakki ettiğim Prof. Dr. Ömer Torlak hocama da teşekkürü bir borç bilirim. Tez izleme komitesindeki hocalarım Doç. Dr. Muhammet Ali Tiltay ve Prof. Dr. Etem Hakan Ergeç'e de uyarı ve tavsiyeleri için sonsuz teşekkürler. Kendisinden, pazarlama ve tüketimi Batı'nın dayattığı kalıplarla düşünmek zorunda olmadığımızı öğrendiğim Prof. Dr. Bayram Zafer Erdoğan hocama da teşekkür ederim. Bana ve arkadaşlarıma, her ne kadar layıkıyla tatbik edemesem de nitel yöntemin inceliklerini öğreten Doç. Dr. Eminegül Karababa'ya şükranlarımı sunarım.

Dostluklar hayatı güzelleştirir, beşere insanlığımı hatırlatır. Bu vesileyle kadim dostlarım Cemal Cem Erdoğan, Hüseyin Gürdal ile Özkan Kul ve Ferhat Tüzün'e teşekkür ederim. Eskişehir'i benim için özel kılan, çok sevdiğim dostlarım Mahmut Sami İşlek, Semra Doğan, Ufuk Pala, Nezahat Ekici, Volkan Doğan, Merve Doğan, Behçet Yalın Özkara, Yücel Türker, Nihan Tomris Küçün, Çetin Çildir, Cansev Özdemir, Hakan Çakmak ve Tuğçe Çakmak'a sonsuz teşekkürler. Desteklerini hep hissettiğim mesai arkadaşlarım Hamide Selçuk, Melahat Karadağ, Hasan Basri Alım, Mehmet Akif Gündüz, Fatih Cura ve Muhittin Babaoğlu'na; bu süreçte üstümdeki yükü paylaşıp bir nebze rahat hareket etmemi sağlayan dost ve arkadaşlarım Emre Güler, Ahmet Akar, Ayhan Akpınar, Beyza Aksoy Mıhoğlu ve Sinan Çizmecioğlu'na; veri toplama aşamasında desteklerini esirgemeyen Dilara Ustabaşı Gündüz, Demet Akarçay, Özlem Akarçay ve Ayşe Nur Boz'a; insanlık ve vicdan timsali dostlarım Ercivan Özen ve Elmas Akın'a; eşsiz sohbetleri için Ayşegül Uçkun Özkan, Yasemin Savaş, Büşra Alkan, Pınar Erdoğan ve Hatice Tuğçe Berberoğlu'na, beslenme tavsiyelerini daima dikkate aldığım sevgili dostum Gizem Keser'e teşekkür borçluyum.

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütüne (FAO) göre dünya üzerinde insani tüketim için üretilen gıdaların yenilebilir kısmının kabaca üçte biri israf edilmekte ki bu da yaklaşık 1,3 milyar ton gıdaya tekabül etmektedir. (FAO, 2011:4). Özellikle yüksek gelirli, gelişmiş ülkelerde gıda israfına en büyük katkıyı tüketiciler yapmaktadır (Griffin, Sobal ve Lyson, 2009). Bunun anlamı, gıdanın hala insani tüketim için uygun olduğu halde dahi elden çıkarıldığıdır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça nihai tüketim aşamasında israf edilen gıda miktarının da arttığı görülmektedir.

Nihai tüketim aşamasında gerçekleşen gıda israfı, oteller, kurum yemekhaneleri ve kantinleri, restoranlar gibi farklı alanlarda gerçekleşse de hane halkı düzeyindeki israf bunların arasında en fazla göze çarpanıdır. Nitekim hane halkı düzeyinde yani evlerde yapılan gıda israfı, gıda ile alakalı pek çok pratiğin, anlamın, söylemin, dini inancın, kültürel değerlerin, materyalin, kabiliyetin ve piyasa, devlet gibi makro aktörlerin çeşitli düzenlemelerinin kesişim noktasında durmaktadır.

Hane halkı seviyesinde gerçekleşen gıda israfı ile ilgili literatür incelendiğinde, bu tip israfı psikolojik ve sosyolojik olarak açıklamaya çalışan iki temel ontoloji göze çarpar (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018). Kuramsal temelini genellikle Planlı Davranış Teorisi'nden (Ajzen, 1991) alan psikolojik yaklaşımlar gıda israfına sebep olan davranışları tutum, sübjektif norm, algılanan davranışsal kontrol ve niyetin bir fonksiyonu olarak açıklamaya çalışır. Fakat bu yaklaşımların açıklayıcılık ve kestirim gücü gerek değer-eylem (Blake, 1999) ve tutum-davranış (Boulstridge ve Carrigan, 2000) uyumsuzlukları, gerekse bu psikolojik modellerin bireyi, etrafındaki insani ve insani olmayan diğer aktörlerle (Latour, 2005) etkileşimlerinden soyutlaması sebebiyle oldukça düşüktür. Gıda israfına daha sosyolojik bir zaviyeden yaklaşan çalışmalar ise bu konuda daha avantajlıdır. Nitekim sosyolojik yaklaşımlar, gıda israfını ana failinin kişi olduğu bireysel bir tüketici problemi olarak görmez (Evans, 2011). Meseleyi sosyolojik olarak ele alan araştırmacılar çalışmalarının kuramsal temelini genellikle Pratik teorisi (Schatzki, 1996; Reckwitz, 2002; Shove, Pantzar ve Watson, 2012) üstüne bina ederler. Pratik teorisi gıda israfını, materyal, anlamsal ve kabiliyetler ile ilgili unsurdan oluşan gıda pratiklerinin icrası esnasında ortaya çıkan, çoğu zaman önceden öngörülemeyen neticeleri olarak değerlendirdiği için “gıda israfı üzerine var olan perspektifi genişletir; tutum, davranış ve tercih gibi bireysel psikolojik

faktörlerin ötesine geçmeye olanak verir” (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018:981). Gıda israfını pratik teorisi ile analiz etmek gıda israfı üstüne çeşitli aktivitelerin, aktörlerin, materyallerin, mekansal-zamansal bileşenlerin ve onların etkilerin kesişimine ilişkin içgörüler sağlar (Southerton and Yates, 2014).

Bu araştırmanın temel sorusu evlerde gerçekleşen gıda israfının hane halkı bağlamında kişilerin gündelik gıda pratiklerin bir sonucu olarak nasıl ortaya çıktığıdır. Bu sorunun rehberlik ettiği amaç ise gıda israfı olgusunun hane halkı bağlamına bakan yönünü, hane halkını oluşturan aile bireyleri tarafından gıda pratiklerinin bir sonucu olarak nasıl deneyimlendiğini anlamaya çalışmaktır. Kuramsal temelini pratik teorisinin oluşturduğu nitel bir araştırma desenine sahip bu çalışmanın bölümlerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde gıda israfı kavramı teknik olarak açıklanmaya çalışılmış, daha sonra hem Dünya’da hem de Türkiye’de meselenin ne kadar kritik bir boyutta olduğu rakamlar ve grafiklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gıda kaybı ve gıda israfı arasındaki fark irdelenmiş, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gıda israfının besin tedarik zincirinin en çok hangi boyutunda gerçekleştiğiyle alakalı bilgiler verilmiştir. Bu bölüm daha sonra hane halkı seviyesinde gerçekleşen gıda israfı ile ilgili literatürün analiziyle devam etmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü pratik teorisinin felsefi ve sosyolojik temellerini, farklı versiyonlarını, diğer sosyal teorilerle nasıl bir benzerliğe sahip olduğunu anlatmaya ayrılmıştır. Gıda israfı olgusunun söz konusu pratiklerden, nedensel olmayan bir biçimde ortaya çıktığına yönelik bir kanaat edinmiş araştırmacı üçüncü bölümde metodolojik detaylarını anlattığı bu araştırmanın deseni olarak seçtiği fenomenolojinin teorik varsayımlarının sınırlarını zorlamak pahasına pratik teorisini ve bu teorinin sunduğu araçları hem araştırmanın kuramsal yapısını oluştururken hem de verileri analiz ederken kullanmıştır. Katılımcı gözlemler ve derinlemesine mülakatlar ile farklı aile yaşam döngülerinde olan 15 katılımcıdan toplanan veriler analiz edilmiş ve birtakım bulgulara ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular Shove, Pantzar ve Watson (2012)’ın önerdiği şekliyle, pratiğin unsurları olan materyal, anlam ve kabiliyetler temaları altında kategorileştirilmiştir. Gıda israfının hane halkı seviyesinde gıda pratiklerinin bir sonucu olarak nasıl ortaya çıktığının izi hane halkının aslında onun bir olgu olarak nasıl deneyimlediğinin belirlenmesi ile sürülmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GIDA İSRAFINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. GIDA İSRAFI

İngilizce konuşulan ve yazılan dünyada “waste” kelimesinin hem atık hem de israf anlamında kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla beraber bu kelimenin dilimizdeki karşılığı olarak kullanılan israf sözcüğü köken itibariyle dini bir terminolojiden alınmış olup, Kur’an-ı Kerim’e dayanmaktadır. İsrif geniş anlamıyla tutum ve davranışlardaki her türlü aşırılıklardan kaçınma, dar anlamıyla mali konularda savurgan olmamaya vurgu yapar (Kayhan, 2006:149). “Kur’an-ı Kerim’in ifade ettiği orta yol anlayışı, insan fıtratına en uygun olan yaşam şeklidir. Bu anlayışın ana özelliği ifrat ve tefrit olarak ifade edilen aşırılıklardan kaçınmak ve orta yol çerçevesinde hayırda yarışmaktır” (Mutluel, 2012:242). İslam’ın bu prensibi “*Harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar*” (Furkan;67) şeklinde bir ayetle özetlenmiştir.

Terzi (2016) Kuran’ı Kerim’de israf kavramının ayetlerde kullanılma biçimine göre 7 başlık altında toplandığını söylemektedir. Bunlar; inkâr ve şirk, büyük günah işleme, kibirde, zulümde ve fesatta ileri gitme, haddi aşma, haklı bir sebep olmaksızın öldürme ve kısas’ta aşırı gitme, cinsellikte aşırı gitme-eşcinsellik (Lut kavminin müsrif olarak nitelendirilmesi), beslenme ve giyinmede aşırı gitme, mal harcamada aşırı gitmedir. Bu açıdan bakıldığında israf kavramının her türlü tutum ve davranışta aşırıya gitme, ahlaken ve dinen tavsiye edilen orta yolun dışına taşma şeklinde bir anlama sahip olduğu açıktır. İsrif kavramı kökeninde her türlü tutum ve davranışta aşırı gitme gibi bir anlama sahip olsa da gerek günlük yaşamda gerekse daha akademik mecralarda, Kur’an’da da vurgulanan son iki unsur, yani beslenme ve giyinmede aşırı gitme, mal harcamada aşırı gitme daha fazla ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla israfın bu kullanımlar bağlamında harcamalarda aşırı gitme veya doğal kaynakları aşırı kullanma gibi çok daha spesifik bir anlam ihtiva ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ticaret Bakanlığının 2017 yılında yayınlamış olduğu Türkiye İsrif Raporu’nda ise israf olgusunun genel olarak; su ve enerji tasarrufu, gıda israfı, giyim israfı, lüks tüketim ve israf kavramları etrafında şekillendiği görülmektedir (Ticaret Bakanlığı, 16 Nisan, 2018). İsrif olgusunun kapsamı içerisinde yer alan bütün bu kalemler arasında

ise gıda israfının ayrı bir yeri ve önemi vardır. Nitekim gıda israfı olarak betimlediğimiz olgu diğerlerine göre daha kompleks ve sofistike bir yapı arz etmektedir. Gıda israfı, örneğin giyim israfı ya da lüks tüketimle ilişkili israf davranışlarının aksine, belirli bir gelir seviyesi yahut sosyo-ekonomik gruba ait olma zarurietini gerektirmez. Aksine düşük gelirli ailelerde de pek çok faktörün etkisiyle azımsanamayacak boyutlara ulaşabilir. Nitekim düşük gelir bağlamında, gıda bolluğu bir zenginlik emaresi olarak görülebilmekte olup, diğer kültürel faktörler de gıda israfının teşvik edilmesinde rol oynayabilir (Porpino, Parente ve Wansink, 2015). Gıda israfı olarak tanımladığımız olgunun karmaşık ve sofistike yapısının bir diğer göstergesi ise diğer israf biçimleriyle, ilk aşamada doğrudan kavranması zor olan ilişki biçimidir. Gıda kaybı toprak, su, enerji ve diğer girdiler gibi, gıda üretiminde kullanılan kaynakların da israfı demektir. Tüketilmeyecek olan gıdanın üretimi, üretilen gıdanın ekonomik değer kaybının yanı sıra gereksiz karbondioksit emisyonuna da sebebiyet vermektedir (Food and Agriculture of Organization, 23 Ocak 2019). Gıda üretimi kaynak-yoğun (*resource-intensive*) bir üretim süreci olduğundan, gıda kayıpları ve israflarına dolaylı olarak toprak erozyonu, ormansızlaşma, su ve hava kirliliği ve bunun yanı sıra gıda üretim, depolama, taşıma ve atık yönetimi süreçlerinde meydana gelen sera gazı emisyonu gibi geniş ölçekte bir çeşitlilik arz eden çevresel etkiler de eşlik eder (Mourad, 2016).

Yılda 870 milyon insanın açlıktan mustarip olduğu ve milyonlarcasının da açlık nedeniyle hayatını kaybettiği belirtilen Türkiye İsrar Raporunda gıda israfının ciddi boyutlara ulaştığı vurgulanmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 16 Nisan, 2018). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütüne (FAO) göre dünya üzerinde insani tüketim için üretilen gıdaların yenilebilir kısmının kabaca üçte biri israf edilmekte ki bu da yaklaşık 1,3 milyar ton gıdaya tekabül etmektedir. (FAO, 2011:4). FAO'nun gıda israfı ve gıda kaybıyla ilgili 2011 yılında yayınladığı bu rapor meselenin boyutlarıyla ilgili çarpıcı ipuçları vermesi bakımından oldukça mühimdir. Gıda israfı ile ilgili meseleleri birçok farklı açıdan değerlendirmek mümkün ve aynı ölçüde gerekli olsa da öncelikle israfın nasıl tanımlandığından ve nasıl algılandığından bahsetmek daha yerinde olacaktır.

1.2. GIDA KAYBI VE İSRAFI: TANIMI VE TÜRLERİ

Bu minvalde, evvela gıda kaybı (*food loss*) ve gıda israfı (*food waste*) arasındaki farka dikkat çekmek gerekir. Gıda kaybı, özel olarak insani tüketim için yenilebilir gıda sağlayan besin tedarik zincirinin tüm safhaları boyunca gerçekleşen, yenilebilir gıda miktarındaki azalmaya göndermede bulunur (FAO, 2011). Gıda kaybı, gıda tedarik zinciri içerisinde yer alan üretim, hasat sonrası ve işleme safhalarının her birinde gerçekleşebilirken gıda tedarik zincirinin son aşamasında yani perakende ve nihai tüketim safhalarında meydana gelen gıda kaybı ise gıda israfı (*food waste*) olarak isimlendirilir (Parfitt, Barthel ve Macnaughton, 2010: 3066). Kayıp besin tedarik zincirinin tamamı boyunca gerçekleşse de en önemli orandaki israf evlerde gerçekleşmektedir (Ambler-Edwards vd., 2009). Özellikle yüksek gelirli, gelişmiş ülkelerde gıda israfına en büyük katkıyı tüketiciler yapmaktadır (Griffin, Sobal ve Lyson, 2009). Bu israfın çarpıcı sonuçlarından biri de şudur; eğer gıda tedarik zincirinin sonunda yer alan hane halkı tüketimi sürecinde israf ediliyorsa üretim, işleme, taşıma, soğutma ve hazırlık sürecine dahil olan enerjinin tamamı da boşa gidiyor demektir (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018:978).

Gıda israfını veya gıda kaybını doğru tanımlamak, onun mikrodan makroya, bireyden topluma, üreticiden tüketiciye pek çok farklı aktör ve kurum için ehemmiyet arz eden doğası ve sonuçlarını layıkıyla kavramak ve tahlil etmek bakımından son derece mühimdir. FAO'nun 2011 yılında Roma'da yapılan uluslararası bir kongre sonucunda yayınladıkları rapor bu konuda zihnimize ışık tutabilir;

“Gıda israfı ya da kaybı yalnızca insanların tüketimi için arz edilen ürünler bakımından ölçülür. Dolayısıyla yenilebilir olmayan besin ve ürün parçaları bu ölçümden çıkarılır. Tanımı gereği, gıda kayıpları ve israfı insanların tüketimi için arz edilecek yenilebilir ürünler sağlayan gıda zincirlerinin kısımlarında kayba uğrayan veya israf edilen kitlelerdir. Dolayısıyla, orijinal olarak insani tüketim maksadıyla üretilen fakat tesadüfen insani gıda zinciri dışına çıkan besin, beslenme dışı alanlara yönlendirilse dahi (hayvan besleme, biyoenerji) kayıp ya da israf olarak değerlendirilir” (FAO, 2011).

Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan biri gıda kaybı ve/veya gıda israfının insani tüketim için üretilen ve yenilebilir olan besin maddeleri miktarındaki azalma bakımından değerlendirildiğidir. Bu durum dikkate alındığında; örneğin

artakalanlarla evcil hayvanlarını beslemeyi tercih eden bir aile gıdanın elden çıkarılması için uygun bir araç geliştirmiş olsa dahi yine de gıda israfından kaçınamamış olur.

Gıda kaybı ve israfını besin tedarik zincirinin halkaları açısından ele almak ve irdelenmek istediğimiz takdirde Gıda ve Tarım Örgütünün 2011 yılında yayınlamış olduğu rapordaki sınıflandırmayı kullanmak oldukça faydalı olacaktır. Bu sınıflandırmaya göre gıdayı “nebatî meta ve ürünler” ile “hayvânî meta ve ürünler” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu iki sınıf ise tarımsal üretim, hasat sonrası taşıma ve muhafaza, işleme, dağıtım ve tüketim safhaları olarak 5 ayrı alt başlıkta değerlendirilebilir (FAO, 2011). Bu sınıflandırmanın detayları şu şöyledir;

Nebatî Metalar ve Ürünler

- ***Tarımsal Üretim:*** *Hasat operasyonları esnasında gerçekleşen mekanik zarar ve/veya sızıntı sonucu meydana gelen kayıplardır.*
- ***Hasat Sonrası Taşıma ve Muhafaza:*** *Çiftlik ve dağıtım arasındaki ulaştırma ve muhafaza boyunca meydana gelen dökülme ve bozulmalar sonucu gerçekleşen kayıplardır*
- ***İşleme:*** *Meyve suyu üretimi, konserve yapımı ve ekmek pişirme gibi evsel veya endüstriyel işleme esnasında meydana gelen dökülme ya da bozulma kaynaklı kayıplardır.*
- ***Dağıtım:*** *Toptancılar, süpermarketler, perakendeciler ve sokak pazarları (wet markets) gibi pazar sistemi içerisinde meydana gelen kayıp veyahut israflardır.*
- ***Tüketim:*** *Hane halkı düzeyinde meydana gelen kayıp ve israflardır.*

Hayvânî Metalar ve Ürünler

- ***Hayvansal Üretim:*** *Sığır, davar, kümes hayvanları vb. gibi hayvanlar için kayıplar, yetiştirilmesi esnasında gerçekleşen kayıplardır. Balıklar için ise, avlanma boyunca atılan, elden çıkarılan balıklara gönderme yapar. Süt ve süt ürünleri için ise, süt ineklerinin hastalıkları dolayısıyla süt üretiminde meydana gelen azalmalardır.*
- ***Hasat Sonrası Taşıma ve Muhafaza:*** *Sığır, davar, kümes hayvanları vb. gibi hayvanlar için kayıplar, kesimhaneye taşınması esnasında meydana gelen ölümlere işaret etmektedir. Balıklar için kayıplar, mahsulün karaya çıkarılmasından sonra buzlanma, paketlenme, depolama ve nakliye sırasında*

yaşanan dökülme ve bozulmaya işaret eder. Süt ve süt ürünleri için ise kayıplar çiftlik ve dağıtım arasındaki nakliye sırasında dökülme ve bozulmaya işaret eder.

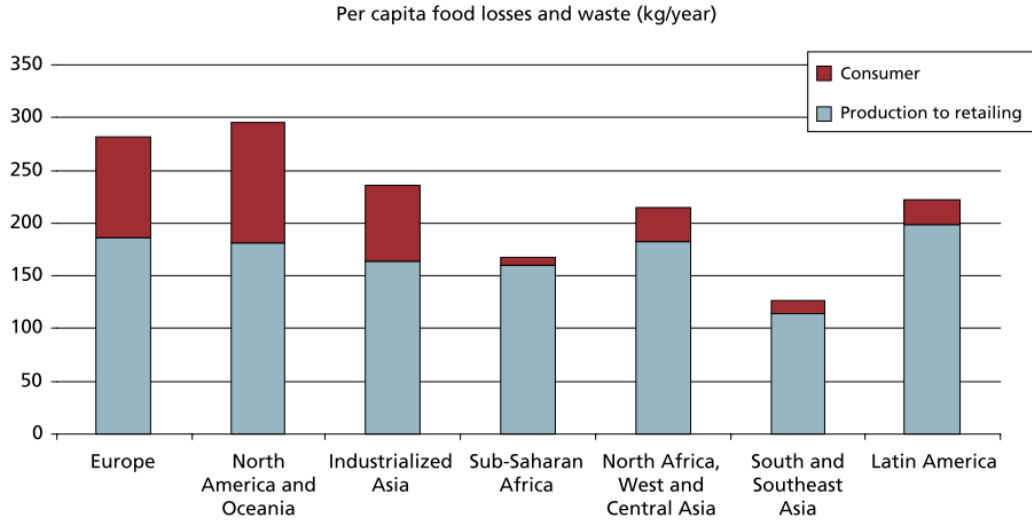
- **İşleme:** *Sığır, davar, kümes hayvanları vb. gibi hayvanlar için kayıplar, kesim ve sucuk üretimi gibi ekstra endüstriyel işlemler müddetince gerçekleşen kayıplar ve dökülmelere göndermede bulunur. Balıklar için kayıplar, konserveleme ve tütüleme gibi endüstriyel işlemler sonucu gerçekleşen kayıplara işaret eder. Süt ve süt ürünleri içinse pastörizasyon gibi endüstriyel süt sağaltım ve peynir, yoğurt yapımı gibi süt işleme esnasında gerçekleşen dökülmelere göndermede bulunur.*
- **Dağıtım:** *Toptancılar, süpermarketler, perakendeciler ve sokak pazarları (wet markets) gibi pazar sistemi içerisinde meydana gelen kayıp veyahut israflardır”*
- **Tüketim:** *Hane halkı düzeyinde meydana gelen kayıp ve israflardır.*

Toplamda, kişi başı temelinde, sanayileşmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla gıda israf edilmektedir. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki tüketiciler tarafından yapılan kişi başı israf yıllık 95-115 kilo iken, Sahra-altı Afrika ve Güney-Güneydoğu Asya'da bu rakamların yıllık 6-11 kg olduğu tahmin edilmektedir (FAO, 2011). Avrupa Komisyonu (2010) Avrupa Birliği ülkelerinde kişi başına düşen hane halkı gıda israfının, ortalamanın üstünde yer alan Hollanda (113 kg), Fransa ve İsveç (100kg) ile birlikte yıllık 76 kg olduğunu tahmin ederken, Vanham vd. (2015) AB tüketicilerinin gıda israfının yıllık ortalama 123 kg olduğunu, Katsarova (2014) ise 2004'ten 2010'a kadar gıda israfının yıllık 33 kilodan 52 kiloya çıktığını belirtmektedir.

Gıda tedarik zinciri boyunca en baştaki tarımsal üretimden nihai hane halkı tüketimine kadar kayba uğrar ya da israf edilir. Orta ve yüksek gelirli ülkelerde gıda önemli ölçüde tüketim aşamasında israf edilmektedir. Özellikle yüksek gelirli, gelişmiş ülkelerde gıda israfına en büyük katkıyı tüketiciler yapmaktadır (Griffin, Sobal ve Lyson, 2009). Bunun anlamı, gıdanın hala insani tüketim için uygun olduğu halde dahi elden çıkarıldığıdır. Sanayileşmiş ülkelerde tedarik zincirinin ilk aşamalarında da önemli kayıplar meydana gelir. Düşük gelirli ülkelerde ise gıda çoğunlukla besin tedarik zincirinin ilk ve orta aşamalarında kayba uğramakta, çok azı tüketici seviyesinde israf edilmektedir (FAO, 2011). Örneğin Almanya'da hane

halklarının gıda zinciri boyunca gerçekleşen toplam israfın yüzde 47 ile yüzde 65'lik bir dilimini oluşturduğu tahmin ediliyorken (Leal Filho ve Kovaleva, 2015), Avrupa Birliği için bu oran ortalama yüzde 42' dir (Katsarova, 2014). Aşağıdaki grafik gıdanın besin tedarik zincirinin hangi aşamasında ne kadar israf edildiğini göstermektedir.

Şekil 1. Tüketim ve Tüketim Öncesi Safhalardaki Gıda İsrafı

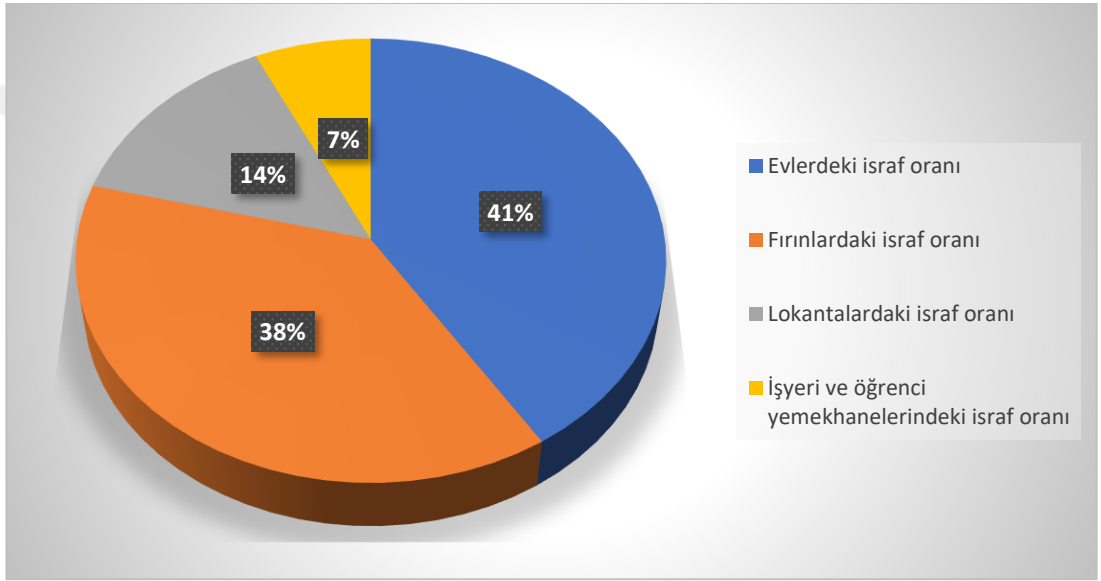

Avrupa ve Kuzey Amerika'daki tüketiciler tarafından israf edilen miktar kişi başına ortalama 95-115 kg / yıl iken, Sahra altı Afrika ve Güney / Güneydoğu Asya'daki bu rakam sadece 6-11 kg / yıl'dır. Ayrıca yine Avrupa ve Kuzey Amerika'da kişi başı gıda kaybı yıllık 280-300 kg iken, Sahra altı Afrika ve Güney / Güneydoğu Asya'da ise 120-170 kg olduğu gözükmemektedir (FAO, 2011). Bu durumda sanayileşmiş ülkeleri içeren bölgelerde tüketim safhasında israf edilen gıda miktarının daha ziyade sanayileşmemiş ülkeleri içeren bölgelere göre daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak israf edilen miktara bakılacak olursak, sanayileşmiş ülkelerdeki gıda kayıpları gelişmekte olan ülkelere olduğu kadar yüksektir, ancak gelişmekte olan ülkelere gıda kayıplarının % 40'ından fazlası hasat sonrası ve işleme safhalarında gerçekleşirken, sanayileşmiş ülkelere gıda kayıplarının % 40'ından fazlası perakende satışta gerçekleşmektedir. Sanayileşmiş ülkelere tüketici düzeyindeki gıda israfı, (222 milyon ton) neredeyse Sahra altı Afrika'daki toplam net gıda üretimi kadar yüksektir. (230 milyon ton) (FAO, 2011)

Dünya genelindeki gıda israfı hakkında yeterince bilgi verdikten sonra, ülkemizde gerçekleşen israfın boyutları hakkında da bilgi vermek yerinde olacaktır.

Ülkemizde gıda israfı ile ilgili tartışmaların odağındaki esas besin maddesi ekmektir. Dünyanın en fazla buğray üreten ülkelerinden biri olan Türkiye aynı zamanda en fazla ekmek tüketen ülke konumundadır (Toprak Mahsülleri Ofisi, 17 Mart 2019). 2013 yılında “Ekmek İsrafını Önleme Kampanyası” çerçevesinde Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından yaptırılan "Ekmek İsrafı ve Tüketici Alışkanlıkları" araştırmasında elde edilen sonuçlara göre katılımcıların %94,8'i ekmeğin kendileri için temel besin kaynağı olduğunu, %97,3'ü ise ekmeği çöpe atmanın en kötü davranışlardan biri olduğunu belirtmiştir.

Şekil 2. Ülke genelinde israf edilen ekmeğin dağılımı

Kaynak:Toprak Mahsülleri Ofisi (2013). Ekmek İsrafı ve Tüketici Alışkanlıkları, s.11

Yine aynı araştırmada elde edilen sonuçlara göre ise Türkiye’de günlük 123 milyon ekmek üretildiği, üretilen bu ekmeklerin 6,14 milyonunun yani yaklaşık %5’inin ise israf edildiği ortaya çıkmıştır. Bu sayılar yıla vurulduğunda ise sonuç çok daha çarpıcı bir hal almaktadır. Bir yıl içerisinde yaklaşık 2 milyar ekmek israf edilmektedir. Günlük israf edilen 6,14 milyon ekmeğin, yaklaşık olarak, %41’i (2.540.170) hanelerde, %38’i fırınlarda (2.344.819), %14’ü lokantalarda (843.304), %7’si ise işyeri ve öğrenci yemekhanelerinde (411.496) israf edilmektedir ((Toprak Mahsülleri Ofisi, 17 Mart 2019). Her gün kişi başına ortalama 2 dilim ekmek israf edilmektedir ve bu israf nedeniyle gerçekleşen ekonomik kaybın kişi başına yıllık 107 Türk lirasıdır (Dölekoğlu, Giray ve Şahin, 2014).

Genel olarak israf, gıda kaybı, gıda israfı dünyada ve Türkiye’de gıda israfı ile ilgili güncel bilgilerin verildiği bu kısımdan sonra özellikle gıda israfının en yoğun yaşandığı aşama olan hane halkları bazında ilgili literatür incelenecek ve gıda israfı olgusu, sebepleri ve etkileriyle etraflıca irdelenecektir.

1.3. GIDA İSRAFI LİTERATÜRÜ

Besin tedarik zinciri boyunca, hane halkları gıda israfı yapan aktörler içinde en çok öne çıkanıdır (Ambler-Edwards vd., 2009). Sanayileşmiş ülkelerde tüketici düzeyindeki gıda israfının, (222 milyon ton) neredeyse Sahra altı Afrika'daki toplam net gıda üretimi kadar yüksek (230 milyon ton) olduğu gerçeği göz önüne alındığında (FAO, 2011), özellikle hane halkları bağlamında tüketici bazlı gıda israfı konusu hakkındaki saha çalışmalarının nispeten yetersiz olduğu söylenebilir (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018). Tüketicinin gıda israfı ile ilişkili literatür incelendiğinde literatürün gıda israfı sorununa çözüm bulmaktan ziyade, sorunla alakalı bilgi üretimine ağırlık verdiği görülmüştür (Hebrok ve Boks, 2017). Konu ile ilgili akademik çalışmaların artan bir seyir izlemesine rağmen, tüketici gıda israfının belirleyicileri ve gıda israfı davranışları ile pratiklerini teşvik eden ve engelleyen esas faktörler hakkında bilinenler çok azdır (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018).

Hane halkı boyutunda, yani ev içinde gerçekleşen gıda israfı ile ilgili literatüre göz atıldığında konunun çok çeşitli veçhelerden ele alındığını gözlemlemek mümkündür. Örneğin Schanes, Dobarnig ve Gözet (2018)’in tüketicilerin hane halkı düzeyindeki gıda israfı pratikleri ile alakalı yapmış olduğu literatür taraması sonucunda bu meseleyi ele alan çalışmaların genel olarak planlama, alışveriş, muhafaza, pişirme, yeme, artakalanları yönetme, gıdanın yenilebilirliğini değerlendirme ve gıdayı elden çıkarma pratikleri başlıkları altında toplandığını öne sürmektedir. Porpino (2016) ise benzer şekilde hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfı ile ilgili yaptığı literatür taraması neticesinde bu israf tipinin öncülleri olarak; sosyo demografik faktörler, perakende sektörü ve pazarlamanın teşviki, durumsal, davranışsal ve kültürel bileşenleri ele almıştır.

Şüphesiz farklı literatür taramaları ilgili yazını değerlendirmek için farklı kavramsal çerçeveler kullanabilir. Fakat gıda israfını hane halkı bağlamında inceleyen bu araştırmada ilgili literatür değerlendirirken genel olarak üç farklı yönelim tespit

edilmiştir. Bunlar, meseleyi yaş, cinsiyet, hane halkı büyüklüğü gibi sosyo-demografik faktörler üzerinden tanımlamaya çalışan betimleyici karakterdeki araştırmalar; gıda israfını kişinin tutum, niyet, davranışsal kontrol, norm gibi bilişsel unsurlardan etkilenen bir davranış biçimi olarak kavramsallaştıran psikoloji çalışmaları ve israfı, bireyin gündelik yaşamının sosyo-materyal doğasını da dikkate almak suretiyle gıda ile alakalı çeşitli pratiklerin çoğunlukla öngörülemeyen sonuçları olarak ele alan sosyolojik araştırmalardır. Psikolojik yönelimli çalışmaların genellikle Planlı Davranış Teorisi (Ajzen, 1991) sosyolojik çalışmaların ise Pratik Teorisi (Rewckitz, 2002) etrafında şekillendiği göze çarpmaktadır. Dolayısıyla ilgili literatür sosyo-demografik faktörler ve bu literatürde baskın olan iki temel eğilimi oluşturan planlı davranış teorisi ve pratik teorisi başlıklarıyla değerlendirilmiştir.

1.3.1. Sosyo-Demografik Faktörler

Hane halkı düzeyinde gerçekleştirilen gıda israfı ile ilgili literatürün detaylandırılması işine bu israf tipiyle ilişkili bazı sosyo-demografik özellikleri irdeleme ile başlamak yerinde olacaktır. Literatürde gıda israfı ile sosyo-demografik faktörleri ilişkilendiren bir çok çalışma mevcuttur (Koivupuro vd., 2012; Tucker ve Farrelly, 2016; Bolaane ve Ali, 2004; Wenlock vd., 1980; Thyberg vd., 2016; Qi ve Roe, 2016; Melbye, Onozaka ve Hansen, 2017). Her ne kadar sosyo-demografik faktörlerin gıda israfının oluşumuna ilişkin kestirimsel bir güç sağlayacağı beklense de, bu konudaki ampirik kanıtlar çok açık olmadığından herhangi bir sosyo-demografik faktörü veya faktörleri, gıda israfı için açıklayıcı değişken veya değişkenler olarak öne çıkarmak pek mümkün değildir (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018:985).

Ev içindeki gıda israfı ve yaşı ilişkilendiren çalışmalar arasında bir fikir birliği olduğunu söylemek güçtür (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018:985). Gıda israfı miktarı ile yaş arasında negatif bir ilişki olduğunu iddia eden çalışmalar olduğu gibi (Tucker ve Farrelly, 2016; Visschers, Wickli ve Siergist., 2016; Secondi, Principato ve Laureti, 2015; Pakpour vd., 2014; Melbye, Onozaka ve Hansen, 2017), yaşlı insanların daha fazla israf ettiğine yönelik bulgular ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Cecere, Mancinelli ve Mazanti, 2014). Koivupuro vd (2012) ise evde yaşayan en büyük kişinin yaşı ile ev genelinde gerçekleşen gıda israfı arasında anlamlı bir ilişki

tespit edememiştir. Ayrıca yaş ve israf arasında anlamlı bir ilişki tespit edemeyen farklı çalışmalar da mevcuttur (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2014; Liao vd., 2018). Yine de genel bir yönelim olarak kişinin yaşlandıkça gıda israfı hususunda daha duyarlı bir hale geldiğini söylemek mümkündür. Bu durum, gıdaya karşı farklı tutumların yanı sıra, gençlere kıyasla gıda israfının etkilerini daha iyi bilmeleri ile açıklanmaktadır (Qi ve Roe, 2016). Ayrıca yaşlı insanların çoğu, geçmişte yaşanan ekonomik krizler ve kıtlıklar ile ilgili ortak deneyimleri paylaştığından, gıda israf etmek onlarda bir suçluluk hissi uyandırabilir (Melbye vd.,2017).

Cinsiyet mevzu bahis olduğunda ise israf olgusu, yaşla ilişkisine nispeten daha ilginç bir hale bürünmektedir. Cecere vd. (2014) kadınların erkeklere göre daha az gıda israf ettiğini belirtmektedir. Graham-Rowe, Jessop ve Sparks (2014) de kadınların erkeklere göre daha az gıda israf ettiğine yönelik bulgulara ulaşmıştır. Ayrıca Secondi, Principato ve Laureti (2015) araştırmaya katılan kadınların yaklaşık % 69'unun gıdaların yaklaşık olarak %5 veya daha azını israf etmekte iken, erkeklerde bu oranın %64 civarında olduğunu, dolayısıyla kadınların gıda israfı hususunda erkeklere göre daha duyarlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kadınların erkeklere göre daha az gıda israfı yaptığına yönelik bulgular olmakla birlikte, erkeklerin kadınlardan daha az gıda israf ettiği sonucuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur (Visschers, Wickli ve Siergist., 2016; Pakpour vd., 2014). Koivupuro vd. (2012) ise aile içerisinde bakkaliye alışverişinden sorumlu olan kişinin kadın olması durumunda daha fazla gıdanın israf edildiğine yönelik bulgular ortaya koymuştur. Bu çalışmalardan hareketle cinsiyet ile israf edilen gıda miktarı arasındaki ilişki hakkında kat'i bir hükme varılamazken, özellikle Koivupuro vd. (2012)'nin 380 Fin hane halkı üzerine yaptı çalışmadan hareketle, kadınların pazarlamaya ilişkin herhangi bir uyarıcıya maruz kalmadıkları yerlerde yani evlerinin içinde, marketlere göre gıda israfı hususunda daha duyarlı olduğu söylenebilir.

Gelir ve gıda israfını ilişkilendiren araştırmalar içerisinde özel bir yere sahip iki çalışma mevcuttur. Hane halkı düzeyindeki gıda israfı hususunda, gelir ve gıda israfı arasındaki ilişkiyi temel alıp, olguyu derinlemesine irdeleyen en önemli çalışmalardan biri Porpino vd. (2015)'in Brezilya'daki düşük gelirli ailelerin gıda israfı üzerine yapmış olduğu çalışmadır. Bu çalışma neticesinde bu ailelerin gıda israfının temel nedenleri olarak; aşırı tüketim, çok fazla yemek pişirme, evcil hayvan bakımı, artıktan kaçınma ve doğru olmayan besin muhafaza teknikleri belirlenmiştir

(Porpino vd., 2015). Porpino, Wansing ve Parente (2016) tarafından yapılmış olan ve alt-orta gelirli Amerikan ailelerinin gerçekleştirmiş olduğu gıda israfında şefkat gibi olumlu duyguların rolünü ortaya koymaya çalışan bir diğer araştırmada ise hem olumlu benlik duygularını arttırmanın hem de çocuklara yönelik şefkat gösteriminin bir formu olarak, bol miktarda stoklanan gıdaların daha fazla gıda israfını nasıl teşvik ettiğine yönelik yeni bir açıklama sunulmaktadır. Tespit edilen diğer öncüller ise seçenek bolluğu, kolaylık, planlanmayan öğünler ve ertelemedir (Porpino, Wansing ve Parente, 2016).

Mevzu bahis bu iki çalışmanın haricinde, gelir ve gıda israfı arasında (Stancu, Haugaard ve Lähteenmäki, 2016; Gustavsson vd., 2011; Liao vd., 2018) ayrıca gelir ve gıda israfının yaratacağı olumsuz sonuçlara yönelik farkındalık arasında (Qi ve Roe, 2016) pozitif bir ilişki tespit eden bazı araştırmaların yanı sıra, gelir ve gıda israfı arasında (Koivupuro vd., 2012; Visschers vd., 2016; Wenlock vd., 1980; Bolaane ve Ali, 2004; Melbye, 2017) doğrudan bir ilişki tespit edememiş çalışmalar da mevcuttur. Koivupuro vd. (2012)'nin Fin hane halkları üzerinde gerçekleştirdiği çalışma ise, indirim giren yahut promosyonlu ürünlere yönelik satın alma eğilimi arttıkça hane halkı bazında israfın da arttığını ortaya koyması bakımından, gelir ve gıda israfına ilişkin doğrudan olmasada, dolaylı bir bulgu ortaya koymuş olarak değerlendirilebilir. Yenilmemiş gıdayı çöpe atmak ve bunun algılanan pratik faydalara yönelik yaşatacağı kayıp hissi arasındaki ilişki gelir yükseldikçe kuvvetlenmektedir (Qi ve Roe, 2016). Sübjektif gıda bilgisi, çevresel ilgi, yaş ve gelirin israf edilen yenilebilir gıdaya karşı tüketici tutumuyla ilişkisi test edilmiş, gelir dışındaki değişkenlerin tamamının söz konusu tutum üstünde negatif bir etkisi olduğunu, gelirin ise anlamlı bir etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır (Melbye vd., 2017). İlgili literatürün erişilebilen kısmından hareketle, gelir düzeyi arttıkça hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfında da artış olduğu fakat gelirdeki artışın aynı zamanda israf nedeniyle yaşanacak ekonomik kayba karşı hassasiyeti de arttırdığı söylenebilir.

Yapılan tarama sonucunda, gıda israfı ile eğitim durumu arasında anlamlı ilişkiler tespit edemeyen çalışmaların literatürde nispi bir egemenliği olduğunu söylemek mümkündür. Yine de gıda israfı ile eğitim durumu arasında anlamlı ilişkiler ortaya koyamayan çalışmaların yanı sıra (Cecere, Mancinelli ve Mazanti, 2014; Neff, Spiker ve Truant, 2015; Kouvipuro vd., 2012), eğitim durumu arttıkça, özel bir israf önleme pratiği olan geri dönüşüm davranışı sergileme sıklığının da arttığına yönelik

bulgular mevcuttur (Pakpour vd., 2014). Gıda israfı ile eğitim arasındaki ilişkilerden bahsederken, eğitim kavramını daha spesifik bir tarzda ele almak da mümkündür. Doğrudan gıda israfını önlemeye yönelik eğitimler verilen tüketicilerin gıda israfına neden olan davranışlarında ne ölçüde bir değişimin gerçekleştiğini inceleyen bazı çalışmalar yapılmıştır (Wansink ve Van Ittersum, 2013; Williams vd., 2012). Wansink ve Van Ittersum (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, büyük tabakların yenilmesi gereken yemek miktarına ilişkin görsel bir normu temsil eden bir zihinsel çapa oluşturduğunu, tüketicilere büyük tabaklarda yemek yemenin nasıl gıda israfına yol açtığına ilişkin verilen bir eğitimin dahi onları bu davranışlardan alıkoyamadığını belirtilmektedir. Williams vd. (2012) ise çalışmaya katılan 61 hane halkının 31'inin çevresel sürdürülebilirlik eğitimine tabi tutulduğunu ve bu grubun diğerlerine göre daha az gıda israfında bulunduğu tespit etmiştir. Dolayısıyla, erişilebilen literatürden hareketle, klasik anlamda sosyo-demografik bir değişken olarak eğitim düzeyinin gıda israfı ile ilişkilendirilmesinin güç olduğu fakat doğrudan gıda israfının azaltılmasını ve çevresel sürdürülebilirliği hedefleyen spesifik eğitim programlarının israf edilen gıda miktarının azaltılması hususunda daha etkili olduğu söylenebilir.

Hane halkının büyüklüğü ve yapısı da israf edilen gıda miktarına tesir etmektedir (Wenlock vd., 1980; Koivupura vd, 2012; Parizeau, Massow ve Martin, 2015; Tucker ve Farrelly, 2016). Parizeau, Massow ve Martin (2015) geniş hane halklarının toplamda daha fazla gıda israfı yapmakta olduğunu, fakat bu gıda israfı kişi başına göre hesaplandığında daha az gıdanın boşa harcandığını sonucuna ulaşmıştır. Priefer, Jörissen ve Bräutigam (2015) da Parizeau, Massow ve Martin (2015)'in ulaştığı bulgulara benzer bulgulara ulaşmıştır. Kişi başı ortalama bazında en fazla gıda israfı üreten evler tek kişilik hane halklarının meskun olduğu ailelerdir (Priefer, Jörissen ve Bräutigam, 2015). Gıda israfı, çocuklara göre kat'i suretle çok daha fazla gıda israf eden yetişkinler ve kişi başına düşen israf miktarı küçük ailelere göre daha az olan büyük ailelerden müteşekkil bir aile kompozisyonu tarafından etkilenir (Wenlock vd., 1980). Gıda israfı evde yaşayan bireylerin sayısına göre, özellikle evde yaşayan genç bireylerin sayısına göre artmaktadır (Tucker ve Farrelly, 2016). Erişilebilen literatürden hareketle, hane halkının büyüklüğü ve yapısı ile israf edilen gıda miktarı arasındaki araştırmaların genel itibariyle, daha küçük hane halklarının toplamda daha büyük hane halklarına göre daha az gıda israfında bulunduklarını fakat kişi başı gıda israfı ortalamasının küçük hane halklarında büyüklere göre daha fazla

olduğunu, evde yaşamakta genç bireylerin sayısı arttıkça gıda israfının da arttığı sonuçlarına ulaştığını söylemek mümkündür. Ayrıca, araştırmalar kentsel alanlarda yaşayan bireylerin daha fazla gıda israfı yaptıklarını bildirmektedir (Cecere, Mancinelli ve Mazanti, 2014; Secondi, Principato ve Laureti, 2015). Buna karşın kentsel yerleşim ile gıda israfı davranışları arasında anlamlı bir ilişki bulamamış olan çalışmalar da mevcuttur (Neff, Spiker ve Truant, 2015).

1.4. GIDA İSRAFI LİTERATÜRÜNDE BASKIN OLAN İKİ TEMEL ONTOLOJİ

Porpino (2016)' ya göre gıda israfı çalışmalarında benimsenmiş olan, bireysel ve sosyal pratik olmak üzere, başlıca iki kuramsal bakış açısı mevcuttur. Gıda israfı (ve gıda israfını önleme) ile ilgili pratik ve davranışları bireysel davranış temelinde açıklamaya yönelik çalışmaların en sık başvurduğu sosyo-psikolojik teorilerden biri ise planlı davranış teorisidir. İlgili yazında, Ajzen (1991) tarafından geliştirilmiş olan planlı davranış teorisini veya bu teorinin bazı bileşenlerini gıda israfı ile ilgili davranışların nedenlerini açıklamak için kullanan bir çok çalışma mevcuttur (Graham-Rowe vd., 2015; La Barbera, Riverso ve Verneau, 2016; Visschers vd., 2016; Stefan vd., 2013; Liao vd., 2018). Literatürde, gıda israfını bireysel bir perspektifle izah etmeye çalışan araştırmacıların dayanak noktası olarak kullandıkları değer-inanç-norm teorisi (Stern vd., 1999) gibi farklı sosyo-psikolojik kuramlarla karşılaşılsa da planlı davranış teorisinin gıda israfına ilişkin davranışları bireysel bir açıdan tahlil etmeye çalışan çabaların kuramsal açıdan esas muharrik gücü olduğu görülmektedir. Bir diğer bakış açısı ise hane halkı gıda israfının bireysel tüketici davranışı problemi olarak kavramsallaştırılamayacağı ve politika ile müdahalelerin gıdanın üretildiği sosyal ve politik koşulları hedeflemesi gerektiği (Evans, 2011) önerisinden hareketle, gıda israfına yönelik mikro bakış açısını reddeden pratik teorisinin takip edilmesi gerektiğini savunur. (Evans 2011; Ganglbauer, Fitzpatrick ve Comber, 2013; Southerton ve Yates, 2015).

Schanes, Dobarnig ve Gözet (2018) de hane halkı düzeyinde gerçekleştirilen gıda israfına ilişkin akademik literatürü analiz etmek maksadıyla gerçekleştirmiş olduğu araştırmada Porpino (2016)' nun ulaştığı sonuçlarına benzer bir sonuca ulaşmıştır. Schanes, Dobarnig ve Gözet (2018)' e göre gıda israfı ile ilgili literatür

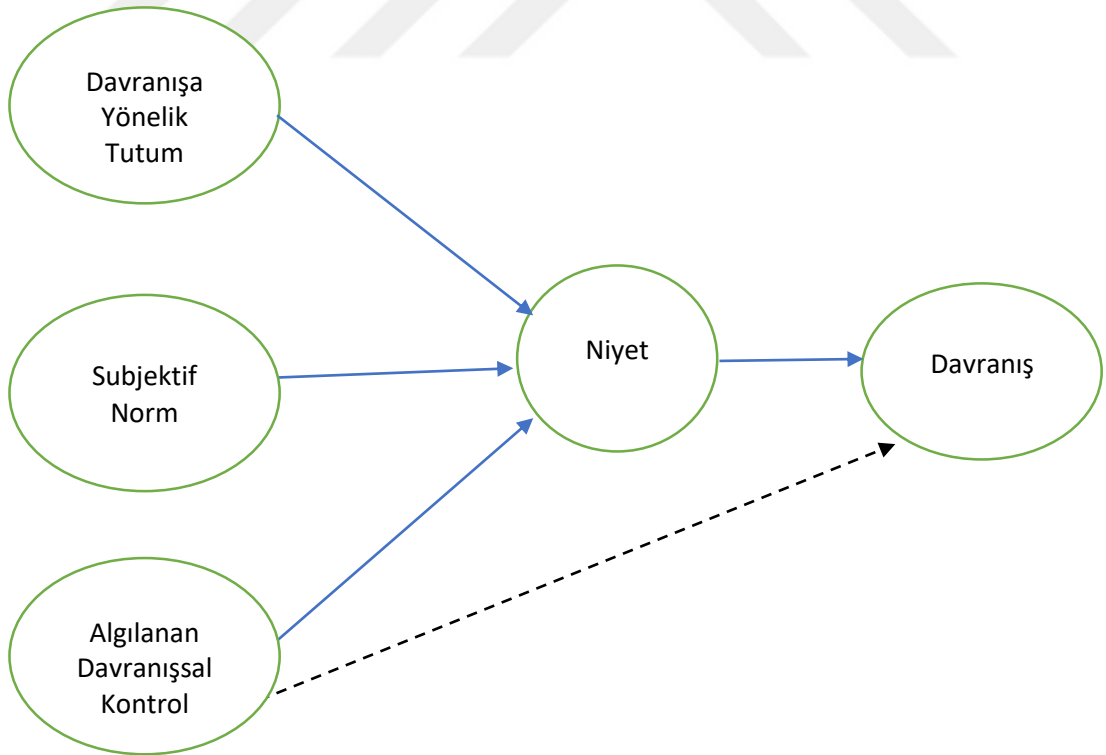
incelendiğinde göze çarpan ilk husus bu literatürde var olan akademik tartışmaları egemenliği altına alan iki temel sosyal ontolojidir. Bir yanda, spesifik, kişiler arası bilişsel, motivasyonel ve yapısal faktörleri ve çevresel davranışları güdüleyen veya engelleyen süreçleri ölçmeyi ve ayırmayı amaçlayan - ve sıklıkla tüketici davranışı ya da çevresel psikoloji alanlarında yerleşik olan- psikoloji yönelimli yaklaşımlar vardır. Bir diğer yanda ise özellikle sosyal pratik teorisi etrafında dönmekte olan daha sosyolojik yönelimli yaklaşımlar gıda israfını açıklamaya çalışmaktadır. Bu aşamada gıda israfına yönelik hem bireysel hem de sosyal izahatlar sunan kuramları ve gıda israfı ile ilişkilerini detaylandırmak yerinde olacaktır.

1.4.1. Planlı Davranış Teorisi

Gıda israfı ve gıda israfı ile ilgili davranışlar, gıda üretiminde kullanılan pek çok kaynağın boşa gitmesi ve bu kaynakların kullanımının da çevreye yönelik dolaylı yahut dolaysız pek çok etkisi sebebiyle çevresel açıdan önem arz eden bir davranış biçimi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla gıda israfını engellemeye yönelik davranışlar da tıpkı yeşil ürün satın alma, enerji tasarrufu yapma, geri dönüşüm vb. davranışlar gibi çevreci davranış statüsünde değerlendirilebilir. Ev içindeki gıda israfını azaltmak genellikle, gıda israfının çevresel etkilerini azaltmanın en iyi yolu olarak kabul edilmektedir (Quested vd., 2013:43). Fakat Qested vd. (2013) gıdanın israf edilme olasılığını ve israf edilen gıda miktarını etkilemesi muhtemel çoklu ve etkileşimli davranışların mevcudiyetinden dolayı, gıda israfını kestirmenin kolay bir iş olmadığını iddia eder. Buna rağmen, insanlar gıdayı israf etmeme yönünde bir motivasyona sahip değilse, muhtemeldir ki gıda israfını azaltmayacaktır (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks., 2015). Ayrıca, gıda israfını azaltmak için tasarlanan girişimler de hane halkı gıda israfını azaltmaya yönelik motivasyon ve engellerin altında yatan temel psikolojik mekanizmaları hedeflemezlerse kuvvetle muhtemel etkili olamayacaklardır (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2014). Dolayısıyla ev içerisinde, gıda israfının azaltılmasını sağlayan davranış ve pratikleri sergilemeye yönelik motivasyon ve bu motivasyonun önündeki engellerin temelinde var olan psikolojik yapıyı açıklığa kavuşturmaya yönelik çabalar, hane halkı düzeyindeki gıda israfına ilişkin literatürde oldukça yaygındır. İlgili literatür incelendiğinde Planlı Davranış Teorisi (PDT) (Ajzen, 1991), Norm Aktivasyon Modeli (Schwartz, 1977), Değer-İnanç-Norm Kuramı (Stern vd., 1999; Stern, 2000) gibi pek çok psikolojik yönelimli kuramın bu psikolojik yapıyı

açıklamak için kullanılmaya çalışıldığı göze çarpsa da, Ajzen (1991) tarafından, gerekçeli eylem teorisinin (Fishbein ve Ajzen, 1975) bir uzantısı olarak geliştirilen planlı davranış teorisinden faydalanma çabasının çok daha yaygın olduğunu ve ilgili yazında önemli bir yekûn tuttuğunu söylemek mümkündür. (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks., 2015; Visschers vd., 2016; La Barbera, Rivero ve Verneau, 2016; Stefan vd., 2013; Liao vd., 2018; Pakpour vd, 2014;). Bu sosyo-psikolojik çerçeveyi kullanan çalışmalar çok sayıda insandan edinilen geniş ölçekli bulgular sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bilişsel ve sosyo demografik değişkenler ile eylemler arasında nedensel ilişkiler tesis eder. Bu çalışmalar tutumlar, normlar, bilgi ve niyetler gibi bireye içkin olan davranış güdüleyicileri ve bilişsel süreçlerin rolüne ilişkin iç görüşler sunmuştur (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018). Gıda israfı literatüründe, bu tip bir israfa sebep olma ve bu tip bir israfı önleme potansiyeli taşıyan davranışların ve pratiklerin nedensel doğasını izah etmek için sıklıkla faydalanan PDT'nin genel modeli aşağıdaki şekilde açıklanmıştır.

Şekil 3. Planlı Davranış Teorisi

Kaynak: Ajzen (1991). Planned Behaviour Theory. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 50, 179-211

PDT temellerini Fishbein ve Ajzen (1975) tarafından geliştirilen gerekçeli eylem teorisinden almaktadır. Gerekçeli eylem teorisine göre davranışını temel belirleyisi niyettir. Niyet ise tutum ve sübjektif normlar tarafından belirlenir. Fakat bu teori bir davranışın gerçekleştirilebilmesinde, o davranışa yönelik tutum ve normlar haricinde bireyin karar verme mekanizması üzerinde etkili olan, davranışa yönelik çeşitli yetenek, fırsat, kaynak ve sınırlılıkların da rol oynadığını hesaba katmamaktadır (Akıncı ve Kıymalıoğlu, 2014). PDT'nin temel önermesi, gerekçeli eylem teorisinde olduğu gibi, davranıştaki değişimin temel güdüleyicisinin o davranışa yönelik niyet olduğudur. Teoriye göre, bireysel davranış ilgili davranışı sergilemeye yönelik niyet, dolayısıyla eyleme yönelik motivasyon ve isteklilik tarafından belirlenir (Ajzen, 1991). Kişinin davranışa yönelik niyeti ise tutum, sübjektif norm ve algılanan davranışsal kontrol tarafından belirlenir (Stefan vd., 2013; Liao vd., 2018). Algılanan davranışsal kontrol, kuramı gerekçeli eylem teorisinden ayıran en çarpıcı bileşendir. “Esasında planlı davranış teorisi gerekçeli eylem teorisinden, algılanan davranışsal kontrolün ilave edilmesi ile farklılaşır” (Ajzen, 1991:183). Bu bileşen sayesinde kişinin iradesi altında olmayan faktörlerin de davranışın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini etkileyeceği kabul edilmiş olur. Teoriyi daha iyi anlamak için onun temel bileşenleri olan davranışsal niyet, tutum, sübjektif norm ve algılanan davranışsal kontrol kavramlarını açıklamak gerekmektedir.

Davranışsal niyet kişinin bir davranışı gerçekleştirmeye hazır olma durumunu ifade etmektedir. Bagozzi ve Warshaw (1990)'a göre davranışsal niyetin bireyin hedefine ulaşmak için gerçekleştireceği belirli bir davranışa dahil olmasına yönelik bir plan olduğu da düşünülebilir” (Akıncı ve Kıymalıoğlu, 2014: 395). Planlı Davranış Teorisine göre kişinin davranışı sergilemeye yönelik niyeti arttıkça o davranışın sergilenme olasılığı da artar. Davranışsal niyet kavramı söz konusu davranışı gerçekleştirme motivasyonunun düzeyini yansıtmaktadır (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2015). Bir kişinin belirli bir davranışı sergilemeye yönelik motivasyonu yükseldikçe, o davranışı sergileme olasılığı da artar. Dolayısıyla o davranışı sergileme olasılığı ne derece fazlaysa, kişinin o davranışı sergilemeye yönelik davranışsal niyetinin de o ölçüde yüksek olduğu söylenebilir. Söz gelimi, kişinin gıda israf etmemeye yönelik davranışsal bir niyetinin olup olmadığı onun ilerleyen günlerde gıda israf etmeme hususunda itinalı davranacağına yönelik bir ifadesinden anlaşılabilir.

Çünkü bu itinalı davranma arzusu, yani buna yönelik bir niyet, mantıki olarak gıda israf etmeme davranışının gerçekleşme olasılığının böyle bir niyetlenmenin olmadığı duruma nispeten daha yüksek olacağına yönelik bir değerlendirme yapmamızı mümkün kılar.

Subjektif norm kişinin belirli bir durum bağlamında onaylanacağını yahut onaylanmayacağını düşündüğü davranışlarına işaret eder (Ajzen, 1991). Dolayısıyla belirli tipte bir davranışı sergilemeye yönelik olarak algılanan sosyal bir baskıya göndermede bulunur (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2015). Yani diğer insanlar gıda israfına sebep olan davranışları hoş karşılamıyor ve onaylamıyor ise bu durum, bireyin üstünde bir sosyal baskı yaratmak suretiyle gıda israf etmemeye yönelik davranışlar gerçekleştirme niyetini olumlu yönde etkileyebilir.

“Ajzen (2005)’e göre tutum kişinin belirli bir nesne, kişi, kurum veya olaya yönelik sahip olunan olumlu ya da olumsuz eğilimdir” (Akıncı ve Kıymalıoğlu, 2014: 386). Davranışa yönelik tutum ise belirli bir davranışı sergilemenin, birey tarafından olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilme derecesini yansıtır (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2015). Örneğin bir kişi belirli bir nesne, kişi, kurum ya da olaya yönelik olumlu bir tutuma sahipken, olumlu bir tutuma sahip olduğu şeye yönelik herhangi bir davranışa karşı tutum farklılaşabilir. Sözgelimi kişi gıda israfının ekonomik, sosyal ve çevresel olarak pek çok sıkıntılı sonuçlar yaratma potansiyeline sahip olduğunun farkında olarak gıda israf etmemek açısından olumlu bir tutuma sahipken, tadını beğenmediği yemeği çöpe atmak hususunda herhangi bir kaygı gütmüyor görünebilir. Dolayısıyla tutum ve davranış arasında sürekli bir tutarlılık ortaya çıkmayabilir. “Davranış belirleyen faktörlerden biri olmasına rağmen tutumların her zaman davranışlarla aynı doğrultuda olmadığı görülmektedir” (Akıncı ve Kıymalıoğlu, 2014: 387).

Son olarak algılanan davranışsal kontrolü açıklamak yerinde olacaktır. “Algılanan davranışsal kontrol planlı davranış teorisinde önemli bir rol oynar. Esasında planlı davranış teorisi gerekçeli eylem teorisinden, algılanan davranışsal kontrolün ilave edilmesi ile farklılaşır” (Ajzen, 1991:183). Algılanan davranışsal kontrol kişinin ilgilendiği davranışı sergilemeye yönelik bir kolaylık yahut zorluk algılamasına işaret eder (Ajzen, 1991). Bireyin söz konusu davranışı sergilemeye yönelik kendi kabiliyetinin yine kendi tarafından değerlendirilmesine göndermede bulunur (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2015). Örneğin yalnız yaşayan bir kişiyi

ele alalım. Bu kişi gıda israf etmeme davranışına karşın olumlu bir tutum takınmış olabilir (Tutum). Bu tip bir davranış sergilemediğı durumda başka insanların bu durumu onaylamayacağını, olumsuz bir tepki göstereceğini de düşünüyor olabilir (Norm). Fakat aynı kişi, marketlerde satılan ürünlerin tek başına yaşayan kişiler için uygun porsiyonlarda paketlenmediğini, bu yüzden satın aldığı gıdaların çoğunu o an bitiremediğini, daha sonra tüketmek için buzdolabına kaldırsa da günlük yaşamın koşturmacasından o gıdayı buzdolabında unuttuğı ifade edebilir. Dolayısıyla bu kişi gıda israf etmemeye yönelik davranışları sergileme kabiliyeti hususunda oldukça şüphelidir. Bu şüphe onun bu tip davranışlar sergileme olasılığını ve motivasyonunu azaltabilir (Niyet).

1.4.2. Planlı Davranış Teorisi ve Gıda İsrafı

Gıda israfı çalışmalarında benimsenmiş olan, bireysel ve sosyal pratik olmak üzere, başlıca iki kuramsal bakış açısı ya da ontolojinin mevcut olduğu belirtilmişti (Porpino, 2016; Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018). Gıda israfı (ve gıda israfını önleme) ile ilgili pratik ve davranışları bireysel davranış temelinde açıklamaya yönelik çalışmaların en sık başvurduğu sosyo-psikolojik teorilerden biri ise planlı davranış teorisidir. Planlı davranış teorisinin gıda israfını açıklamaya çalışan araştırmalarda kuramsal bir dayanak olarak bu denli sık kullanılmasının elbette bir takım sebepleri, bu kullanımın gerçekleşmesine zemin hazırlayan avantajları ve dezavantajları mevcuttur.

Bu avantaj ve dezavantajların yanı sıra literatürde planlı davranış kuramına gıda israfını etkileyeceğı düşünülen bir dizi faktör ilave edilerek kuramın açıklayıcılık gücü arttırılmaya çalışılmıştır (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2015; Liao, 2018; Pakpour vd., 2014; Visschers vd., 2016). Bu kısımda gıda israfını açıklama için planlı davranış kuramını kullanan çalışmalardan bahsedilecektir.

Stefan vd. (2013)'nin 244 Rumen tüketici üzerinde gerçekleştirdiğı çalışmada, gıda tercihlerinin ve gıda ile ilgili diğer faaliyetlerin yanı sıra PDT'nin belirlediğı temel bilişsel yapıların hane halkı seviyesinde gerçekleşen gıda israfı üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Çalışmada PDT'nin temel bilişsel yapıları olan, ahlaki tutum, sübjektif norm, algılanan davranışsal kontrol ve niyetin yanı sıra, gıda israfına yönelik ilgi eksikliği, planlama ve alışveriş rutinleri de gıda israfının belirleyicileri olarak incelenmiştir. Sonuçlar tüketicilerin planlama ve alışveriş rutinlerinin gıda israfının

önemli belirleyicileri olduğu yönündedir. Gıda israfına karşı ahlaki tutumlar ve algılanan davranışsal kontrol, planlama ve alışveriş rutinlerini açıklasa da sonuçlar yalnızca tutumun, yiyecekleri boşa harcamama niyetini açıkladığını (predict) ortaya koymuştur. Öznel norm veya algılanan davranışsal kontrolün niyetini etkilediğine dair hiçbir kanıt ortaya konamamıştır. Ayrıca Stefan vd. (2013), yiyecekleri boşa harcamama niyetinin, gıda israf davranışı ile anlamlı bir şekilde ilişkili olmadığını bulmuştur. Çalışmada spesifik olarak, tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrolün, hane halkı gıda israfını azaltma niyetini etkilenip etkilenmediğini ve niyetin hane halkının gıda israfı davranışını açıklayıp açıklamadığının araştırıldığı göz önüne alındığında (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2015) elde edilen sonuçlar bakımından planlı davranış teorisi tarafından önerilen bilişsel yapıların gıda israfını azaltmaya yönelik niyet ve bu minvaldeki davranışları açıklamakta yetersiz kaldığı görülmüştür.

Graham-Rowe, Jessop ve Sparks (2015)'a göre bu yetersizliğin başlıca üç sebebi vardır. Onlar bu sebepleri şöyle açıklamaktadır;

“Bu çalışma için sınırlılıklar mevcuttu. Birincisi, yazarlar, PDT modeli tarafından belirlenen temel bilişsel değişkenleri, yiyecekleri atmak, ihtiyaç duyulan gıda miktarını pişirmek / hazırlamak ve doğru miktarda yiyecek almak gibi çeşitli davranışlarla ilgili olarak değerlendirmişlerdir. Biliş ve davranışların değerlendirilmesindeki uyumluluk, TPB'nin kestirimsel etkinliğini destekleyen önemli bir ön koşuldur (Ajzen, 1988). Böylelikle, bilişler ve davranışlar hedef (ör. Gıda israfı), eylem (ör. Azaltmak), bağlam (örn. Ev) ve zaman (ör., sonraki yedi gün içinde) açısından uyumlu olmalıdır. Bu uyumluluk ölçütünün karşılanamaması, yazarların öznel norm ve algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerinde niçin anlamlı bir etkiye dair hiçbir kanıt bulamamalarının sebebini açıklayabilir. İkincisi, yazarlar, öz kimlik, beklenen pişmanlık ve tanımlayıcı norm gibi görgül olarak desteklenen ek psikolojik yapıların, çekirdek PDT yapılarının ve hane halkı gıda israfını azaltma niyetinin açıklanmasına önemli ölçüde katkıda bulunup bulunmadığını dikkate almamıştır. Üçüncüsü, yazarlar davranışı ileriye dönük olarak değerlendirmemiş ve bu nedenle niyetin, PDT modeli tarafından belirtildiği gibi gıda atıklarında bir azalmaya yol açıp açmadığını belirlemek mümkün olmamıştır (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks 2015:195)

Özetle Graham-Rowe, Jessop ve Sparks (2015), Stefan vd. (2013)'ün yaptığı çalışmada planlı davranış teorisinin bilişsel yapılarının gıda israfını açıklamakta

yetersiz kalmasını üç ana sebebe bağlıyor. Bu sebeplerden ilki tutum, niyet, norm ve algılanan davranışsal kontrol gibi bilişsel değişkenler ile hedeflenen davranış arasındaki uyumun zayıflığıdır. Kuramdaki bilişsel yapılar ve bu bilişsel yapılar vasıtasıyla açıklanmaya çalışılan davranış arasındaki uyumun zayıflığından dem vuran Graham-Rowe ve arkadaşları, bu zayıflıktan ötürü de mevzu bahis bilişsel yapılar ile gıda israf etmeme davranışına yönelik niyet arasında anlamlı ilişkiler ortaya çıkmamış olabileceğine işaret etmektedirler. Fakat Stefan vd. (2013)'nin çalışması dikkatle incelendiğinde niyetin bahsedilen uyumsuzluğa sebebiyet verecek bir şekilde ölçülmediği görülebilir.¹ Graham-Rowe, Jessop ve Sparks (2015) Stefan vd. (2013)'e getirdikleri ikinci eleştiride ise haklı gözükmemektedir. Nitekim kendi çalışmalarında PDT'nin öz-kimlik ve beklenen pişmanlığı da içerecek şekilde genişletilmiş bir versiyonunu kullanan yazarlar kuramın bu haliyle gıda israf etmeme davranışına yönelik niyette %67'lik bir varyansı açıkladığını ve sonradan ilave edilen öz kimlik ve beklenen pişmanlık değişkenlerin de niyeti anlamlı bir şekilde yordadığını ortaya koymuşlardır. Son eleştiri ise Stefan vd. (2013)'ün gıda israf etmeme davranışını ileriye dönük olarak ölçmedikleri ve dolayısıyla niyetin gıda israfında bir azalmaya neden olup olmadığını belirlemenin mümkün olmadığına yönelik bir karşı çıkış ihtiva etse de, yazarların kendi çalışmalarında davranışın “son 7 gün içinde” ifadesi ile ölçülmeye çalışılması da enteresan bir durum arz etmektedir.

Graham-Rowe, Jessop ve Sparks (2015), Stefan vd. (2013)'inin gıda israfına yönelik davranışları PDT ile açıklamaya yönelik çalışmayı bazı yönlerden eksik bir girişim olarak değerlendirdiğinden bahsedilmişti. Yazarlar, bu eleştirileri göz önünde bulundurarak, 2015 yılında PDT'nin genişletilmiş bir versiyonunu kullanmak suretiyle, hane halkı düzeyinde gerçekleşen meyve ve sebze israfını açıklama amacı güden bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada PDT'nin ana bileşenleri olan niyet, tutum, subjektif norm ve algılanan davranışsal kontrol gibi bilişsel yapıların yanı sıra, öz kimlik, beklenen pişmanlık, ahlaki norm ve betimleyici norm değişkenleri modele dahil edilmiştir (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2015). Sonuçlar planlı davranış teorisinin genişletilmiş versiyonunun gıda israfı üretimini açıklamadaki kullanışlılığını kanıtlar niteliktedir. Subjektif norm, tutum, algılanan davranışsal

İlgili çalışmada niyet “Önümüzdeki bir hafta boyunca bir gıdayı çöpe atmamanız ne denli olasıdır”, “gelecek bir hafta boyunca herhangi bir gıdayı çöpe atmama niyetindeyim”, “Genel olarak, bir gıdayı çöpe atmamak için çok uğraşırım” ifadeleri ile ölçülmüştür.

kontrol, öz kimlik ve beklenen pişmanlık davranışının gıda israf etmemeye yönelik niyeti anlamlı biçimde yordadığı araştırmada ayrıca niyet de davranışı anlamlı biçimde yordamakta, fakat açıkladığı varyans oranı %5 civarında gerçekleştiğinden bu nedensel ilişki görece olarak düşük olarak değerlendirilmektedir (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2015). Dolayısıyla PDT'nin gıda israf etmemeye yönelik aktüel davranıştan ziyade, kişinin bu davranışı sergileme olasılığını arttıran motivasyonu daha iyi açıkladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

PDT vasıtasıyla, hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfını açıklamaya yönelik çalışmalar içerisinde Visscher vd. (2016)'nin İsviçre'deki hane hakları üzerinde yaptığı çalışmadan da bahsetmek yerinde olacaktır. Yapılan araştırmada gıda israfının öncülleri olarak, PDT'nin klasik bilişsel yapılarının yanı sıra, kişisel norm, bilgi, hane halkı planlama alışkanlıkları ve "ailesine iyi bakan ebeveyn kimliği" (Good Provider Identity) belirlenmiştir. Kişisel normlar içselleştirilmiş değerlere dayalı olan öz beklentilerdir (Schwartz, 1977). Kişisel normlar içselleştirilmiş değerlere bağlılığı ve belirli bir davranışı sergilemeye yönelik kişisel bir zorunluluk hissine göndermede bulunur (Schwartz, 1977). Bu açıdan kişisel normlar gıda israfı yapmamaya yönelik (diğer kişilerin ne dediği ile ilgilenmeksizin) ahlaki bir zorunluluk hissi olarak tanımlanabilir (Visschers vd., 2016). Belirli bir davranışa karşı sahip olunan tutumların, kişinin o davranış ve sonuçları hakkındaki bilgisinden etkilendiği varsayılır (Fishbein ve Ajzen, 1975). Bilgi, gıda israfına sebep olabilecek davranışın gerçekleştirilmesi durumunda ortaya çıkacak olumsuz sonuçların farkında olma olarak tanımlanabilir (Visschers vd., 2016). Hane halkı planlama alışkanlıkları, alışveriş listesi yapma, öğün planlama, gıdayı uygun muhafaza koşullarında saklama gibi pratikler; iyi sağlayıcı kimliği ise aile üyeleri ve misafirlere iyi bir hizmet sunmak amacıyla yeterli gıda miktarını satın alma ve hazırlama faaliyetlerine göndermede bulunur (Evans, 2011; Evans, 2012; Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2014). Araştırma sonucunda elde edilen bulgular; algılanan davranışsal kontrol, kişisel norm, niyet ve iyi sağlayıcı kimliğinin gıda israfı üstünde anlamlı bir etki sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. İlk üç faktör gıda israfını negatif yönde yordarken, iyi sağlayıcı kimliği pozitif yönde yordamakta yani gıda israfını arttırmaktadır. Visscher vd. (2016) ilk üç faktörü gıda israfını önlemeye yönelik motivasyonlar, son faktörü ise bu tip çabaların önündeki engeller olarak tanımlayarak, gıda israfını engellemeye yönelik olarak gerçekleştirilen her türlü girişimin bu iki faktörü bir arada değerlendirmesini

tavsiye eder. Örneğin tüketicileri uygun muhafaza yöntemleri ve satın alma stratejilerin de onları iyi birer sağlayıcı yaptığı yönünde bilgilendirmek bu tip faaliyetlere birer örnek teşkil edebilir (Visschers vd., 2016).

İnsanların hane halkı gıda israflarını azaltmaya yönelik inançlarını planlı davranış teorisi ile inceleyen çalışmalardan biri de La Barbera, Riverso ve Verneau, (2016)'nın İtalya'da gerçekleştirdiği çalışmadır. Bu çalışma diğerlerine nazaran bir takım farklılıklar içermektedir. Araştırmanın örneklemini diğer araştırmalarda olduğu gibi hane halkları değil öğrenciler oluşturmaktadır. Bu durum genel gıda israfının en önemli aşaması olan, ev içerisinde gerçekleşen gıda israfını yansıtmaktan ziyade kişinin gıda israfına yönelik daha genel bir tutumunu ortaya koyma olasılığından mütevellit, davranıştan ziyade daha genel eğilimlere göndermede bulunan inanç yapısının incelenmesinin başlıca sebeplerinden biri olarak görülebilir ki, PDT bağlamında bu bir kısıttır. Bir diğer farklılık ise veri toplama ve analizi için nitel metotların benimsenmiş olmasıdır.

Yapılan analizler sonucu, rasyonel yaklaşım, ahlaki yaklaşım, geri dönüşüm ve yeniden kullanım ile fakirlik hissiyatı olmak üzere 4 farklı tema ortaya çıkmıştır (La Barbera, Riverso ve Verneau 2016). Fakat ortaya çıkarılan temalar ile planlı davranış teorisinin bilişsel yapıları arasında herhangi bir ilişkinin ima edilmemesinin, gıda israfını PDT kuramı temelinde açıklama iddiası ile yola çıkan bir araştırma için en büyük sınırlılıklardan biri olduğu söylenebilir. Örneğin araştırmanın tespit ettiği temalardan rasyonel yaklaşımın daha az tüketmekle ilgiliyken, ahlaki yaklaşımın fazla gıdanın nasıl ele alınacağı ile ilgili olduğu, fakirlik hissiyatına maruz kalmama çabalarının gıda israfı ile ilişkisi şüphesiz ilginç bulgulardır fakat PDT ve kuramın bilişsel yapıları ile ilişkisinden bahsedilmemesi bulguların literatüre katkısını önemli ölçüde zayıflatmıştır.

Pakpour vd. (2014)'nin İran'ın Kazvin ilinde yaklaşık 1700 hane halkı üzerinde yaptığı çalışmada, literatürde daha önce de uygulamaları görülmüş olan, PDT'nin genişletilmiş bir versiyonunu kullanılmıştır. Bu versiyon PDT'nin tutum, subjektif norm, algılanan davranışsal kontrol ve niyet gibi temel yapılarının yanı sıra, ahlaki zorunluluk, öz-kimlik, eylem planlama ve geçmiş geri dönüşüm davranışları gibi değişkenler içermektedir. Araştırmanın sonucunda bütün PDT yapıları birbiri ile pozitif ve anlamlı biçimde ilişkili bulunmuştur. Tutum, algılanan davranışsal kontrol, niyet, ahlaki zorunluluk, öz-kimlik, eylem planlama ve geçmiş geri dönüşüm

davranışları gibi değişkenlerin gıda israfını üzerinde anlamlı etkilere sahip olduğunu ve PDT'nin bu genişletilmiş versiyonunun gıda israfındaki varyansın yaklaşık %47'sinden sorumlu olduğu araştırma sonucunda ortaya konulmuş bulgulardandır.

Pakpour vd. (2014) tarafından gerçekleştirilen bu araştırma bahsi geçen diğer araştırmalardan belirli noktalarda farklılaşmaktadır. Her şeyden evvel bu çalışma sadece gıda israfına değil hane halkı düzeyinde gerçekleşen çok çeşitli israf kategorilerine odaklanmaktadır. Kağıt, plastik, cam, geri dönüştürülebilir elektronik materyaller, metaller, kumaş parçaları bu israf kategorilerinden biridir. Bununla birlikte israf davranışı, cevaplayıcıya bahsi geçen kategoriler içerisinde yer alan şeyleri ne sıklıkla geri dönüşüme tabi tuttuklarını sormak suretiyle ölçülmüştür. Yani israf, özel bir israfı önleme davranışı olan geri dönüşüm pratiği ile belirlenmeye çalışılmıştır. Son bir farklılık ise 2 ayrı safha ile neticelendirilmiş olmasıdır. İlk aşamada, PDT'nin çalışmada kullanılan genişletilmiş versiyonunda yer alan faktörler ölçülmüş, bir yıl sonra gerçekleştirilen ikinci aşamada ise, hane halkının bir yıl içerisinde bu geri dönüşüm davranışlarını ne sıklıkla sergilediği sorulmuştur.

PDT ve hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfı arasındaki ilişkileri irdeleyen çalışmalar arasında Liao vd. (2018) tarafından yapılan araştırma gıda israfını açıklamak amacıyla PDT'nin genişletilmiş bir versiyonunu kullanması bakımından emsallerine benzese de bu çalışmayı emsallerinden ayıran önemli bir özellik mevcuttur. “Gıda israfının üretimi ve azaltımı ile ilgili önceki çalışmalarda demografik, psikolojik ve durumsal faktörlere odaklanmışken, farklı ülkelerin kültürlerinin etkisi göz ardı edilmiştir” (Liao, 2018: 1). PDT, farklı ülkelerin çevreci davranışlarını mukayese etmek için kullanıldığında “kendine gönderme” (self-reference) olgusu ortaya çıkmaktadır (Albaum ve Peterson, 1984). “Buradaki temel argüman, genellikle Amerikan tüketicilerinden elde edilen verilerle kurgulanmış teori ve bulguların evrensel olarak uygulanamayabileceği, farklı ülkelerin kültürel özelliklerinin de göz önünde bulundurulmasının gerekli olduğudur” (Liao vd., 2018:3).

Liao vd (2018)'nin bu kültürel etkiyi göz önünde bulundurarak gerçekleştirdiği araştırmada, PDT'nin tutum ve algılanan davranışsal kontrol gibi bir takım bilişsel yapıları ile birlikte özellikle Çin toplumu için fazlasıyla önemiyet arz eden Konfiçyusçu kültürel değerler gıda israfını açıklamak için oluşturulan bir araştırma modelinde bir araya getirilmiştir. PDT'nin tutum ve algılanan davranışsal kontrol gibi

bilişsel yapıları ile Konfiçyusçu kültürel değerler olarak telakki edilen gruba uyma ve itibarı muhafaza etme (face saving) gibi faktörlerin bir araya getirildiği bu model aracılığıyla, tabakta yemek bırakmak suretiyle gıda israfına neden olma davranışları açıklanmaya çalışılmıştır.

1.4.3.PDT'nin Gıda İsrafını Açıklamak Hususundaki Açmazları

Hem hane halkı düzeyinde gıda israfına neden olan davranış ve pratikleri hem de ev bağlamı dışında gerçekleşen ve gıda israfı ile neticelenen davranış ve pratikleri açıklamak maksadıyla sıklıkla PDT'ye başvurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte PDT'nin tutum, algılanan davranışsal kontrol ve sübjektif normlar gibi temel bilişsel yapılarının gerek gıda israfında bulunmamaya yönelik motivasyona işaret eden niyet, gerekse gıda israfına sebebiyet veren davranışların bizatihi kendisini açıklama hususunda yetersiz kaldığı da aşîkardır. Örneğın Stefan vd. (2013)'ün çalışması incelendiğî takdirde görülecektir ki, PDT'nin ortaya attığı bilişsel yapıların yalnızca bir kısmı gıda israf etmemeye yönelik niyeti açıklamakta, niyet ve davranış arasında ise anlamlı bir ilişki dahi bulunmamaktadır. Graham-Rowe, Jessop ve Sparks (2015)'ın yaptğı araştırmada ise tutum, sübjektif norm ve algılanan davranışsal kontrol değişkenlerinin gıda israf etmeme niyetini pozitif yönde etkilediğî görölse de, niyet ve algılanan davranışsal kontrol israf davranışındaki varyansın yalnızca yaklaşık %7'sini açıklayabilmiştir. Yani gıda israf etmeme niyeti ile gıda israf etmemeye yönelik davranışlar arasındaki ilişki çoğuş zaman zayıf, bazı durumlarda ise anlamsızdır. "Başka bir deyişle, insanlar gıda israf etmemeye karşı yüksek bir düzeyde bir niyetlenme halinde olsa bile, bu irade çoğuş zaman eyleme dönüşmemektedir" (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018:980). Gıda israfı meselesinde gerçekten de tutumlar ve davranışlar yahut değerler ve davranışlar arasındaki uyumsuzluk dikkat çekicidir. Örneğın değerler ve israf arasındaki ilişkinin doğasının açığa çıkarılmaya çalışıldığı bir araştırmada, organik gıda ve vejeteryanlığa değer veren yeşil (çevreci) tüketicilerin, oldukça fazla miktarda yenilebilir gıda israfı yaptğı ortaya konmuştur (McCarthy ve Liu, 2017). Bu durum özellikle sosyal psikoloji alanında iyi bilinen tutum-davranış uyumsuzluğu (Boulstridge ve Carrigan, 2000; Vermeir and Verbeke, 2006) veya çevresel değerlere sahip olma ve aktif olarak çevresel davranış sergileme arasında gerçekleşen değer-eylem uyumsuzluğu ile (Blake, 1999) açıklanmaya çalışılşa da bu tip kuramların çok önemli bir parçasını oluşturan bilişsel yapıların

çoğunlukla bireylerin gündelik hayatta sergilediği pratiklerin olumsal ve geçici doğasını hesaba katmakta yetersiz kalmaları, hem alandaki akademisyenlerin gıda israfının doğasına yönelik sağlam bir kavrayıştan uzak kalmasına neden olmakta hem de kavrayış eksikliğinin doğal bir sonucu olarak gıda israfını engellemeye yönelik politika oluşturan kurumları yanıltma tehlikesi taşımaktadır. Bu ise beraberinde ciddi bir para, zaman ve enerji kaynağının boşa harcanması, yani israf edilmesi olasılığını beraberinde getirir. Tüketicinin gıda israfı problemi hem sosyo-kültürel hem de materyal bileşenleri içeren karmaşık bir meseledir (Hebrok ve Boks, 2017). Dolayısıyla, israfı önleme amacı taşıyan kamusal müdahale programlarının tesis edilmesi için tahsis edilecek kaynakların israf edilmesi gibi ironik ve trajikomik bir durumla karşılaşmamak için gıda israfı olgusunu yalnızca kişiler arası ve psikolojik zaviyelerden ele almamak, aynı zamanda hane halkının meskûn olduğu ev içerisinde, gündelik hayatın idamesi esnasında ortaya konan pratikleri, karşılaşılan zorlukları, kullanılan kaynakları, materyal etkileri, bütün bunların etrafını çevreleyen ekonomik, ekolojik, sosyal, kültürel ve dini söylemleri de hesaba katmak; gıda israfını mutlak, homojen ve sabit bir olgu olarak ele almak yerine, hem insan hem de insan olmayan aktörlerden müteşekkil heterojen bir ağ içerisinde üretilen olumsal ve değişime açık bir etki olarak telakki etmek gereklilikten ziyade bir zaruriyet arz eder. Bu zaruriyeti göz önünde bulundurup, gündelik hayat pratiğini esas alan sosyolojik yönelimli çalışmalar da hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfının doğasını aydınlatma hususunda literatüre son derece mühim katkılarda bulunmuşlardır. Bir sonraki kısımda bu katkılar ele alınacaktır.

1.4.4. Gıda İsrafının Açıklamaya Yönelik Sosyolojik Katkılar

Hane halkı gıda israfının bireysel tüketici davranışı problemi olarak kavramsallaştırılamayacağı bu israfı önlemeye yönelik politika ve müdahalelerin başarılı olması için gıdanın üretildiği sosyal ve politik koşulların layıkıyla tahlil edilip, anlaşılması gerektiği açıktır (Evans, 2011). Evans (2011) tarafından gıda israfının tüketici davranışı olarak kavramsallaştırılamayacağına yönelik olarak yapılan bu vurgu, tüketicinin gıda ve gıda israfına yönelik davranışlarının pazar ve tüketim ağı içerisinde yer alan aktörler tarafından etkilendiğini; israf olgusunun, özellikle gıda israfı olgusunun yaygın bir tüketim ağı içerisinde bulunduğunu görmezden gelmek anlamına gelmez. Daha ziyade gıda israfına neden olaran davranışları, gündelik

hayatın sosyo-materyal ve olumsal doğasını dikkate almayıp ondan soyutlayarak açıklamaya çalışan psikolojik kuramların daha önce bahsedilen belirli kısıtlarından dolayı gıda israfı meselesini yeterince açıklayamaması sebebiyle bu olgunun bir yönünün görece saklı ve karanlıkta kaldığı şeklinde bir yorumda bulunmak daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Gıda israfı olgusunun saklı doğası göz önüne alındığında, tüketicinin gıda israfı davranışı onun pratikleri, alışkanlıkları ve rutinlerine odaklanılarak daha iyi anlaşılabilir (Lazell, 2016).

1.4.5. Pratik Teorisi

Hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfını açıklamaya yönelik sosyolojik katkıların kuramsal alt yapılarına yönelik bir inceleme yapıldığında, önemli bir kısmının meseleyi sosyal pratik kuramları etrafında ele aldığı görülmektedir. Pratik teorisi gıda israfı ile ilgili meseleleri, gündelik yaşamdaki türlü etkileşimlerin etkisini ilgili fenomenden soyutlayan bireysel-psikolojik yönelimli perspektiflerin aksine, daha geniş bir bakış açısıyla ele alır. Bir sosyal pratik yaklaşımı gıda israfı üzerine var olan perspektifi genişletir; tutum, davranış ve tercih gibi bireysel psikolojik faktörlerin ötesine geçmeye olanak verir (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018). Gıda israfını pratik teorisi ile analiz etmek gıda israfı üstüne çeşitli aktivitelerin, aktörlerin, materyallerin, mekansal-zamansal bileşenlerin ve onların etkilerin kesişimine ilişkin içgörüler sağlar (Southerton and Yates, 2014). Sosyal pratik ev içerisinde gözler önüne serilen pratiklerin sosyo-zamansal doğasını kavramayı sağlayacak kavramsal bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bireyin, günlük yaşamın daha geniş sosyal, ekonomik ve kültürel zaviyeleri içinde gömülü (yerleşik) olduğunu kabul eder (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018). Bu düşünceye paralel olarak, bireyi ya da tüketiciyi gıda israfının ana faili, gıda israfını da dolayısıyla bireysel bir sorun olarak görmeyi reddeder (Evans, 2011). Bu sayede israfın, içkin bir olgudan ziyade, gündelik rutinin, alışkanlığın ve pratiğin zaman ve mekan boyunca uzanan düzenlemeleri içerisinde üretilen olumsal ve değişime açık bir etki olarak anlaşılması daha muhtemel bir hale gelir. Reckwitz (2002) pratiği şöyle tanımlar;

“Pratik (Practice-Praxis) tekil olarak insan eylemlerinin tamamını betimleyen empatik bir terimi simgeler. (yalnızca düşünme anlamındaki teorinin tam zıddı olan, teori-pratik ayrımındaki pratik). Sosyal pratikler teorisi bakımından pratikler

(Practices-Praktik) ise başka bir şeydir. Pratikler, bedensel faaliyet biçimleri, zihinsel faaliyet biçimleri, nesneler ve kullanımları, anlayış formu içindeki arkaplan bilgisi, know-how (hüner, bir şeyin nasıl yapılacağı hakkında derinlemesine bilgi), duygu durumları ve motivasyonel bilgi gibi birbirine bağlı bir çok bileşen içeren rutinleşmiş olmuş bir davranış tipidir” (Reckwitz, 2002: 249).

Pratik teorisi davranış değişikliği hususunda geleneksel, bireysel ve rasyonel yaklaşımların aksine bireyi analizin merkezinden uzaklaştırır, dikkatini pratiğin sosyal ve kolektif organizasyonuna, bireylerin dünya içindeki algılamaları, yorumlamaları ve eylemlerini şekillendiren geniş ölçekli kültürel birimlere çevirir (Hargreaves, 2011). Bu yaklaşımda bireyler bedensel ve zihinsel olarak pratiklerin taşıyıcıları olarak kavramsallaştırılır (Reckwitz, 2002). Bireyin analizin merkezinden niçin uzaklaştırılması gerektiğini Reckwitz (2002) şu şekilde ifade eder;

“Bir pratik, onu yeniden üreten tekil ve sıklıkla benzersiz birçok eylem tarafından doldurulabilecek bir örüntüyü temsil eder. Tekil birey, bedensel ve zihinsel bir fail olarak, pratiğin, aslında birbiriyle koordineli olmak zorunda olmayan pek çok farklı pratiğin taşıyıcısı gibi davranır. Böylece o (fail) yalnızca bedensel davranışın örüntüsünün taşıyıcısı değil aynı zamanda anlamının, knowing-how'ın ve arzulamanın da belirli, rutinleşmiş biçimlerinin taşıyıcısıdır. Bu gelenekselleşmiş zihinsel aktiviteler (anlamının, know-how'ın ve arzulamanın) bireyin değil, tekil bireyin katıldığı pratiğin gerekli özellikleri ve bileşenleridir” (Reckwitz, 2002:249-250).”

Özetle, gıda israfına neden olduğu ve onu engellemeye katkı sağladığı düşünülen davranışların sergilenmesinde bireylerin özgün bilişsel melekeleri yahut duygu durumlarından ziyade, rutinleşmiş pratiğin bizzat kendisi etki sahibidir. Pratik teorisi, davranış değişimini açıklamaya yönelik geleneksel, bireyselci ve rasyonel teorilerin aksine, dikkatini pratiğin toplumsal ve kolektif organizasyonuna, bireylerin algılarını, yorumlarını ve eylemlerini şekillendiren yaygın kültürel birimlere çevirir. Bu açıdan davranış değişimini açıklamaya yönelik daha bütüncül ve sağlam temelli bir bakış açısı sunar. Bu teorik yönelim, bireylerin tutumlarının ve değerlerinin üstünde ve ötesinde gündelik pratiklerin daha sağlam zeminine tutunmaktadır (Hargreaves, 2011).

Kişilerin bireysel olarak geliştirdikleri tutum, norm ve algılanan davranışsal kontrol gibi bilişsel yapıların gıda israfına neden olan veyahut gıda israfını

engellemeye yönelik davranışlar üzerindeki etkisini gündelik yaşam deneyimleri ve pratiklerinden tecrit eden kuramların içine düştükleri en büyük açmazın, ilgili davranışların öncülleri olarak tespit ettikleri faktörlerin davranış üstünde oldukça sınırlı bir etkiye sahip olduğunu müşahade etmeleri olduğu daha önce belirtilmiştir. Bu durum tabiatıyla, kuramsal bir arka plan olarak pratik teorisini benimseyen ve çoğunlukla da araştırma yöntemi olarak nitel modeller tercih eden çalışmaların meseleyle ilgili daha bütüncül bir yaklaşım sunabilmesinin de önünü açmıştır. İlgili literatürde hem bu kuramı kullanan hem de doğrudan sosyal pratikler teorisinin kullanılmış olduğu ifade edilmese de meseleyi gündelik hayatın olumsal pratikleri üstünden temellendirmeye çalışan pek çok araştırma mevcuttur. Bir sonraki kısımda bu araştırmaların ilgili yazın için sağladığı bulgular irdelenecektir.

1.4.6. Gıda İsrafını Sosyal Pratikler Kuramı Üzerinden Temellendirmeye Yönelik Girişimler

Gıda israfını, hane halkının gıda ile ilgili pratiklerinin olumsal, materyal ve sosyal olarak organize edilme biçimlerinin önceden kestirilemeyen sonuçları olarak ele alan çalışmalardan en bilinenleri şüphesiz David Evans’a aittir. David Evans’ın 2012 yılında, Manchester’da gerçekleştirdiği, yaklaşık 8 ay süren ve 19 hane halkını kapsayan araştırmasında gıdanın israfa dönüşümünün bazı biçimlerinin ev içi pratiklerin materyal ve sosyal olarak organize edilmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı belirlenmiştir. Evans (2012)’a göre hane halkı gıda üretimi rutinleri ve günlük yaşamın olumsallığı, süregelen aile yemeği geleneği içinde kendini gösteren bazı sosyal ilişkiler ve gıda pratiklerinin sosyo-zamansal bağlamı gıda israfının ortaya çıkması için uygun bir zemin hazırlar. Araştırma sonucu ortaya çıkan temalar sosyal pratikler kuramının varsayımlarına örtüşmektedir. Bu temalar gıda üretim rutinleri, aile olarak yemek yemek ve günlük yaşamın ritmidir. İlk tema olan gıda üretim rutinleri “yiyeceklerin hazırlanma, üretilme biçimleri ve hayatın idame ettirilme tarzları arasındaki uyumsuzluğun aşırı besin üretme, hazırlama ve karşılığında onların israf edilmesi rutini ile nasıl sonuçlandığını inceler” (Evans, 2012:45). Evans (2012) gıda üretim rutinlerinin, gıdadan israfa geçişe nasıl zemin hazırladığını şöyle örneklendirir: Genellikle kadınlar tarafından üstlenilen, aileyi beslemek için yemek yapma pratiği aileyi yeniden üretmek hususunda mühim bir pratik olarak görülür. Dolayısıyla yapılan yemekler aile üyeleri tarafından beğenilmediği takdirde, bu

önemli görevin yerine getirilmesinde bir başarısızlık söz konusu olacağından, daha önceden denenmiş tariflerin yemek repertuarı içinde ağırlıkta olması beklenir. Bu durum daha önceki öğünlerden artakalmış gıdanın, doğaçlama olarak yeni bir yemek içerisinde kullanılmasını riskli hale getirir ve israfa neden olur. Aile olarak yemek yeme teması da bazı durumlarda israfı ilişkili olabilmektedir. “Süregelen aile yemeği geleneği içinde kendini gösteren sosyal ilişkiler besin israfı ile sonuçlanabilir” (Evans, 2012:48). Evans (2012) bu temayı, bazı katılımcıların, bir aile olarak yemek yeme geleneğini sürdürmek maksadıyla, çocukların yemekleri beğenmemesi ve yemeyi reddetmesinin önüne geçmek için telafi yemekleri yaptıklarını, bu yüzden hem daha fazla gıda satın alıp hem de gereğinden fazla yemek pişirdiklerini ve bunun da israfı sebep olduğunu belirterek örneklendirir. “Günlük yaşamın ritmi teması “yemek pratiğinin ve besin israfının sosyo-zamansal bağlamını incelemektedir. Bunu yapmak için, aileyi besleme tartışmalarından uzaklaşmak ve onun yerine tek kişilik bir hane halkına odaklanmak gerekir” (Evans, 2012:50). Burada bahsi geçen sosyo-zamansallık kavramı, sosyal düzenlemeler içerisinde yer alan zaman temelli ilişkilere göndermede bulunur. Araştırmanın katılımcıların biri, işi gereği sık sık seyahat etmek zorunda kaldığından ev hissini kaybettiğini vurgulamakta, evde olduğu ender zaman dilimlerinde ise hazır veya dondurulmuş gıdalardan ziyade, taze ve bozulabilir malzemelerle ev yemeği yaparak “düzgün beslenmek” bir yandan da ev hissini tekrar kazanmak için yemek yapma faaliyetine giriştiğini, bunun için yemek tarifleri kullandığını, fakat yemek tariflerinde yer alan gıda maddelerinin marketlerden tek kişinin ihtiyacına uygun olarak temin edilmesinde yaşadığı güçlüklerden dolayı, ihtiyacından daha fazla gıda satın aldığını, bu gıdaların da evde olduğu kısıtlı zaman dilimleri içerisinde tüketilememesinin israfı neden olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcı aynı zamanda sık gerçekleştirdiği seyahatları dolayısıyla çoğu zaman daha önce satın aldığı malzemelerin, bir sonraki alışveriş esnasında tamamen aklından çıktığı ve dolayısıyla aynı malzemeyi tekrar tekrar satın alabildiğini ifade eder. Bu planlama kabiliyetinin eksikliği katılımcının günlük yaşamının ritminin sosyo-zamansal doğası ile de ilişkilidir. “Birçok “düzgün yemek”², tüketilmesi gereken kendi zaman çerçevesi bakımından kendi taleplerini empoze eder. Gerçekten de yemeğin materyalitesi çürümesinin zamansallığının onu ilgili katılımcının sahip olduğu gibi

² Düzgün yemek, genellikle hazır veya dondurulmuş gıdanın karşılığı olan, bütün malzemelerin taze olarak kullanılıp, ısıtılarak pişirildiği ev yemeklerini işaret eder.

değişken bir iş planına eşlik etmek için namüsaıt kıldığı ölçüde esnemez, bağışlamaz bir yapıya sahiptir” (Evans, 2012:51)

Yine Evans tarafından İngiltere’de yapılan benzer bir çalışmada, “İngiliz hane halkları tarafından halihazırda israf edilen gıda miktarı ile ilgili kamusal tartışmalarda, tüketiciyi suçlamaya ve değişim sorumluluğunu bireyselleştirmeye yönelik bir eğilimin mevcut olduğunu” belirtilmektedir (Evans, 2011:429). Evans (2011), bu iç görüden hareketle, hane halkı gıda israfının bireysel tüketici davranışı problemi olarak kavramsallaştırılamayacağı bu israfı önlemeye yönelik politika ve müdahalelerin başarılı olması için gıdanın üretildiği sosyal ve politik koşulları hedefleyebileceğini, özellikle gıda pratiklerinin materyal bağlamına yönelik müdahalelerin çok önemli olacağını ifade eder (Evans, 2011). Örneğin ekmeğin gramajının düşürülmesi bu tip bir müdahaleye örnek teşkil edebilir. Yazar aynı zamanda, gıdanın üretildiği daha geniş sosyal (aile ilişkileri, sosyo-zamansal bağlam, damak tadı) ve materyal (ev içi teknolojiler, gıdanın organik ömrü, tedarik alt yapısı) ilişkilere dikkat çekmektedir. Özetle gıda israfı bireysel bir tüketici problemi olarak değil “ev içi pratiklerin sosyal olarak organize edilme biçimlerinin bir sonucu” (Evans, 2011:438) olarak kavramlaştırılmalıdır.

Quested vd. (2013)’a göre ise gıda israfı çoklu ve birbiriyle etkileşim halinde olan faaliyetlerin bir sonucudur. Bu davranışlar genellikle gıda israfı ile ilgisiz sebeplerden dolayı gerçekleştirilir ve hem alışkanlığa hem de duygusal bir bileşene işaret eder. Gıda israfını engellemeye yönelik faaliyetler, geri dönüşüm gibi diğer çevreci faaliyetlere göre başka insanlar tarafından daha az görünür olduğundan, gıda etrafında şekillenen sosyal normların israfın azaltılması hususundaki etkisi daha kısıtlı bir vaziyet almaktadır (Quested vd.,2013). Gıda israfının birbiriyle etkileşim halinde olan pek çok pratiğin ve bu pratiği şekillendirme gücüne haiz olan bireysel, sosyal ve kültürel etmenlerin kesişiminin önceden planlanmamış, kasti olmayan bir sonucu olduğuna yönelik başka araştırmalar da vardır. Ganglbauer, Fitzpatrick ve Comber (2013)’e göre gıda israfı, daha geniş bağlamsal ve değersel faktörler içerisinde gömülü olan alışveriş ve yemek pişirme gibi bütünleşmiş pratikler boyunca zaman ve mekâna yayılmış çoklu tüketim anlarının kasti olmayan bir sonucudur.

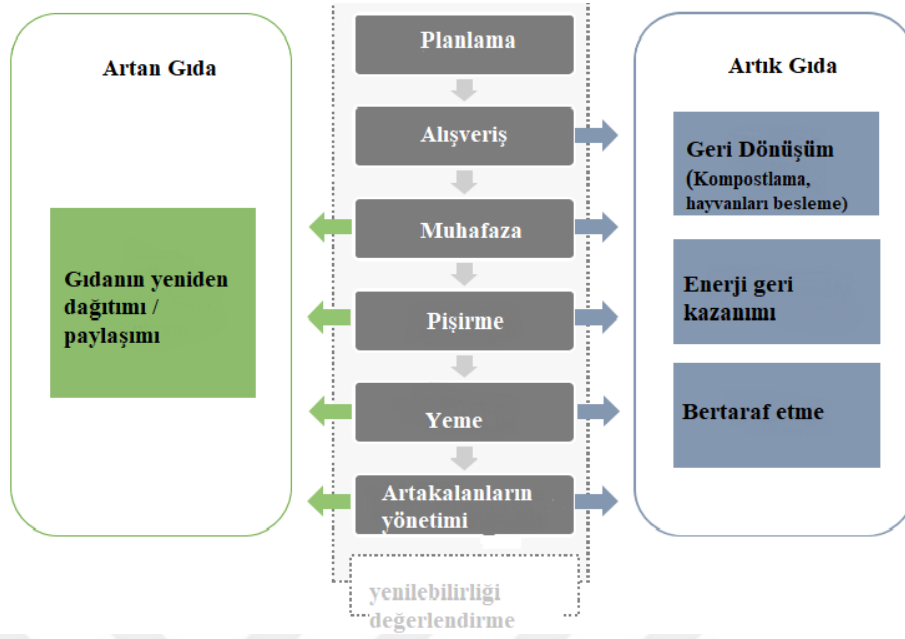
Gıda israfı ile ilgili pratiklerden biri de daha önceki öğünlerden artakalan besinlerin yönetilmesidir. Özellikle Benedetta Cappellini’nin çalışmaları bu alanda yeni içgörüler sağlaması bakımından önemlidir. Cappellini ve Parsons (2012)’a göre

aile bireyleri tarafından gerçekleştirilen artakalanları yeme ve tekrar kullanma davranışı bireylerin aile birliğine üyeliklerini işaret eden kolektif bir fedakarlığı içerir. Artakalanları tüketme davranışı, bir yandan artıkları kirlenmiş bir şeyden, masaya tekrar kabul edilebilir gıdaya dönüştüren bir dizi pratik setine (sınıflandırma, seçme, depolama ve yeniden kullanma) göndermede bulunurken bir diğer yandan aileye yüksek derecede bir kabulün işaretidir. Dolayısıyla yalnızca aile üyeleri ve onlardan bazıları (diğerlerine nazaran) böyle bir fedakârlığa çağırılır (Cappellini ve Parsons, 2012). Yani aile, yalnızca aile bağlarının pekiştirildiği olağan dışı gıda tüketimi durumlarında değil, aynı zamanda gündelik artakalan tüketimi esnasında da sürdürülür (Cappellini ve Parsons, 2012).

1.5. GIDA İSRAFI İLE İLGİLİ TEMEL PRATİKLER

Bir önceki bölümde hane halkı düzeyinde gerçekleşmekte olan gıda israfının sadece tüketicilerin israfa ilişkin tutum, norm ve algılanan davranışsal kontrol gibi bilişsel yapıları vasıtasıyla açıklanamayacağı, gıda israfının çoğu zaman gündelik hayat içerisinde sergiledikleri pratikler ve bu pratiklerin olumsal ve değişime açık, sabit olmayan doğası üzerinde etkili olan sosyo-kültürel yapıların önceden kestirilemeyen sonucu olduğundan bahsedilmişti. Bu bölümde literatürde gıda israfı ile en fazla ilişkilendirilen pratikler irdelenecektir. Gıda israfı ile en fazla ilişkilendirilmiş olan pratikler; planlama, alışveriş, saklama, pişirme, yeme ve artakalanları yönetme faaliyetleridir (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018:). Şekil 4'te bu pratikler gösterilmiştir.

Şekil 4. Gıda İsrafına İlişkin Pratikler

Kaynak: Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018, Food waste matters- A systematic review of household food waste practices and their policy implications, *Journal of Cleaner Production*, 182, 978-991

1.5.1. Planlama

Tüketicilerin planlama ve alışveriş rutinleri gıda israfının önemli belirleyicileridir (Porpino, Parente ve Wansink, 2015; Stefan vd., 2013; Ganglbauer, Fitzpatrick ve Comber, 2013; Stancu vd., 2016; Farr-Wharton vd., 2014; Quested vd., 2013). Gıda planlama genellikle bir alışveriş listesi hazırlama ve yemek planlamalarını daha önceden yapma ya da alışverişten önce var olan gıdaların kontrolü gibi pratiklere göndermede bulunur (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018). Farr-Wharton vd. (2014) tedarik bilgisi, besin maddelerini uygun yere yerleştirme kabiliyeti ve gıda okur-yazarlığı gıda israfına neden olmaktadır. Tedarik bilgisi tüketicinin alışveriş yapmadan önce hangi gıdaların mevcut olduğuna yönelik bilgi sahibi olması, besin maddelerini uygun biçimde yerleştirme ilgili ve gıdanın muhafaza koşullarına yönelik bilgi, gıda okur yazarlığı ise tüketicinin gıda israfı ve gıda tüketimi davranışlarını etkileyen geçmiş deneyimlere ve edinilen bilgilere referansta bulunur (Farr-Wharton vd., 2014)

1.5.2. Alışveriş

Alışveriş pratikleri ve bu pratikleri etkileyen bazı dışsal faktörler gıda israfı üzerinde önemli bir ölçüde etki sahibi olabilir. Örneğin süpermarketlerde sıklıkla başvurulan bir satış teşvik faaliyeti olarak bir alana bir bedava gibi promosyonlar gıda israfını teşvik etmektedir (Porpino vd., 2015). Porpino vd. (2015) bu tip promosyonların yanı sıra plansız satın alma, dürtüsel satın alma, büyük paket tercihi ve marka bağlılığı gibi faktörlerin de aşırı tüketimi dolayısıyla gıda israfını tetiklediğini ileri sürmektedir. İhtiyaçtan daha fazlasının tedariki ve dolayısıyla gıda israfına sebep olmak hususunda büyük paketlerin tercihi sıklıkla vurgulanmaktadır. Williams vd. (2012) hane halklarının gıda israfı miktarının yüzde 20 ila 25'inin boşaltılması zor ve büyük paketleri ile ilişkili olabileceğini ifade etmiştir. Alışveriş kimin yaptığı da israf üstünde etkili olabilir. Koivupuro vd. (2012) bakkaliye alışverişinden sorumlu olan kişinin cinsiyetinin israfı etkilediğini belirtmektedir. Bakkaliye alışverişinden sorumlu olan kişinin kadın olduğu hane halkında, bu alışverişten sorumlu olan kişinin erkek olduğu hane halklarına göre daha fazla gıda israfı meydana gelmektedir. Bu durum Evans (2011), Porpino (2016) ve Graham-Rowe, Jessop ve Sparks (2014) tarafından belirtilen, çocukları bol ve sağlıklı gıdalarla beslemeye yönelik normlar tarafından karakterize edilen ve özellikle de kadınların görevi olarak telakki edilen “ailesine iyi bakan ebeveyn kimliği” ile ilişkili olabilir.

1.5.3. Muhafaza

Porpino vd. (2015) doğru olmayan gıda ve muhafaza tekniklerinin gıda israfına katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Farr-Wharton vd. (2014) tarafından gıda israfının temel belirleyicileri olarak saptanan faktörlerden biri olan besin maddelerini uygun yere yerleştirme kabiliyeti muhafaza ile ilişkilidir. Bu kabiliyeti, buzdolabındaki yer kısıtlamaları ve hangi gıdanın hangi koşullar altında saklanacağına yönelik yeterli bilgiye sahip olmama durumu etkiler. Tüketicilerin gıdaları hangi koşullar altında saklamaya eğilimli olduğunu tespit etmeye yönelik yapılan bir araştırmada; tüketicilerin et, dilimlenmiş soğuk et ve günlük süt ürünlerinin muhafazasında sebze, taze meyve ve artakalanların muhafazasına göre daha özenli olduğu, ikinci grup için ise yüksek buzdolabı sıcaklığı gibi nispeten daha fazla risk yaratan saklama koşulları uygulandığı ortaya konmuştur (Terpstra vd., 2005). İsfraf olan yiyecekleri önlemeye

yönelik bir başka strateji de gıdaların dondurulması ve böylece yiyecek ve artıkların raf ömrünün uzatılmasıdır (Quested vd., 2013; Secondi, Principato ve Laureti, 2015).

1.5.4. Pişirme

Literatürde pişirme pratiği ile gıda israfını ilişkilendiren birçok çalışma mevcuttur (Porpino vd., 2015; Ganglbauer vd., 2013; Koivupuro vd., 2012; Evans, 2012; Silvennonien vd., 2014). Silvennonien vd. (2014) ihtiyaçtan daha fazla yemek pişirmenin, gıdanın atılmasının temel nedenlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Misafirperverlik, öğünü planlayamama, iyi anne kimliği gibi çeşitli sebeplerden dolayı ihtiyaç duyulan miktardan daha fazla yemek pişirme gıda israfının en önemli güdüleyicilerinden biridir (Porpino vd., 2015). Gıda israfı ile ilgili bilhassa sosyolojik yönelimli araştırmalar, Pişirme pratiğinin israfa sebep olmasının altında yatan mekanizmayı açıklamak hususunda ilginç ve bir o kadar da çarpıcı iç görüler sunması bakımından önemlidir. Evans (2012) evin yeniden üretimi bağlamında, süregelen aile yemeği pratiğinin başarısızlığa uğrama riskini en aza indirmek için, herkesin damak tadını dikkate alarak daha önce test edilmiş belirli bir repertuarı kullanma ve bunun da artakalan malzemelerin doğaçlama bir şekilde kullanılıp israf edilmemesinin önüne geçtiğini ve çocukların yemeği reddetmesi durumunda onlara telafi yemeği yapma gibi davranışların gereğinden fazla yemek dolayısıyla da gıda israfı ile sonuçlandığını ifade eder.

1.5.5. Yeme

Yeme pratiği ile gıda israfını ilişkilendiren araştırmalar söz konusu olduğunda hem sosyolojik hem psikolojik yönelimli çalışmaların bu alana ortaklaşa bir katkı sunduğu söylenebilir. Örneğin Wansink ve Ittersum (2013) yemek takımlarının kişilerin ne kadar yemek yemesi gerektiğini belirlemede bir çapa olarak hizmet ettiğini, dolayısıyla bunun bir görsel tüketim normuna dönüştüğünü belirtmiştir. Görsel tüketim normları farklı boyutlardaki yemek takımlarında ne kadar gıda sunduğumuzu ve ne kadarını israf ettiğimizi etkiler. Büyük tabaklar daha fazla servis ve dolayısıyla daha fazla israf ile sonuçlanır. Ayrıca dışarda yeme pratiği de, besin maddelerinin uzun süre tüketilmemesi ve israfıyla sonuçlanabilir (McCarthy ve Liu, 2017). Özellikle çocuklu ailelerde, çocukların yeme pratiklerinin tam olarak kestirilmesi zor olduğundan gıda israfıyla sonuçlanabilecek durumlarla karşılaşılma

olasılığı daha fazladır (Cappellini, 2009; Cappellini ve Parsons, 2012; Evans, 2012). Vejetaryenlik, veganlık gibi özel diyetlere sahip tüketicilerin gıda israfını azaltmaya daha fazla eğilimli olduğuna yönelik çalışmalar mevcutken (Parizeau, Massow ve Martin, 2015). bunun tam aksi yönünde, yani organik gıda ve vejetaryenliğe değer veren yeşil tüketicilerin, oldukça fazla miktarda yenilebilir gıda israfı yaptığını ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (McCarthy ve Lui, 2017).

1.5.6. Artakalanları Yönetme

Artakalanları değerlendirme pratiği hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfı ile mücadele etme hususunda en etkili stratejilerden biri olarak değerlendirilebilir (Secondi, Principato ve Laureti, 2015). İlgili yazında artakalanların değerlendirilmesi ve gıda israfı arasındaki ilişki ev içi ve ev dışı olmak üzere kabaca iki boyutta değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Artakalan yönetimini hane halkı içerisinde değerlendiren çalışmaların bir kısmı, bu pratiğin fonksiyonel faydalarına odaklanırken (Silvennoinen vd.,2014; Terpstra vd., 2005; Stancu vd., 2016; Delley ve Brunner, 2017; Principato vd.,2015) bir kısmı ise artakalanların tüketimini aileye yüksek düzeyde kabulün bir işareti olan ve ailenin sürdürülmesi ve yeniden üretilmesinin yalnızca olağan dışı durumlarda gerçekleşen yemek ritüelleri ile değil, aynı zamanda gündelik, sıradan yemek pratikleri esnasında gerçekleşen bir fedakarlık süreci içerisinde meydana gelen daha sosyolojik bir vaka olarak değerlendirmiştir (Cappellini, 2008; Cappellini ve Parsons, 2012). Aile bireyleri tarafından gerçekleştirilen artakalanları yeme ve tekrar kullanma davranışı bireylerin aile birliğine üyeliklerini işaret eden kolektif bir fedakarlığı içerir (Cappellini & Parsons, 2012). Ev dışı boyut ise genellikle tüketicilerin restoranlarda sipariş ettikleri yemeği bitiremediği takdirde ortaya çıkan artakalanların nasıl yönetildiği ile alakalıdır (Hamerman, Rudell ve Martins., 2018; Laakso, 2017). Hamerman, Rudell ve Martins (2018) tüketicinin bir restoranda yemek yedikten sonra artakalanları paketleme davranışının gerçekleşme olasılığını, yanında rahat hissettiği biriyle yemek yediği farazi durumda, etkilemek istediği biriyle yemek yediği farazi duruma göre daha yüksek bulmaktadır. Laakso (2017) ise Finlandiya’da gerçekleştirdiği bir araştırmada, okul yemekhanesinde verilen yemekten artakalanların emeklilere ve işsizlere servis edildiği bir girişimi incelemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

PRATİK TEORİSİ

2.1.PRATİK TEORİSİNE GENEL GİRİŞ

Pratik teorisi için söylenmesi gereken ilk şey onun eklektik bir kuram olduğudur. Fakat söz konusu eklektiklik bu teorinin ontolojik ve epistemolojik yaklaşımlarını ve teorik varsayımlarını sosyal teori ve felsefe ailesi içinden rastgele devşirdiği anlamına gelmez. Bu durum daha ziyade pratik teorinin kuramsal ve ampirik mirasıyla, belirli bir sosyoloji yaklaşımı içinde konumlandırılması ve bu konuma sahip diğer kuramlarla bir tür aile benzerliği (*family resemblance*) (Wittgenstein, 2020:52). ilişkisi içinde olması sebebiyle ortaya çıkar. Söz konusu aile benzerliği ilerleyen kısımlarda daha detaylıca irdelenecektir.

Tezin ana bölümlerinden ikincisini oluşturan bu safhada, gıda israfı olgusunu açıklamak için kullanılacak teorik çerçeveye esas teşkil eden pratik teorisi anlatılacaktır. Genel bir giriş yaptıktan sonra pratik teorisinin konumlandığı sosyoloji geleneği ve bu geleneğin teorik varsayımları açıklanacak, pratik teorisinin bunlarla hangi noktada benzerlik gösterdiği ve hangi noktada ayrıştığı tartışılacaktır. Daha sonra pratik teorisinin oluşumunda rol oynayan filozof ve sosyologların katkıları, kendilerine ait kavramlar kullanılarak tanıtılacaktır. Akabinde pratik teorisinin tüketim araştırmaları içindeki özel konumu ve bu alana katkıları incelenecek ve bu minvalde söz konusu teoriyi sürdürülebilir tüketim ve nihayet gıda israfı alanıyla ilişkilendiren çalışmalar incelenecektir.

Her şeyden önce teorinin bizzat isminde yer alan pratik kavramının doğasını aydınlatmak gerekir. Bu amaçla çok temel bir soruyla başlamak yerinde olacaktır. Pratik nedir? Birtakım araştırmacılar belirli nüanslarla birbirinden ayrılarak belirli pratik tanımları geliştirmiştir. Örneğin Reckwitz (2002) pratiği şu şekilde tanımlar; “Bir pratik birbirine bağlı birçok bileşenden oluşan rutin haline gelmiş bir davranış tipidir. Bunlar bedensel ve zihinsel faaliyet biçimleri, nesneler ve kullanımları, anlayış, know-how, duygu durum biçimleri ve motivasyon bilgisi formları içindeki bir arka plan bilgisidir.” Pratik kavramını genel olarak betimlemek maksadıyla bu tanımları biraz açmak gerekmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken en temel hususlardan biri rutin kavramıdır. Nitekim pratikler rutin beden hareketleridir (Reckwitz, 2002:251). Bu

pasaj tecrit edilmiş bir halde ele alındığında, pratiği bireylerin davranışlarıyla eşitleme riskini beraberinde getirme olasılığı taşımaktadır. Böyle bir yorumlama pratiğin yineleyici karakterini gözden kaçıracaktır (Shove, Pantzar ve Watson, 2012:7). Bir pratik bedenlerin hareket etmesinin, nesnelerin ele alınmasının, öznelerle davranılmasının, şeylerin tasvir edilmesinin ve dünyanın anlaşılmasının rutinleşmiş bir yoludur (Reckwitz, 2002:250). Dolayısıyla rutin kavramı neyi pratik olarak isimlendirmemiz gerekiyor sorusuna verilecek cevabın başlangıç aşamasını oluşturabilir. Bahsedilen pratik tabiri caize teorik kelimesinin karşıtı olan pratik değildir. Daha doğrusu onu aşan bir doğası vardır. Onlar bedeni belli bir şekilde eğitmenin ürünüdür (Reckwitz, 2002:251). Rutinizasyon bu eğitim sürecinin bir sonucudur. Bununla beraber bedensel faaliyet zihinsel faaliyetleri de beraberinde getirir. Söz gelimi bir futbolcu; futbol oynama pratiğini icra ederken, bedenini hareket ettirmenin rutinleşmiş özel bir biçimini ortaya koymanın yanı sıra elle oynama, ofsayt, faul gibi bazı sınırlamaların da farkındadır. Bir diğer önemli husus ise pratiklerin kahir ekseriyetle nesneler ve kullanımlarını içermesidir. Yine futbol örneğinden devam edecek olursak, ilgili pratiğin icrası, pratiğin icracısına yani futbolcuya futbol topu nesnesini pozisyona göre farklı tekniklerle kullanmasını dayatır. “Anlayış, know-how, duygu durum biçimleri ve motivasyon bilgisi” ise pratiğin ereksel yönünü vurgular. Bu pratiğin amacı nedir sorusuna farklı açılardan çeşitli cevaplar üretir. Futbol pratiğinin amacı gol atmaktır. Bununla beraber pratiğin yönelimselliği (*intentionality*) belirli şeyleri arzu etme, belirli şeylerden de kaçınmayı içerir. En nihayetinde her pratik pratiğe özgü belirli bir duygulanımı içerir. (Reckwitz, 2002:253)

Pratik tanımlarının bazı nüanslarla farklılaştığı belirtilmişti. Bu minvalde pratiğin bir diğer tanımı Theodore Schatzki'den alınabilir. Schatzki (1996) iki farklı pratik türü tanımlamıştır. Bunlar koordine bir varlık olarak pratik ve performans olarak pratik şeklinde isimlendirilir. Koordine bir varlık olarak pratik;

“Zamansal olarak ortaya çıkan ve mekânsal olarak dağılmış yapılar ve söyleyişler kavşağı olarak pratik... Örneğin yemek pişirme pratikleri, oy verme pratikleri, endüstriyel pratikler, eğlence pratikleri. Bir pratiği oluşturan yapış ve söyleyişlerin bir kavşak meydana getirmesi onların belirli biçimlerde birbirine bağlı olduğu anlamına gelir. Bu bağlantılar 1) Neyin söyleneceğini ve neyin yapılacağını anlamak yoluyla 2) Açık kurallar, prensipler, talimatlar, yönergeler ile 3) Benim

ereksel-duygulanım (teleo-affective) yapılar dediğim hedefler, projeler, görevler, amaçlar, inançlar, duygular ve modlar ile” (Schatzki, 1996: 89).

şeklinde tanımlanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, pratiklerin hem yapışlardan hem de söyleyişlerden oluşmasıdır bu da bize analizin hem pratik faaliyetlerle hem de onların bazı temsil biçimleri ile ilgili olması gerektiğini düşündürmektedir (Warde, 2005). Buradaki temsiliyet vurgusu pratiklerin gelişigüzel rutin beden hareketlerinin ötesinde konumlandığına işaret eder ve bu yönüyle Bourdieu’cu bir geleneğe referansta bulunur. Örneğin şehir içinde beyaz renkli Tofaş marka otomobillerle “yanlamak” ve Belek’teki lüks otellerin tesislerinde golf oynamak müstakil iki pratiktir. İkisi rutinleşmiş bedensel ve zihinsel faaliyetler içermekte, nesnelerin kullanımını gerektirmekte, söz konusu pratiğin uygun ve doğru icrasını tanımlayan belirli açık ve örtülü kurallar, prensipler ihtiva etmekte ve belli bir erekselliğe sahip olmaktadır. Fakat Schatzki (1996)’nin deyimiyle yapış ve söyleyişlerin bir kavşağı haline gelmesi, yani yapılan şeylerin temsil biçimlerinin farklı kültürel sermaye birikimlerine (Bourdieu, 2015) göndermede bulunması pratiklerin yapmaktan fazlası olduğunu net biçimde ortaya koyar.

Schatzki bu tanımlamayla koordine bir varlık olarak pratiği, mekâna ve zamana yayılmış durumda olan yapış ve söyleyişler birleşimi ya da kavşağı (*nexus*) olarak tanımladığı yapış ve söyleyişlerin ise belirli biçimlerde birbirine bağlandığını ifade eder. Bunlar kısaca anlayış, prosedür ve ereksel duygulanım yapıları olarak isimlendirilmiştir (Warde, 2005). Anlayış, bir eylemin edimlerini gerçekleştirme kabiliyeti, bu eylem kendisi ya da başkası tarafından yapıldığında onu fark etme ya da yapılanı o eyleme atfetme kabiliyeti ve son olarak bir eylemi tetikleme veya ona karşılık verme kabiliyet olarak açıklanır (Schatzki, 1996:91). Selamlama pratiğini ele alalım. Bu görüşe göre bir kişinin selamlamayı anlaması demek, birini selamlayabilmesi, bir başkası selam verme eylemine ait olan edimleri sergilediğinde bu eylemin selamlama olduğunu teşhis edebilmesi ve birisi ona selam verdiğinde bu selama uygun biçimde karşılık verebilmesi demektir. Prosedür, bir pratiğin nasıl doğru ve uygun biçimde yapılacağına gösteren kurallar, yönergeler, talimatlar gibi açık bilgi formları şeklinde olabilirken daha kapalı bir form olan sözsüz bilgi şeklinde de olabilir. Örneğin önünüzdeki çayı artık içmeyeceğinizi göstermek için kaşığı üstüne koymak böylesi bir bilgi formu için örnek teşkil edebilir. Sözsüz bilgi formları pratik kavramının belki de en ilginç yönüdür. Nitekim pratik teorisi içerisinde yer alması bu

kuramın Wittgenstein'çı doğasına vurgu yapar. Bu kısım teörinin felsefi temellerinin tartışılacağı bölümde daha detaylı işlenecektir.

Schatzki'nin tanımladığı bir diğer pratik türü performans olarak pratiktir. Pratikler koordine varlıklardır, ancak var olmaları için performans gerektirirler (Warde, 2005). “Varlık olarak pratik tarafından sağlanan örüntü pratiğin performansı ile doldurulur ve pratik bu sayede yeniden üretilir. Pratiği bir varlık olarak oluşturan bileşenler arasındaki karşılıklı bağımlılığı zaman içerisinde sürdüren yegâne şey performansın birbirini izleyen anlarıdır” (Shove, Pantzar ve Watson, 2012: 6). Nitekim pratiği birbirine bağlayan unsurların yeniden üretimi düzenli bir icra gerektirir. “Bir performans bir pratiğin ön koşuludur. Ancak bireyler bu pratiği ifade ederek, onaylayarak, yeniden üreterek ve dönüştürerek, performans içerisinde ileri taşırlar. Bireysel eylemleri kolektif bir pratiğin kanalına bağlayan, yapı ve faillik arasındaki karşıtlığı atlatan bu tekrarlamalı süreç fikrinin bazı versiyonları, pratik teorisi için hem ortaktır hem de hayati önem taşımaktadır. Pratiğin performans olarak icrasının, pratiğin zaman içindeki yeniden üretimini sağlaması fikri yine pratik teorisine Anthony Giddens'in katkılarındanır. Giddens'in 1984 yılında yazdığı ve Türkçeye “Toplumsal Kuruluşu” olarak çevrilen “The Constitution of Society” isimli eserinde yapılan şu alıntı bu durumu net biçimde ortaya koyar.

“Sosyal bilimlerinin araştırma alanı birey eyleyen (actor) deneyimi ya da herhangi bir toplumsal bütünlük biçiminin varoluşu değil, zaman ve mekân içinde düzenlenmiş pratiklerdir. İnsani sosyal faaliyetler tekrarlamalıdır. Onlar toplumsal eyleyenler tarafından meydana getirilmezler. Fakat onlar tarafından, sayelerinde kendilerini eyleyen olarak ifade ettikleri araçlar ile sürekli olarak yeniden oluşturulur. Failler kendi etkinlikleri içinde ve yine kendi etkinlikleri vasıtasıyla etkinliklerini olanaklı kılan koşulları üretirler.” (Giddens, 1984: 2).

Toplumsal pratikler insanların kendi koşullarını değiştirirken, aynı zamanda geçmişten devraldıkları toplumsal koşulları yeniden yaratma yeteneklerini ifade eder. Giddens bunu toplumsal hayatın tekrara dayalı doğası olarak adlandırır ve burada yapı toplumsal etkinliğin aracı ve sonucu olarak anlaşılır (Layder, 2014). Dolayısıyla zaman ve mekan boyunca yayılan pratikleri yapısalcı bir düşünce çizgisiyle bireylerin önüne konan hazır kalıplar şeklinde düşünmek yerine, yine birey ya da çeşitli kurumsal faillerin performansları ile zaman içinde bir süreklilik kazanmış kurallar ve kaynaklar setinden etkilenen ve onlar tarafından sınırlandırılan, fakat bireysel yaratıcılığa daima

olanak veren, ve bu yinelemeli süreç aracılığıyla kendisini yeniden üreten olumsal kolektif performans icraları şeklinde düşünmek pratik teorisine daha uygun bir düşünce tarzı olacaktır.

Şu ana kadar pratik teorisi için çok önemli iki isim olan Theodore Schatzki ve Andreas Reckwitz'in pratik tanımlarını inceledik. Bu iki tanımdan hareketle pratik olarak adlandırdığımız davranış tipinin bazı özelliklerini müşahade etme imkânı bulduk. Bu özellikler, pratiklerin rutinleşmiş bedensel ve zihinsel faaliyetler olması, nesneler ve o nesnelerin spesifik kullanımlarını içermesi, açık ya da örtük kurallarla ya da bilgilerle yönlendirilmesi, belirli bir hedef ve duygu durumunun kendisine eşlik etmesi, hem koordine bir varlık hem de bir performans olarak varlığını sürdürmesi, zaman ve mekan içinde belirli bir istikrara sahip olması ve faillerin yaratıcılığa fırsat veren performansları ile zaman-mekan içinde yeniden üretilebilmesi olarak özetlenebilir. Fakat pratiğin teorik yeterlilik olarak bahsi geçen iki yazardan da eksikliği olmayan ve ampirik araştırmalara uygulanabilmesi hususunda daha elverişli bir yapı arz eden bir diğer tanımını da es geçmemek gerekir. İnsanların (pratiği yerine getiren uygulayıcılar olarak) araba sürme, yürüme ya da yemek pişirme gibi şeyleri yaparken, bu pratikleri meydana getiren bileşenleri aktif olarak kombine ettikleri iddia edilir. Shove, Pantzar ve Watson (2012:14) için bahsi geçen bu unsurlar, *materyaller*, *kabiliyetler* ve *anlamlardır*. *Materyaller*: nesneler (ya da şeyler), teknolojiler, somut fiziksel varlıklar, nesnelerin yapıldığı şeyler (hammadde, teçhizatlar vb.); *kabiliyetler*: yetenekler, bil-yap (know-how) ve teknik; *anlamlar*: sembolik anlamlar, fikirler, istekler, arzular olarak tanımlanmıştır (Shove, Pantzar ve Watson, 2012:20). Shove, Pantzar ve Watson (2012) bu tanımlamayı geliştirirken pratiklerin nasıl ortaya çıktığını, nasıl evrildiğini ve nasıl ortadan kaybolduğunu göz önüne almıştır (Shove, Pantzar ve Watson, 2012). Pratikler, icra edildiklerinde bütünleşen bu tip bileşenlerden oluşur ve yine pratikler onları tanımlayan bileşenler arasındaki bağlantılar kurulup kırıldıkça ortaya çıkar, varlığını devam ettirir, değişir, dönüşür ve ortadan kaybolur (Shove, Pantzar ve Watson, 2012:21). Pratiğin bu tip bir teorizasyonunun en açık örneği Shove ve Pantzar (2005) tarafından yazılan “kuzey yürüyüşü” (nordic walking) makalesinde görülebilir. Bu makalede, iki bastonla icra edilen bir 'hızlı yürüyüş' biçimi olan kuzey yürüyüşü gibi yeni pratiklerin anlamların, materyallerin ve kabiliyet biçimlerinin hem tüketicilerin hem de üreticilerin dahil olduğu bir süreç içerisindeki aktif ve süregelen entegrasyonu ile nasıl ortaya çıktığı gösterilir (Shove ve Pantzar,

2005). Materyallere yönelik bu vurgu esasında Andreas Reckwitz, Alan Warde ve Theodore Schatzki'nin de pratik teorizasyonu içinde de yer almaktadır. Nitekim materyaller nesneleri, altyapıları, araçları, donanımı ve bizzat bedenin kendisini kapsar (Shove, Pantzar ve Watson, 2012) ve dolayısıyla materyallere yönelik bu anlayış diğer pratik teorizasyonları için de nüans derecesindeki farklılıkları saymazsak büyük bir benzerlik gösterir. Farklı kabiliyet biçimleri olan know-how, arka plan bilgisi ve anlayış, gerek Giddens'in pratik bilinç ya da kasıtlı olarak geliştirilmiş yetenekler olarak gerekse daha soyut bir biçimde belirli bir icranın (enactment) değerlendirilmesi bakımından iyi ya da uygun bir performansın ortak anlayışları olarak tanımlanan bir formda olsun, çoğu pratik teorizasyonunda son derece mühim telakki edilir (Shove, Pantzar ve Watson, 2012). Bir performansı değerlendirmeye kabil olma anlamında bilmek ile performansı sergilemek için gerekli yeteneklere sahip olmak bakımından bilmek aynı şey değildir ve bazı durumlarda bu önemli bir ayrımdır (Warde, 2005). Fakat Shove, Pantzar ve Watson (2012) pratiği oluşturan unsurlar arasındaki bağlantıların nasıl tesis edildiği bakımından pratik bilinebilirlik ve anlayışın farklı formlarını bir arada değerlendirmiş ve onları basitçe kabiliyet olarak isimlendirmiştir. Söz konusu pratik kuramsallaştırmasında bahsi geçen son unsur anlamdır. Anlam unsuru aslında hem Reckwitz'in (2002) pratik tanımlamasında "...anlayış, know-how, duygu durum biçimleri ve motivasyon bilgisi formları içindeki bir arka plan bilgisi." olarak, hem de Schatzki'nin (1996) tanımlamasında ise ereksel duygulanım yapıları adı verilen "projeler, görevler, amaçlar, inançlar, duygular ve modlar" olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla Shove, Pantzar ve Watson (2012) bir tür basitleştirme ile Reckwitz' in zihinsel faaliyetler, duygu ve motivasyonel bilgiler olarak adlandırdığı şeyi anlam terimiyle ifade etmektedir.

2.2. PRATİK TEORİSİNİN SOSYAL TEORİ İÇİNDEKİ YERİ

"Her bir yapıyı kendi homojen bütünlüğü içinde araştıran klasik modern sosyal teori, ontolojik olarak birbirinden çok farklı konumlanmalar sergilediğini iddia ettiği yapıları birbirinden kopararak birbirleriyle olası etkileşimlerini dikkate almayan bir bakış açısı sergiler" (Özmen, 2019: 306). Bu durum sosyoloji tarihi boyunca kendini gerek teorik gerekse ampirik boyutlara sahip çeşitli düalizmler olarak göstermiştir. Sosyolojideki temel düalizmlerin birey-toplum, faillik-yapı ve makro-mikro

düalizmleri olduğu söylenebilir (Layder, 2014). Pratik teorisinin sosyal teori içindeki yerini anlamak için sosyal teorisinin genel gelişim seyrini ve bu seyrle ilişkili olarak yukarıda sözü edilen düalizmleri ve bu düalizmleri aşma çabalarını iyi anlamak gerekmektedir.

Sosyal teori başlangıcından beri temelde sosyal eylemi ve toplumsal düzeni açıklaması bakımından üç farklı form geliştirmiştir. Bunlardan ilki amaç odaklı olan rasyonel seçim teorisi, ikincisi Emile Durkheim ve Talcott Parsons sosyolojilerinin uygun perspektif olarak sunduğu eylemin norm-odaklı teorisi, diğeri de 20. yy sosyal felsefesindeki kültürel devrimle beraber ortaya çıkan kültürelci teorilerdir (Reckwitz, 2002: 245). İlk iki yaklaşım Reckwitz (2002) tarafından ekonomik insan (*homo-economicus*) ve sosyolojik insan (*homo-sociologicus*) olarak kavramsallaştırılmıştır. 20.yy. da rasyonel seçim teorisi olarak kuramsallaştırılan bu ekonomik insan görüşü esasında temellerini 16.yy.'da başlıca odak noktaları ahlak felsefesi, tarih ve ekonomi olan İskoç Aydınlanmasının (Başdemir, 20 Mart 2019) öncülleri olan Adam Smith, David Hume gibi filozoflardan almıştır. Ekonomik insan kavramı ile insanların kendi amaç, ilgi ve çıkarları peşinden koşarak, kendisine en çok faydayı sağlayan ve bu faydayı elde etmek için en az maliyete katlanması gereken optimal tercihleri yaptığı ve toplumsal düzenin de kendi çıkarı peşinden koşan insanların rasyonel tercihleri ile oluştuğu anlatılmaktadır. Reckwitz (2002)'nin kavramsallaştırdığı diğeri terim olan sosyolojik insan'da ise eylem, ekonomik insanda olduğu gibi amaç yahut fayda odaklı olmaktan ziyade norm odaklı olarak tanımlanır. Sosyolojik insanın iki büyük temsilcisi arasında Durkheim ve Parsons gösterilebilir. Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (1982) adlı eserinde sosyolojinin görevini toplumsal olgular olarak adlandırdığı şeyin araştırılması olarak belirlemiştir (Nielsen, 2005). Durkheim toplumsal olguları bireylerden ayrı duran ve bireyler üzerinde tahakküm sahibi olan yapılar ve güçler olarak telakki eder (Takla ve Pape, 1985). Sosyolojinin temel uğraşı alanını bireyden toplumsal olgulara kaydıran Durkheim'in mirası, Parsons'ın eserlerinde en mükemmel derecede tecessüm etmiştir. Parsons topluma psikolojik sistem, kişilik sistemi, sosyal sistem ve kültürel sistem olarak isimlendirdiği kurucu alt sistemler zaviyesinden bakar. Sosyal sistemin mevcudiyeti ve düzgün şekilde işlemesi bu sistemin gereksinimlerinin yerine getirilmesine bağlıdır (Layder, 2014:42). Dolayısıyla Parsons'da da tıpkı Durkheim 'da olduğu gibi sosyal eylem ve toplumsal düzen, bireylerin failliğini sınırlayan ve şekillendiren toplumsal yapılar ve kuvvetlere

güçlü bir vurgu yapmak suretiyle açıklanır. Her iki yaklaşımda da bireyler norm, değer, inanç gibi yapılar doğrultusunda hareket ederler ve toplumsal düzen toplumun bu tip yapılar üzerinde bir uzlaşıya varması ile sağlanır. Reckwitz (2002)'in sosyal eylem ve toplumsal düzeni açıklayan 3 temel teorik formun sonuncusu kültürelci teorilerdir. Kültürelci teoriler eylemi anlamaya ve açıklamaya çalışırken, failin dünyayı belirli şekillerde yorumlamasına ve buna uygun biçimde davranmasına imkân veren ya da tam tersi kısıtlayan “bilginin sembolik yapısının” yeniden inşasını göz önünde bulundurur. Dolayısıyla bu teorilerde sosyal düzen karşılıklı olarak uyuşan normatif beklentilerin bir ürünü olarak görünmez fakat o dünyayı anlamlandırmanın sosyal olarak paylaşılan bir biçimini mümkün kılan “paylaşılan bilgi”, kolektif bilinç, sembolik yapılar içinde gömülüdür (Reckwitz, 2002: 245). Esasında sosyal teorinin gelişim sürecini kullanışlı bir teorik tasnif yaparak açıklayan ve pratik teorisini de bu sınıflardan kültürelci teoriler ailesine yerleştiren Andreas Reckwitz bu yönüyle pratik teorisine özgün bir katkıda bulunmuştur. Bu katkı ilerleyen kısımlarda pratik teorisinin felsefi ve sosyolojik temellerini irdelerken daha detaylı incelenecektir.

Böylece bu kısmın başındaki esas soru olan “pratik teorisinin sosyal teori içindeki yeri neresidir? sorusuna tekrar dönecek olursak, ilk cevabın; pratik teorisinin, bilginin sembolik ve bilişsel yapısının toplumsal eylem ve düzenin oluşması sürecinde çok mühim bir rolü olduğuna yönelik vurgular yapan “kültürel teori” ailesine ait olduğunu söyleyen Andreas Reckwitz (2008)'den geldiği söylenebilir. Bununla birlikte pratik teorisi, içinde edimsellik (*performativite*) yaklaşımı (Butler, 2010; Callon, 2009), aktör-ağ kuramı (Latour, 2005; Law, 2009; Callon, 1984), öbikleşme (*assemblage*) kuramı (Deleuze ve Guattari, 1980; De Landa, 2018) gibi sosyo-materyal teori ailesi içine de yerleştirilebilir. Sosyo-materyal teorilerin temel çıkış noktası; sosyal olarak adlandırılan şeyin oluşumunda yalnızca bilinçli bir aktör olarak bireyin ve bireyin hareketleri için çeşitli kaynaklar ve sınırlandırmalar üreten, yani bireyin davranışları üzerinde etkisi ve tahakkümü olan dışsal yapıların rol oynamadığıdır. Bu teori ailesinin başlıca özelliklerini Özmen (2019) şöyle tanımlamaktadır;

“İnsanın yanı sıra söylemlerin, maddenin ve ilişkilerin de bir insan gibi adeta bir aktör olabileceğini; bütün bunların bir araya gelerek klasik bakış açısıyla değerlendirildiğinde aynı birimlerin ortaya çıkaracakları homojen bütünden çok farklı bir heterojen ve biçimlenişini devam ettiren bir bütünü oluşturacaklarını ileri süren

yaklaşımlar da vardır. Tüm bu aktörlerin kendi başlarına bir anlam ortaya koymadıklarını, diğer bir deyişle kendilerine has bir öz barındırmadıklarını ileri süren bu yaklaşımlar, bu aktörlerin diğer aktörler ile aralarındaki ilişkilerin sonucu olduklarını ileri sürmektedir” (Özmen, 2019: 309).

Sosyo-materyal teorilerin başlıca özelliklerinin, sosyal olarak isimlendirilen şeyin oluşumunda hem insan hem de insan olmayan faillerin rolünün bulunduğuna yönelik vurgu, sosyali oluşturan unsurların tek başlarına bir özü ve anlamı olmadığının aksine bir süreliğine bir araya gelerek kurdukları çeşitli ilişkiler ve etkileşimler neticesinde zaman ve mekan boyunca olumsal olarak ortaya çıkan bir mevcudiyet kazandıkları, toplumda verili kabul edilen pek çok kategorinin aslında pek çok türden farklı performanslar ile oluşturulan, sürdürülen ve yeniden üretilen olumsal, performatif birimler olduğu söylenebilir. Bu noktada pratik teorisinin bu teori grubuyla bir aile benzerliğine sahip olduğu görülebilir. Nitekim pratik teorisi de pratiğin performanslarının ortaya konulması noktasında maddi, başka bir deyişle materyal olana büyük bir vurgu yapar. Reckwitz (2002:252)’in de belirttiği gibi bir pratiği yerine getirmek çoğu zaman belirli nesneleri doğru bir biçimde kullanmak anlamına gelir.

2.2.1. Edimsellik Yaklaşımı

Sosyo-materyal teori ailesinde bahsi geçen ilk yaklaşımlardan biri edimsellik yaklaşımıdır. Esasında edimsellik (performativity) sosyal teori içinde bilim sosyolojisi, dil felsefesi, feminizm, iktisat sosyolojisi gibi farklı bağlamlarda farklı amaçlar için kullanılagelmiş bir kavramdır. Bu kullanımları ortaya çıkaranlar arasında en dikkat çeken isimler Jean-Francois Lyotard, John Langshaw Austin, Judith Butler, Michael Callon gibi felsefeci ve sosyologlardır. Bahsi geçen kullanımlar birbirinden birtakım nüanslarla farklılaşsa da edimsellik kavramını jenerik bir fikirle ifade etmek mümkündür. Bu fikir; bireysel eylemler ve toplumsal sistemlerin anlaşılması ve analizi esnasında nispeten sabit ve verili olarak algılanan ya da kabul edilen ve bireyler, toplumlar ve topluluklara kendi gerçekliğini dayattığı öne sürülen cinsiyet, din, ekonomi, ahlak, aşk vb. gibi makro kategorilerin esasında bu kategorilere uygun performansları tekrar tekrar yerine getirmek suretiyle onları zaman ve mekân boyunca olumsal bir etki olarak üreten insan ya da insan olmayan faillerin başarımları

olduğudur. Edimsellik, “adlandırdığını var eden veya yürürlüğe koyan ve böylece söylemin oluşturucu veya üretici gücünü belirten söylemsel pratiktir” (Butler, 1990:134). Bununla beraber edimsellik normların düzenlenmiş ve kısıtlanmış tekrarları olan yineleme süreci dışında anlaşılamaz. Ayrıca bu yineleme özne tarafından yaratılmaz daha ziyade özneyi mümkün kılan öznenin zamansal koşulunu oluşturan şeydir (Butler, 1990).

Edimsellik yaklaşımı bu noktada pratik teorisi ile oldukça dikkat çekici bir kuramsal mutabakat göstermektedir. Nitekim pratik teorisinde de rutin ve tekrara yönelik güçlü bir vurgu mevcuttur. Giddens’in (1984:2) da belirttiği gibi “insani sosyal faaliyetler tekrarlamalıdır. Onlar toplumsal eyleyenler tarafından meydana getirilmezler. Fakat onlar tarafından, sayelerinde kendilerini eyleyen olarak ifade ettikleri araçlar ile sürekli olarak yeniden oluşturulur”. Pratik teorisi genellikle pratiğin sosyal dünyanın yeniden üretimini mümkün kılan tekrarlayıcı ve yineleyici karakterine vurgu yapar. Zamansal bir dizi içindeki bu tekrar edicilik ve rutinizasyon, pratiğin “mekân ve zamanı birbirine bağlamasını” mümkün hale getirir. (Giddens,1984). Butler (1990) yinelemenin özne tarafından yaratılan bir şey olmadığını, daha ziyade öznenin zaman içindeki mevcudiyetini mümkün kıldığını ifade ederken Giddens (1984) toplumsal eyleyenlerin kendilerini eyleyen olarak ifade edebildikleri araçlarla sosyal faaliyetlerin yeniden üretimini sağladıklarını söyler. Yine Shove, Pantzar ve Watson (2012:14), tıpkı Butler gibi tekrarlama ve zamansal mevcudiyet arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, “pratiğin kurucu unsurlarının, (materyal, anlam, yetenek) tekrarlanan benzer performanslarla tutarlı ve sürekli biçimde bütünleştirildiğinde pratiklerin geçici olarak istikrar kazanabileceğini” söyler. Reckwitz (2002) de pratiği kavramsallaştırırken, onun rutinleşmiş bir karaktere sahip olduğunu belirtir.

Bununla beraber her iki kuramsal gelenek içerisinde düşünceler üretmiş olan sosyologların da insani faillığe biçilen yaratıcı rol konusundaki kuşkuları, başka bir ifadeyle failliğin insanın da içinde olduğu fakat yalnızca insana mahsus bir süreç olmadığına yönelik yaptığı dolaylı vurgu hem edimsellik yaklaşımının hem de pratik teorisinin aynı teorik ailenin üyeleri olduğuna yönelik bir referans olarak okunabilir.

2.2.2. Aktör- Ağ Kuramı

Temelleri Bruno Latour, Michael Callon ve John Law gibi bilim ve teknoloji alanında çalışan Fransız sosyologların 1980’li yıllarda yaptıkları çalışmalarla atılan Aktör-Ağ teorisinin (Alhonnoro, 2014) en belirgin özelliklerinden biri toplumsal ve doğal dünyadaki her şeye içinde bulundukları ilişki ağlarının sürekli olarak üretilen etkileri olarak bakmasıdır (Law, 2009). Bu kuram “hiçbir şeyin bu ilişkilerin icra edilmesi dışında bir gerçekliğe yahut forma sahip olmadığını varsayar” (Law, 2009:141). “Bir başka deyişle, heterojen ilişkiler ve konuşlandırmalar (deployment) dışında var olan önceden belirlenmiş bir aktör yoktur” (Bajde, 2013:229). Söz konusu ağlar basit bir biçimde insan aktörlerin sosyal ilişkileri bakımından açıklanamaz. Nitekim sosyal ilişkiler daima, dayanıklı ve dirençli materyaller vasıtasıyla bir arada tutulur (Latour, 2005). Ağlar aracılığı ile izi sürülmekte olan hareketler yalnızca insan aktörler tarafından icra edilmez (Bajde, 2013). “Bu operasyonlar daima hem insanı ve hem de insan olmayanları içermektedir. Bu bizi yalnızca insanlara faillik atfeden standart eylem teorilerinden uzaklaştırıp, dağıtılmış bir faillik (agency) kavramına götürür” (Callon ve Muniesa, 2005). Dolayısıyla, özel bir yeri olan insan failliği bütün birimleri benzer bir zemine yerleştiren düz bir ontoloji ile yer değiştirir (Bajde, 2013). Aktör ağ yaklaşımı dünyayı mükemmel bir ahenk içerisinde devinen ve bu devinimi gözleyenlere bu ahengın estetikliği ve yeknesaklığından ileri gelen bir huşu bahşeden istikrarlı sistemlerden müteşekkıl bir makro düzenler bütünü olarak görmez. Aksine yaşam, geleneksel nazariyelerin aksine düzensizliğin kaide, düzenin ise istisna ve oldukça hassas olduğu bir ilişkiler ağı olarak değerlendirilir. Fenomenlerin nedenlerini apriori kategoriler ve hiyerarşiler temelinde açıklamaya ilkesel olarak karşı çıkan aktör-ağ yaklaşımına göre “insan veya insan olmayan, anlam yahut materyalite, büyük ya da küçük, makro ya da mikro, sosyal ya da teknik, doğa ya da kültür, bunların tamamı bu ilişkisellik tarafından çözülmüş bazı düalizmlerdir” (Law, 2009:147). Yani aktör-ağ yaklaşımının toplumun oluşumunu temelde insan failliğine indirgemeyi reddeden bir post-hümanist tavra sahip olduğu söylenebilir. Bu durumda yaklaşımın insan olmayan aktörlere atfettiği faillik ve bu failliğin biçimlerinin incelenmesi yerinde olacaktır. Sayes (2014) insan olmayan varlıkların failliğinden bahsettiğimizde esas olarak 4 farklı faillik biçimini kastediyor olduğumuzu belirtir. Bu biçimler onların insan topluluklarının sabitleyicileri olması, nakledici araçlardan (intermediares) ziyade dönüştürücü araçlar (mediator) olarak işlev görmesi, ahlaki ve politik

ilişkilerimizin önemli bileşenleri olmaları, farklı mekansallık ve zamansallıkların bir araya toplanmış aktörleri olmalarıdır. (Sayes, 2014).

Latour (2015)'e göre, faillik (agency) insan türünün kendine has bir özelliği değildir, aksine nesneler de failliğe sahiptir. Callon ve Latour (1981)'e göre insan sosyallığını yalnızca sembolik nazariyelerle ele almak kısır bir yaklaşımdır. Dayanıklı materyaller onları oluşturan etkileşimlerden daha uzun süre dayanma kapasitesi ile karakterize edilir. Bu temayı göz önüne aldığımızda aktör-ağ yaklaşımının insan olmayan varlıklara atfettiği ilk özellik; insan topluluklarının sabitleyicileri olmalarıdır (Latour ve Strum, 1986). Daha spesifik olarak ifade etmek gerekirse insan olmayanların eylemleri ve kapasitesi bir toplumun oluşumunun imkânı için gerekli bir koşul olarak görünür (Latour, 1993).

Olguların olumsal bir etki olarak ortaya çıktıkları ilişki ağları içindeki insan olmayan aktörlerin bu ilişki ağlarına aracı olarak katkıda bulunduğu söylenebilir. Fakat Özmen (2019:319)'un da belirttiği gibi;

“Hiçbir şey şeffaf bir aracı olamaz, her şey gerçeklikten kendi payına düşeni talep eden bir aracılık yapar. İki tür aracı vardır. İlki anlamı ya da gücü bir değişim olmaksızın nakleden araçlar ve ikincisi de taşıması gereken anlamları ya da bileşenleri dönüştüren, aktaran, biçimini bozan ve yeniden biçimlendiren araçlardır. Birinci araçlar nakledici araçlar (intermediary), ikinci gruptakiler ise dönüştürücü araçlardır (mediators)” (Latour, 2005: 39).

Bir dönüştürücü aracı olarak düşünüldüğünde, bir “non-human” etkileşim ya da çağrışım zincirine yeni bir şeyler ekler. İnsan dışı varlıkları nakledici yerine dönüştürücü araçlar olarak sınıflandırdığımızda, onlara insan aktörlerinin basit ikameleri olarak davranmak imkânsız hale gelir (Sayes, 2014). İnsan-olmayan, iki aktör arasına yerleşen herhangi başka bir şey gibi, aktörler arasındaki ilişkiyi sürekli olarak değiştiren bir şey olarak anlaşılmalıdır (Latour,1999).

İnsan olmayan birimler aynı zamanda ahlaki ve politik ilişkilerimizin önemli bileşenlerindendir. Sayes (2014)'ün belirttiği gibi insan dışı birimler kendi başlarına ne ahlaki ne de politiktirler fakat yine de ahlaki ve politik ilişkilerimizin dokusunu değiştirdikleri inkâr edilemez. Topluluklarımız kendi düzenleyici prensiplerinin, politikalarının ve ahlakiliğinin bir kısmını tabiri caizse taşeronlara yaptırır (Sayes, 2014). Latour (1992), “Kayıp Kütleler Nerede? (Where Are the Missing Masses) isimli

makalesinde, emniyet kemerleri, trafik lambaları, otomatik kapı tutucular vb. nesneleri bu bağlamda tartışır. Örneğin emniyet kemerini tartışırken, kemeri bağlamama durumunda ortaya çıkan rahatsız edici bir sesin kişiye aslında “Ya kemerinizi bağlarsınız ya da bu sinir bozucu sese maruz kalırsınız.” diyerek ahlaki sorumluluğunu hatırlattığını belirtir. Hatta emniyet kemerinin uyguladığı müeyyide şiddetlenebilir. Ya kemerinizi bağlarsınız ya da araba çalışmaz” Bir algılayıcının yardımı ile, ahlak gerçekten objektif bir hale gelmiş, engelleyici bir imkânsızlığa dönüşmüştür (Sayes, 2014). “Latour burada bu türden insan olmayan nesnelerin bünyelerinde bir ahlak barındırdıklarına işaret eder. Yani zayıf ve ahlaksız insanlara, eylem rotaları çizmeye çalışırlar (böyle yap, şöyle yapma, kapat, yavaş sür vb.) (Kendall ve Wickham, 2003:106)

Aktör ağ kuramının esaslarını bu şekilde özetledikten sonra onun pratik teorisi ile örtüşen ve ayrışan yönlerini tartışmak faydalı olacaktır. Aktör ağ teorisi ve pratik teorisinin paylaştığı en önemli özellik iki teorik pozisyonun da insan olmayan unsurlara yaptığı vurgudur. Aktör ağ teorisine göre insan olmayan (materyal) unsurlar insan topluluklarını zaman ve mekân içinde sabit kılar, olguların geçici olumsal etkiler olarak ortaya çıktığı ilişki ağları içinde dönüştürücü bir aracılık rolü üstlenir, politik ve ahlaki düzenlemelerimizin dokusunu değiştirir ve farkı zamansallık ve mekansallıklardan müteşekkil aktörler olarak ortaya çıkar (Sayes, 2014). Aktör ağ kuramı insan olmayan unsurların oynadığı bu rollere dayanarak, toplumsal olguların ortaya çıkış sürecinde insani ve insan olmayan unsurlara faillik bakımından eşit bir statü verir ve bu yönüyle toplumsalın açıklanmasında insani faaliyetlere ayrıcalık tanıyan modern sosyal teorilerin çoğundan ayrılır. “Aktör-Ağ Kuramı’na göre dünya eyleyenler (actor-actant) için bir sahnedir ve aralarında bir metafizik eşitlik söz konusudur. Basitliği, karmaşıklığı, doğallığı, yapaylığı önemli olmaksızın tüm eyleyenler eşit var olma hakkına sahiptir ve bir değişime sebep olduğu gösterildiği sürece o bir eyleyendir (Özmen, 2019:318).” Bu bağlamda örneğin Covid-19 hastalığı için, hasta, doktor, yarasa, maske, sokağa çıkma yasağı, aynı ontolojik düzlemde değerlendirilmesi gereken eyleyenlerdir ve aralarındaki farklar töz bakımından değil, ilişki yoğunluğu bakımından irdelenmelidir. İnsan olmayan varlıkların aktif olarak “eyledikleri” bir kere kabul edildiğinde, okuyucularını derin bir biçimde sarsan, şaşırtan ve sıklıkla da büyüleyen bir ampirik araştırmalar alemine kapı açılmış olur. Süpermarketlerde bulunan alelade alışveriş arabalarının insanları farklı hesaplama

biçimleri üretmeye ehil kılıp alışveriş deneyimlerini nasıl şekillendirdiğinden (Cochoy, 2008) deniz taraklarının bilimsel bir konferansta kendilerini temsil etmesi için sözcülerini nasıl seçtiğine (Callon, 1984:13); Portekiz'in gemiler, yelkenler, denizciler, gemiciler, çarşılar, baharatlar, rüzgarlar, akıntılar, usturlaplar, pusulalar, yıldızlar, silahlar, hediyeler, ticaret ve tüccarları içeren kırılğan bir ağ oluşturup 150 yıl boyunca Dünya denizlerine nasıl hükmettiğinden (Law, 1984) teknisyenler, laboratuvarlar, istatistikler, koli basilleri, veterinerler ve Louis Pasteur 'den oluşan heterojen bir ağ neticesinde şarbon aşısının keşfedilişine (Latour, 1988) uzanan bütün bu araştırmalar “non-human” failliği açısından akraba sayılırlar.

Fakat pratik teorisinin insan olmayan unsurlara yani materyale vurgusu onları pratikler bağlamında insan failliği ile eşit bir düzlemde değerlendirecek kadar düz bir ontoloji içermez. Schatzki (2002:71) eyleyen ve eylem kategorilerinin bütün varlık tiplerine doğru genişlemesine doğrudan karşı olup, aynı zamanda pratiklerin yalnızca insanların değil çeşitli varlıkların eylemlerini de kapsadığı fikrini ileri süren, aktör-network teorisinin savunucularına karşı da eleştireldir. Schatzki (2002:105-122) için de insan failliği çok mühim bir meseledir. Örneğin, Aktör Ağ kuramına karşı yalnızca insanların pratikleri gerçekleştirdiğini nesnelerin böyle bir özelliği olmadığını söyler.

Schatzki'nin şemasında eserler (artifacts) materyaller ve teknolojiler kelimenin tam anlamıyla pratiklerin parçası değil daha ziyade pratiklerle eş zamanlı olarak üretilen ama yine de onlardan ayrı olan düzenlemeleri oluşturan unsurlardır (Shove, Pantzar ve Watson, 2012:10). Pratik teorisinde insani failliğin ayrıcalıklı konumunu nispi olarak muhafaza etmesi belki de bu teorisinin felsefi temellerinin Heidegger'ci bir tavırla atılmış olmasıdır. Nitekim Heidegger'e göre *Dasein* (ontolojik bir varlık birimi olarak insan) varlığı ontolojik olarak sorgulamaya tabi tutmaya ehil yegâne varolandır. Neticede dünya insan eylemlerinin, insanın birlikte varoluşunun vuku bulduğu pratik ve düzenler ağı içerisinde başı çektiği bir yerdir. Lakin bu durum pratik teorisinde insan olmayan unsurların pratiğin ortaya çıkışı, gelişimi, değişimi ve ortadan kayboluşu süreçleri içerisindeki failliğin öneminin vurgulanmasına engel teşkil etmez. Örneğin Evans'ın (2012:46) henüz bozulmamış fakat muhtemelen tüketilmeyecek besinlerin buzdolabına koyulması ve orada unutulduktan sonra çürüyüp çöpe atılması örneği, tüketicilerin bozulmamış bir besini çöpe atmanın yarattığı olumsuz hislerden kurtulmak konusunda buzdolabının aktif bir faillik sergileyen bir eyleyen olarak değerlendirilmesi şeklinde okunabilir. Hatta bu durum tamamen aktör ağ teorisi içinde,

buzdolabının, heterojen bir ilişki ağı içerisinde olumsal bir etki olarak ortaya çıkan israfla ilişkili dönüştürücü bir aracı olduğu şeklinde dahi yorumlanabilir. Bu örnek bir yönüyle de Sayes (2014)'ün belirttiği gibi insani olmayan unsurların politik ve ahlaki düzenlemelerimizin nasıl bir parçası haline geldiğine örnek teşkil edebilir. Nitekim kişi tüketmeyeceği fakat henüz çürümediği için de çöpe atamayacağı bir gıdayı buzdolabına koymak suretiyle hem gerçek anlamda dondurur hem de bu pratikle alakalı ortaya çıkması olası olumsuz duygular ve etik gerilimler de mecazi anlamda dondurulmuş olur.

Sosyo-materyal teori ailesinin en önemli iki temsilcisi olan edimsellik kuramı ve Aktör ağ teorisi ile bu teorilerin pratik teorisiyle nasıl ilişkili olduğunu anlatmak suretiyle pratik teorisinin sosyal teori içindeki yerini tespit etmeye çalıştık. Pratik teorisi bütün bu açıklamaların ışığında edimsellik yaklaşımı, aktör-ağ teorisi gibi sosyo-materyal teori ailesinin bir üyesi olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber bu sorunsala yönelik cevap mahiyetinde geliştirilen açıklamalardan olan, pratik teorisinin bir kültürel teori olduğuna yönelik Andreas Reckwitz'in geliştirdiği kuramsal izahın yeterince detaylandırılmadığının bilincindeyiz. Bu sorun pratik teorisinin felsefi ve sosyolojik temellerini açıkladığımız kısımda Reckwitz'in katkılarını ayrıca detaylandırarak aşılmaya çalışılacaktır.

2.3. PRATİK TEORİSİNİN FELSEFİ TEMELLERİ

Pratik teorisinin felsefi temelleri esasında iki filozofun görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu filozoflar Martin Heidegger ve Ludwig Wittgenstein'dır. Sözsüz bilginin dayandığı Wittgenstein'ın "dil oyunları" ve örtük "kurala uyma" ile Heidegger'in "dünyada olma" (*Dasein*) kavramları bu düşünce çizgisinin en etkili kaynaklarıdır (Reckwitz, 2007:1). Heidegger (1962) "Varlık ve Zaman" isimli eserinde pratiği (praxis) en az dil kadar, anlamın kaynağı olarak betimler. *Dasein* ve onun insan aktivitesi ve ekipmanla olan ilişkisi, pratik teorilerinin ontolojik temelleri ile uyum göstermekte ve yine insan eyleminin her zaman dünyada olduğunu vurgulamaktadır (Shove, Pantzar ve Watson, 2012:4). Wittgenstein'ın görüşlerinin pratik teorisindeki etkisi ise, pratiğin açık kurallar ve talimatları izleyebileceği kadar kendini açık olmayan, sözsüz bilgi formlarının rehberliğinde de dışa vurabileceği

noktasında gösterir. Shove, Pantzar ve Watson (2012:4) Wittgenstein'in pratik teorisi üstündeki etkisini şöyle anlatır;

“Wittgenstein doğrudan pratiklerle alakalı yazmış olmamasına rağmen onun eseri pratik teorisinin temel özelliklerinin çoğunu taşımaktadır. Schatzki (1996) için Wittgenstein'in “anlaşılabilirlik” (intelligibility) kavramının yeri münferit (discrete) insan zihinlerinde değil, pratiğin akışı içindedir ve onun, anlaşılabilirlik ve anlayışın insan eylemini ve sosyal yapıyı nasıl şekillendirdiğini dile getirişi hem sosyal düzeni hem de bireyselliği pratikten kaynaklanıyor olarak gören pratik teorizasyonu için bir temel sağlar (1996:13)”.

Heidegger Kıta Avrupa'sının varoluşçuluk olarak adlandırılan düşünce geleneğinin en önemli temsilcilerindendir. Bu geleneğin diğer temsilcileri arasında Sartre, Camus gibi isimler yer almaktadır. Wittgenstein ise özellikle dil felsefesi alanına katkıları ile meşhurdur. Bununla birlikte hem Heidegger hem de Wittgenstein zaman içinde düşünce dünyalarındaki değişimlerle meşhur olan iki filozoftur aynı zamanda. İlk dönemlerinde varlığın ve gerçek dünyanın bilgisinin olanaklılığı ile alakalı kötümser bir tavır takınan Heidegger daha sonra,³Kartezyen bilgi arayışını bir kenara bırakarak, bilgi ile ilgili tekil hakikatlerin nihai amaçlar olmadığı, sanat, dil, teknoloji felsefesi gibi alanlara yönelmek suretiyle insanların atılmış oldukları dünyaya nasıl anlam yüklediğini araştırmaya girişmiştir (Cevizci, 2012:208). Onun düşüncelerinin pratik teorisinin felsefi temellerini atmaya başladığı noktanın bu duruş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Wittgenstein bu safhadaki fikri dönüşümü ile, dünyayı insanın eylemler, pratikleri ve bu eylem ve pratiklerle alakalı kavrayış biçimleri ile kavranacağı görüşüne zemin hazırlamıştır. Tabiri caizse gündelik hayata dönmüştür. Wittgenstein'in düşünce serüveni de ikiye ayrılmaktadır. İlk dönem felsefesinin esaslarını ortaya koyduğu Tractatus isimli eserinde, dili oluşturan sözcüklerin, gerçeklikte bir karşılığı olduğunu, sözcüklerin dünyadaki karşılıklarının ancak bir gösterimi olabileceği ve anlamın da bu gösterimlerin bir araya gelerek oluşturduğu tutarlı bir bütün olduğunu iddia ederken, ikinci dönem felsefesini simgeleyen ve ölümünden sonra basılan Felsefi Soruşturmalar'da dil ile gerçeklik

³ Kartezyen felsefe, çok kabaca ifade etmek gerekirse; temelleri Descartes tarafından atılan, kişinin her şeyden kuşku duyarak en nihayetinde kuşkulandığından kuşku duyamadığı kendi bilincinin varlığından emin olup, bu bilinçten hareket ederek madde-ruh, beden-zihin gibi düalizmlerle dünyadaki olguları kavrama yoluna gittiği felsefi geleneğe göndermede bulunan bir kavramdır.

arasında bir örtüşmeden ziyade, iletişimin, gündelik yaşamdaki dilsel kullanımların, sözcükleri ve dili bir oyunun kurallarını izliyormuş gibi kullananlar arasında bu sözcükler hakkında varılan bir mutabakat sonucu ortaya çıktığına yönelik iddialar mevcuttur. Pratiğin açık kurallar ve talimatları izleyebileceği kadar tıpkı dil oyunlarındaki gibi gerek pratikler gerekse pratiklerin uygulayıcıların pratiğin kuralları hakkında açık olmayan, sözsüz bilgi formlarından neşet eden kuralları izlediği görüşü Wittgenstein'in pratik teorisine en önemli katkılarından biridir. Gerek Heidegger'in gerek Wittgenstein'in görüşlerinin pratik teorisinin felsefi zemini nasıl oluşturduğu detaylarıyla incelenecektir.

2.3.1. Martin Heidegger'in Pratik Teorisine Katkıları

Martin Heidegger 'in temel uğraşı alanı felsefenin ontoloji ya da metafizik olarak adlandırılan sahasıdır. Heidegger'in ontoloji ile alakalı görüşleri ve bu görüşlerin pratik teorisi ile nasıl bağlantılı olduğunu incelemeyi önce, metafizik veya ontoloji kavramlarının ne anlama geldiğinden bahsetmek yerinde olacaktır. Metafizik terimi günlük dilde yalnızca gözle görünmeyeni, doğa üstünü açıklamak için kullanılan bir kavram gibi görünse de aslında kapsamı bundan daha geniştir ve varlık felsefesini yani ontolojiyi vurgular. Fakat ontoloji terimi her ne kadar 18. yy'da icat edilip popüler hale gelmiş bir kavram olsa da (Cevizci, 2015:47) metafizik felsefe tarihi içinde özgün bir yere sahip ve felsefeyle yaşıt bir kavram olduğu için mümkün mertebe ontolojinin yerine kullanmayı tercih ettiğimiz bir kavram olacaktır.

“Felsefenin hiç kuşku yok ki en temel alt dalı veya en önemli disiplini...varlığa ilişkin genel ve rasyonel bir soruşturma olarak tanımlayacağımız metafiziktir (Cevizci, 2015:45). Metafizik Aristo tarafından üç ayrı şekilde tanımlanmıştır. Aristo'ya göre metafizik “varlığın varlık olmak bakımından bilimi “ilk ilkelerin veya nedenlerin bilimi”, ve ilk nedenin ya da ilahi olanın bilimi”dir. Dolayısıyla metafiziğin, olguların belirli veçhelerini ele alan diğer felsefi uğraşların aksine varlığın bizzat kendisi ile ilgilenen rasyonel ve kavramsal bir araştırma, duyusal tözlerin ötesinde duyusal olmayan ilahi tözle yani Tanrı ile ilgili araştırma ve bilimler de dahil olmak üzere tüm araştırmaların temelinde bulunan ilk kabüllere, ilkelere yönelik bir araştırma olduğu söylenebilir (Cevizci, 2015: 48-49).

Metafizik açısından en önemli kavramlardan biri ise “töz” (*substance*) kavramıdır. Nitekim Heidegger’in felsefesinin temel çıkış noktası olan metafiziğe yönelik eleştirilerinin neşet ettiği kavram da yine töz kavramıdır. Töz genel olarak “var olmak için kendinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan şey ya da bireysel varlık, mantıksal açıdan yüklemlemenin konusu, fizik açısından değişmenin dayanağı olan şey” olarak tanımlanabilir (Cevizci, 2012:425). Aristo’ya göre değişim boyunca sadece tözler özdeşliğini muhafaza edebilir. Aristo’nun ikincil tözler olarak adlandırdığı diğer bütün şeyler tözlerin ilineği (*accidents*) ve yalnızca tözlerin ilişkileri, özellikleri, veçheleri türleri olarak var olabilir (Inwagen, 1999:887) Metafizik, antik yunandan günümüze *klasik töz felsefesi*, *modern töz ontolojisi*, *varoluş metafiziği* ve *oluş felsefesi* olarak tasnif edilebilir (Cevizci, 2012:51). Yukarıda bahsi geçen töz tanımı daha ziyade klasik töz felsefesine ait bir tanımlama olarak değerlendirilebilir. Aydınlanmayla beraber metafiziğin ilk ilkeler ile alakalı uğraşısı mantık ve bilim felsefesine, duyusal tözlerin ardındaki duyusal olmayan töz, ilk neden, ilk hareket ettirici ile alakalı uğraşları ise müstakil bir felsefi soruşturma disiplini olan teolojiye havale edilmiştir. Bununla birlikte klasik töz felsefesine getirilen pek çok eleştiri sonucu modern töz felsefesi revaç bulmuştur. Metafizikteki belki de en meşhur soru yalnızca materyal varlıkların mı -*materyalizm* yoksa zihinsel varlıkların mı yani zihin ve onun durumlarının mı -*idealizm* yoksa her ikisinin de mi var olduğudur (Butchvarov, 1999:563). Bu sorulara yönelik geliştirilen yanıtlar klasik töz felsefesinin çoklu töz anlayışına karşın modern töz felsefesinin tek ya da ikili töz kavrayışının bir yansımasıdır. “Varoluş metafiziğinde insan tanımı varlıktan değil bizzat insandan çıkılarak yapılır ve çok daha önemlisi varlık “kendi kendini tanımlayan insan” a göre tanımlanan bir şey olarak görülür” (Cevizci,2015:75). Kendi varlığının bilincinde olan varlık olarak yegâne durumda olan insan hem kendi hem de diğer var olanlarla kurduğu ilişki bakımından müstesna bir yere sahiptir ve hem kendinin hem diğer varlıklar hakkında ontolojik manada sorgulama yapabilir. İnsanın bu özgün durumu varoluşçu geleneğe ait filozoflar tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Örneğin Sartre onu “kendi için varlık”, Heidegger ise “Dasein” olarak isimlendirmiştir. Heidegger’in klasik ve modern töz felsefesine getirdiği eleştirilerin çıkış noktası bu pozisyonudur.

Heidegger ’in temel ilgi alanı her şeyden önce varlık meselesidir. O Platon ve Aristoteles gibi büyük Yunan filozoflarından sonra varlığın mahiyeti ile ilgili

hususların belirsiz ve karanlıkta bırakıldığından dem vurur. Heidegger'e göre (2018:19) “Yunanların varlık yorumlarının zemini üzerinde öyle bir dogma yükselmiştir ki varlığın anlamına dair soru sorma bu yüzden gereksiz addedilmiş ve hatta bu sorunun sorulmaması desteklenir olmuştur”. Varlık konusu ile ilgili ön yargılar; varlığın en tümel ve en boş kavram olduğu, onun tanımlanamayacağı ve varlığı halihazırda kendiliğinden anlaşılabilir bir kavram olduğudur (Heidegger, 2018). Bu ön yargılar varlığın en tümel ve boş kavram olmasından dolayı tanımlanamayacağı, hatta herkes bu kavramı sürekli kullanıp onunla ne demek istendiğini anladığı için tanımlanmasına lüzum da olmayacağı (Heidegger,2018:20) gibi kabuller oluşturduğundan varlık sorusu yüzyıllardır karanlıkta bırakılmıştır. Bununla beraber bu karanlıkta kalış, antik Yunan felsefesi ile sınırlı kalmamış, “Platon ve Aristoteles’in elde ettikleri sayısız anlam kaymaları ve rötuşlar geçirerek Hegel’in “Mantık”ına değin sürüp gelebilmiştir (Heidegger, 2018:19). Heidegger’in ilk basımı 1927 yılında yapılmış olan “Varlık ve Zaman” (*Sein und Zeit*) adlı eserinin temel sorunsalı dolayısıyla “felsefenin ya da ontolojinin imkanının temellerini yeniden atmak ve bu amaçla felsefi düşüncenin aslına geri dönmektir” (Ökten, 2006:63). Varlık hakkındaki bu kadim önyargıları bir kenara koyup onu kendi olmaklığı içinde anlamak içinse, onun hakkında soru sorabilecek, sorgulama yapabilecek bir var olana ihtiyaç duyulur. Söz konusu var olan insan, Heidegger’in isimlendirmesiyle *Dasein*’dir. Bu kısımda açıklanacak olan yalnızca *Dasein* değildir. *Dasein*’ın dünya içindeki olmaklığının ontolojik statüsünden ve diğer var olanlarla ilişkisinden hareketle pratik teorisine kazandırdığı olası esinlenmeler de irdelenecektir.

2.3.1.1. Dasein

Mark Twain bazı Almanca kelimelerin her anlama geliyor gibi görünmesinden yakınmıştır, İşte *Dasein* da böyle bir kelimedir. “Da” orada ve burada gibi anlamlarının yanı sıra 'o halde', 'o yüzden ', vb. anlamına da gelir. “Sein” ise orada olmak, mevcut, mevcut olmak, var olmak gibi anlamlara gelmektedir (Inwood, 1999:29). Bununla beraber *Dasein* için öncelikle Almanca bir kelime olup sözlük anlamı az çok “orada olmak, orada bulunmak” gibi bir anlama tekabül etmektedir denilebilir. Fakat Ökten (2006:63), “Felsefenin başlangıcı insanın var olma minvallerinden hareket edilerek bulunabilir. İnsanın var olma minvallerine *Dasein* diyen Heidegger bu ifadeden varlığa-açık oluşu- kastetmektedir (“burada” ya da

“şurada” varlığı değil)” diyerek bu terimin alelade bir kullanıma tabi tutulmaması gerektiğinden söz etmiştir. Öyleyse Dasein kelimesinden ne anlaşılabileceğinin ve bunun için önemli olduğunun anlaşılması gereklidir.

“Heidegger için Dasein, bir nesne ya da idea olmayıp olgusal olarak var olan ve bu varoluşunu “anlayan”, başka bir deyişle bir varlık anlayışını sergileyen, her daim bir varlık anlayışı içinde olan bir varolandır, başka bir deyişle insandır” (Ökten, 2006:63). Peki Heidegger bu noktada için insan kelimesini kullanmayı tercih etmemiştir? Direk (2017) insan teriminin metafizik ve ontoloji geleneği içinde başka kavramlarla ilişkisini bir bagaj olarak taşıyan bir kavram olduğu için Heidegger’in insan kavramını kullanmadığını belirtmektedir. İnsan kelimesi düşünce tarihi boyunca aşırı yükleme yapılmış bir kavramdır. Heidegger tabiri caize antik Yunan’dan beri karanlıkta kalan varlık sorgulamasını yapmak için felsefe tarihi içinde farklı yüklenimlere sahip olan insan kavramını kullanmak istememiş, tabiri caizse sıfırdan başlamıştır.

“Dasein’in ontik müstesnalığı, bir varolan olarak onun kendi varlığı içinde bizatihi bu varlığı mesele etmesinde yatar.” (Heidegger, 2018:33). Yani Dasein varlığı kendi varoluşunun farkında olarak ve bu varoluşun çeşitli minvallerinin kendisine sağladığı soru sorma, anlama, kavrama, seçme, erişime gibi unsurlarla sorgulayabilen yegâne var olandır. Dolayısıyla ontolojik statüsü diğer var olanlarla aynı değildir. Dasein’in varlığının en temel hallerinden biri onun dünyada var olmasıdır. Dasein Dünya’yı mesken tutmuş bir varlıktır. Dünya’da ikamet etmektedir. Dasein’in dünyada olması bir yüzüğün kutu içinde olmasına benzemez. Bu meskende Dasein hem kendi kendine hem de dünyaya açılmaktadır (Direk, 2017). Bu açılışlarda rol oynayan üç temel unsur mevcuttur. Bunlar anlama, haleti ruhiye (ruh hali) ve söylemdir (dil, konuşma).

Bu unsurları detaylandırmadan önce söz konusu kavramların pratik tanımlarında yer alan unsurlarla olan benzerliğine dikkat çekmekte fayda vardır. Hatırlanacağı üzere Schatzki (1996) de pratiği tanımlarken onun yapış ve söyleyişlerin bir birleşimi olduğunu ve bu birleşimi sağlayan bağlantı unsurlarının anlama, açık kurallar ve talimatlar ve son olarak hedefler, amaçlar, inançlar duygular ve modları içeren ereksel duygulanım yapıları olduğunu belirtmiştir. Ayrıca her pratik yönelimselliğin belirli, rutinleşmiş bir biçimini yani belirli şeyleri arzu etme, belirli şeylerden kaçınmayı içerir. En nihayetinde her pratik pratiğe özgü belirli bir

duygusallığı içerir (Reckwitz, 2002:254). Heidegger'in etkisi bu noktada oldukça belirgindir. Çünkü o da insanın yani Dasein'in dünya olmasının onu anlama, bu anlayışa eşlik eden ruh hali ve bu durumu ifade etmeye yarayan söylem/dilsel yapılar olduğunu belirtir. Her anlama bir his, bir hissiyat, ruh hali durumunda gerçekleşir. Her hissiyatın da kendine özgü bir anlayışı vardır. Böylece bu karşılıklı ilişkisinde Dasein hem kendine hem de dünya ona açılır (Direk, 2017). Örneğin sevinç hissettiğimizde, endişe hissettiğimizde dünyadaki ilişkiler, olgular bize başka biçimlerde ifşa olur, biz kendimizi dünyada farklı biçimlerde buluruz. (Direk, 2017).

Pratik teorisi Heidegger'in dünyada olmak ve Dasein'in kendisine ve dünyanın ona açılması kavramını pratiklere özel bir vurgu yaparak yorumlamıştır. Pratikler, Dasein'in dünyada olması ve dünyanın ona açılmasının kaçınılmaz sonuçlarıdır. Onlar tabiri caizse Dasein ve dünya arasındaki çift yönlü köprülerdir. Bu gerek Dasein gerekse dünya arasında paylaşılan bir faillige işaret eder. Bu aşamada dünya ile kastedilenin ne olduğunu açıklığa kavuşturmak yerinde olacaktır. Dünya ile kastedilen hem Dasein'in kendini dünya içinde bulduğu durumun ontolojik statüsü hem de dünyadaki diğer varlıkların durumudur. Heidegger, varlıkları, *vorhandensein* (önümüzde-hazır-varlık) ve *zuhandensein* (elimizde-kullanıma-hazır-varlık) olarak iki biçimde yorumlar (Tülüce, 2016:253). Pek tabi bu sınıflandırmaya Dasein da eklenmelidir. Tülüce (2015) Heidegger'in bu iki varlık türü arasında yaptığı ayrımı şöyle tarif eder;

“Önümüzde-hazır-nesneler epistemolojik, elimizde-kullanıma-hazır nesneler ise ontolojik yapıdadırlar. Örneğin bir çekiç fiziksel bir nesne olarak ele alınıp, bilgisel bakımdan tanımlanmaya çalışıldığı zaman o, vorhandensein yani epistemolojik bir nesnedir. Bir çekiç, çakma işlemi ile kavranıldığında ise artık o bilgi nesnesi değil, kullanımıyla birlikte ortaya çıkan, ilgi duyulan olduğunda zuhandensein yani ontolojik nesne olur. Çekicin çakma özelliği onun zuhandensein yani varoluşsal yapısını ortaya çıkarmıştır. Heidegger'e göre dünya-içinde-varlık olmak ancak zuhandensein yapısını taşıyan varlıklar için geçerlidir. Buna karşılık nesneler bilgisel ve dünya-içinde-hazır şeyler olarak kavranıldığında ancak fiziksel obje olurlar“(Tülüce, 2015:253).

Yani dünyada olmak dünya içindeki şeylerin doğasını yalnızca epistemolojik olarak kavramaktan ibaret değildir, o aynı zamanda bu şeylerin kullanımı ile ortaya çıkan bir ontolojik durumu önceden varsayar. Kabaca ifade etmek gerekirse dünyada

olmak dünyadaki nesnelerin kullanımını zorunlu kılar. Pratik teorisinin Heidegger’ci vurgusunu bu noktada da görmek mümkündür. Nitekim Reckwitz (2002:252)’in de belirttiği gibi bir pratiği yerine getirmek çoğu zaman belirli nesneleri doğru bir biçimde kullanmak anlamına gelir. Nesneler ve kullanımları ise ortaya spesifik anlama biçimleri çıkarırlar. Bu anlama biçimleri bazen sözsüz bilgi, sözsüz anlayış formundayken bazen de açık bir kurallar setini ya da talimatlarını izleme biçiminde gerçekleşir. Her anlayışın eşlik ettiği de bir duygulanım biçimi mevcuttur. Böylece Schatzki (1996)’nin de belirttiği gibi yapılar ve söyleyişleri birbirine bağlayan üç unsur ortaya çıkar. Pratikler Dasein’in dünyada olmağının ontolojik ve epistemolojik mühürleridir. Heidegger’in belirttiği gibi pratik varlığın evidir (Schatzki, 1996:111).

Dasein’in kendini dünya içinde bulduğu durumun ontolojik statüsü de oldukça önemlidir. Nitekim bu durum aynı zamanda Dasein’in hemhal olduğu pratiklerin de paylaştığı bir ontolojik vaziyettir. Heidegger bunu “hergünlük” (*everydayness/alltäglichkeit*) olarak tanımlar. Heidegger’in Dasein yorumu onu öncelikle ve çoğunlukla ortalama bir hergünlük içinde olduğu şekliyle gösterme iddiasındadır (Inwood, 1999:59). Hergünlük kavramı rutini, gündelik yaşamı, sıradanlığı vurgular. Dasein, yani varolanın kendinden hareketle kendini açığa vurması, bu var olanın öncelikle ve çoğunlukla ortalama hergünlüğü içinde kendini gösterebilecek bir erişim ve yorumlama minvalini gerektirir (Heidegger,2018:40). Ancak hergünlük nicel bir kavram değildir: "her gün", "yaşam müddeti" içinde Dasein'a ayrılan "günlerin" toplamı anlamına gelmez. Bu, Dasein'ı ömür boyu "saran varoluşun kesin nasıl bir mahiyetinin olduğu anlamına gelir (Inwood, 1999:59). Bu mefhum hem pratik teorisi üstündeki Heidegger’ci vurguyu işaret eder (ki bu vurgu sadece pratik teorisinde değil gündelik hayatın sosyolojisini amaçlayan diğer teorilerde de mevcuttur) hem de doğrudan dile getirmese de pratik teorisinin üstlenmiş olduğu en önemli vazifelerinden biri gündelik hayatın keşfidir. Çünkü pratik teorisi gerek kişisel eylemleri gerekse sosyal düzenin nasıl tesis edildiğini keşfetmek için gündelik hayattan yola çıkar. İşte bu noktada Heidegger’in varlığın karanlıkta kalmış mahiyetini ortaya koyma projesinin en önemli ayağı olan Dasein’ı ve onun dünyada olmasından hareketle kendini ve diğer varlıklarla olan ilişkisini ortalama bir hergünlük ilişkisi içerisinde açığa çıkarma uğraşı ve pratik teorisinin kişisel

eylemleri ve sosyal düzenin tesisini günlük yaşamdaki pratikler üstünden temellendirme gayreti örtüşmektedir.

2.3.2. Ludwig Wittgenstein'in Pratik Teorisine Katkıları

Ludwig Wittgenstein her şeyden önce dil felsefesi alanına büyük katkılarda bulunmuş bir filozoftur. “Görüşleri birinci ve ikinci dönem olarak ikiye ayrılan Wittgenstein düşünce tarihinde eşine az rastlanır bir biçimde otuz yıl arayla aynı konuda birbiriyle bağdaştırılamaz iki yaklaşım geliştirmiştir” (Demir, 2012:71). Nasıl ki Martin Heidegger pratik teorisine dünyada olmak, hergüngülük gibi kavramlarla katkıda bulunmuşsa, Ludwig Wittgenstein da kural izleme (*following rule*), anlama (*understanding*) ve anlaşılabilirlik (*intelligibility*) kavramlarıyla bu teoriye oldukça önemli katkılarda bulunmuştur. Hatta ünlü pratik kuramcısı Theodore Schatzki'nin pratik teorisi versiyonu büyük ölçüde Wittgenstein'in fikirleri temel alınarak geliştirilmiştir. Pratik teorisine yönelik Wittgenstein'ci vurgu genellikle pratiklerin açık kurallar ve talimatlar ile yönlendirilebileceği ve öğretililebileceği gibi dil oyunlarındaki gibi açık olmayan sözsüz bilgi ile de yürütülüp aktarılabilirliği yönündedir. Wittgenstein'in pratik teorisine katkılarını detaylıca anlatmadan önce onun birinci ve ikinci dönem felsefesi ve bunların arasındaki farktan bahsetmek gerekir. Nitekim sözü edilen katkılar Wittgenstein'in daha ziyade ikinci dönem felsefesinin izini taşır. Onun en ünlü iki eserinden *Tractatus Logico Philosophicus* birinci dönem fikirlerini, ölümünden sonra basılan *Philosophische untersuchungen* (Felsefi soruşturmalar) adlı eserinin ise ikinci dönem fikirlerini ifade ettiğine yönelik genel bir kabul mevcuttur.

2.3.2.1. Birinci Dönem Wittgenstein: *Tractatus Logico Philosophicus*

“Wittgenstein birinci döneminde dünyanın bağımsız, atomik olgulardan meydana geldiğini dilin görevinin de söz konusu olguları resmetmek olduğunu savunur”. (Cevizci, 2012:449). “Wittgenstein'in birinci dönemini karakterize eden kitabı *Tractatus*'un cevaplamaya çalıştığı temel soru dilin doğasının ne olduğudur. Dili mümkün kılan, onun varoluşunu sağlayan şey nedir? Ona göre bu sorunun cevabı oldukça açıktır. Dil olgular dünyasının bir resmidir...aynı zamanda düşünmeyi mümkün kılan düşünce nesneleridir” (Demir,2012:72). O bu görüşleri ile dil ve dilin

betimlediği şey arasında harita ile haritası çıkarılan arazi arasındaki ilişkiye benzer mantıksal ya da yapısal bir benzerlik bulunduğunu anlatmak ister” (Cevizci, 2012:449). Fakat haritanın temsil ettiği araziye mutlak bir doğrulukla yansıtmasının imkânsız olması gibi dil ve dilin betimlediği şeyler arasında da birtakım belirsizlikler vardır. Wittgenstain dil ve dilin olgular dünyasını temsil biçimi ile alakalı belirsizlikleri ortadan kaldırarak felsefeye musallat olan sorunları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Şüphesiz bu dönemin ruhuna da oldukça uygun bir düşünce tarzıdır. Nitekim söz konusu dönem kendilerini *Viyana Çevresi* olarak nitelendiren ve *mantıksal pozitivistler* olarak isimlendirilen kişilerin, bilimlerin dünyayı felsefeden çok daha iyi ve doğru betimlediği, dolayısıyla felsefenin bundan sonraki yegâne görevinin bilimlerin bu betimleme için kullandığı kavram, metot ve kanıtlama yöntemlerini irdelemek olduğunu savunan fikirlerinin düşünce dünyasında nispi bir egemenlik sağladığı yıllara tekabül eder. Bu durumda faaliyetleri anlamlı olabilecek tek bir felsefe biçimi kalmıştır ki o da Bilim Felsefesidir. Peter Winch (2020:35) felsefenin düşünce tarihi içinde bu şekilde konumlandırılmasına temizlikçi felsefe anlayışı (*underlabourer*) ismini vermiştir. İşte Wittgenstain’ın ilk dönemine damgasını vuran eseri *Tractatus*’un ruhu da mantıksal pozitivistlerle olan birtakım farklılıklara rağmen bu düşünce evreni içinde şekillenmiştir. Aşağıdaki paragrafta Wittgenstain’ın dil ve olgular dünyası hakkındaki düşünceleri *Tractatus*’tan yapılan alıntılarla açıklanmaya çalışılmış ve bu alıntılar kitap içindeki önerme numaralarıyla beraber tırnak içinde verilmiştir.

Wittgenstain “Dünya olgulara bölünmüştür” (1.2) der. Ona göre dünyadaki olguların ve olgular arasındaki mantıksal ilişkinin varlığı insandan bağımsızdır. İnsan düşüncesi ve bu düşüncenin ürünü olan dil dünyadaki olgular arasındaki bu ilişkiyi olduğu gibi resmeder. Resim ile resmettiği arasında özdeş bir şey olmak zorundadır, ancak bu sayede biri diğerinin resmi olabilir (2.161). Bir resim gerçeklikle ya uyuşur ya uyuşmaz ya doğrudur ya yanlıştır (2.203). Bir resmin doğru ya da yanlış olduğunu söyleyebilmek içinse onu gerçeklikle kıyaslarız (2.223). Olguların mantıksal resmi düşüncedir (3) Düşünce anlamı olan bir önermedir (4). Bir önerme gerçekliğin bir resmidir. Çünkü eğer bir önermeyi anlarsam, onun temsil ettiği durumu bilirim ve önermeyi anlamı bana açıklanmaksızın anlarım (4.021). Dilimin sınırları demek dünyanın sınırları demektir (5.6) Hakkında konuşamadığımız şeyleri sessizce geçmeliyiz (7).

Dolayısıyla olguların mantıksal tasarımı olan düşünce yani anlamı olan bir önerme (ya da cümle) yalnızca olgular dünyasını olduğu şekliyle yansıttığında yani onu doğru biçimde resmettiğinde anlamlıdır. “Yani bir cümlede özne ve yüklem arasındaki ilişkiyi gösteren kipler, o cümlenin tekabül ettiği nesneler arasındaki ilişkiyi resmetmektedir. Bu yüzden dünya ile böyle bir ilişkisi kurulamayan cümleler anlamsızdır (Demir,2012:73). Eğer önerme içerisinde yer alan olguların gerçek dünyada bir karşılığı yoksa veya önermenin olgular arasındaki ilişkiyi resmetme biçimi gerçek dünyadaki ile örtüşmüyorsa bu önermenin bir anlamı olduğu söylenemez. Dolayısıyla örneğin ahlaki yargıların bir anlamı yoktur. “Etik dile getirilemez, o aşkındır” (6.421). Nitekim ahlaki yargılar, ya da önermeler dünyada karşılık bulan olgulara ya da olgusal ilişkilere sahip değildir. Dolayısıyla bunlar hakkındaki önermelerimiz ya da cümlelerimiz, konuşmalarımız herhangi dünyayla alakalı bir olgusal mütakabiliyet ilişkisi barındırmadığından yapılacak en doğru şey sessiz kalmaktır. Wittgenstein’in ilk dönem görüşlerinin muhtasar bir özeti bu şekilde yapılabilir.

2.3.2.2. İkinci Dönem Wittgenstein: Felsefi Soruşturmalar

Wittgenstein’in “ilk dönemi varmak istediği birtakım kesinlikler ve bu kesinliklere duyduğu inancın açıklığı üzerinedir ki, bu durumda o inandığı şeylerin bir inanç değil bilgi olduğu kanaatindedir. İkinci dönemi ise, ilk döneminde kesinlik ve bilgi olarak ele aldığı şeylerin sadece bir imkân olduğunu anlaması ve bunların mümkün olup olamayacağını anlamaya çalışırken, mümkün olamayacağını fark etmesi üzerinedir (Yıldırım, 2008:62). Ondaki bu keskin dönüşün nasıl başladığına dair ise çok çarpıcı bir anekdot vardır. Wittgenstein Cambridge’de görev yapan ünlü İtalyan iktisatçı Pierro Sraffa ile bir tren yolculuğu esnasında, bir önermenin ve onun betimlediği şeyin aynı mantıksal forma sahip olmak zorunda olduğu hususunda ısrar ederken, Sraffa, Napolilere özgü, bıkkınlık ve küçümseme belirten bir hareketle, bir elinin parmak ucuyla çenesinin altını süpürür gibi kaşıyarak sorar “Peki bu hareketin mantıksal formu nedir?” Sraffa’nın verdiği bu örnek, Wittgenstein’in zihnine ilk defa bir önermenin ve onun betimlediği şeyin aynı mantıksal forma sahip olmak zorunda olduğu hususunda kuşku düşürmüştür (Malcolm, Wright ve Wittgenstein, 2001: 57-58).

Bu şüpheler nihayetinde Wittgenstein'in ölümünden sonra yayımlanacak eseri Felsefî Soruşturmalar'ın temel tezini oluşturacak fikirlere sebep olmuştur. "Wittgenstein ikinci döneminde mantıksal olarak yetkin bir dil tasarlayıp oluşturma teşebbüsünden tamamen vazgeçip dilin farklı dil oyunlarında kullanılma şekillerini betimleme yoluna gider. Burada emir vermek, bir kimseyi selamlamak, bir nesneyi tasvir etmek, duyguları ifade etmek türünden dil edimleri dil oyunlarına örnek veren Wittgenstein, bizim bir dil oyununu oynarken tıpkı zanaatkarların, örneğin bir marangozun bir masa yaparken birtakım aletleri kullanması gibi, sözcükleri ve cümleleri aletler olarak kullandığımızı belirtir" (Cevizci, 2012:449). O "Tractatus'tan memnun değildir, çünkü dilin dünyanın bir resmi ve sadece olguların ya da nesnelerin betimlenmesi olarak tanımlanması durumunda, gerçek hayattaki dilin önemli bir bölümünün dil dışı kabul edilmesi gerektiğini görmüştür". (Demir,2012:76).

Wittgenstein ilk döneminde dili olguların bir resmi olarak gördüğünden dil ile dünya arasında bir temsiliyet ilişkisi olduğunu savunmuştur. Felsefe tarihindeki geleneksel anlam teorileri önermeye anlamını kazandıran dışsal bir şeye işaret etme eğiliminde olmuştur. Bu şey ya nesnel bir alana ya da zihinsel temsiliyet olarak zihnin içine yerleştirilir. Wittgenstein dilin böylesi bir tasarımının geleneksel felsefenin tamamı için bir temel oluşturduğunu fakat gerek dile gerekse felsefeye karşı yeni bir bakış lehine bu görüşten kaçınmak gerektiğini ifade eder. (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 20 Mart, 2020). Felsefî Araştırmalar işte bu yeni bakış açısını ortaya koymaya çalışır. "Burada Wittgenstein, insanların içinde yaşadıkları dünyayı ancak o dünyayı anlamlı hale getiren bir dil dolayımından geçirerek tanıyabilecekleri için, dili doğru anlayabilmenin yolunun onu oluşturan kelimelerin ne anlama geldiğini değil, onların nasıl kullanıldığını anlamaya çalışmaktan geçtiğini savunur" (Demir, 2012:77). Bir sözcüğün karşılığı (*bedeutung*) dildeki kullanımıdır (Wittgenstein,2020:41). Bir alet çantasının içine baktığımızda, aletlerin ne denli çeşitlilik arz ettiğini rahatlıkla görebiliriz. Ancak kelimelerin işlevleri de bu nesnelerin işlevleri kadar çeşitlidir (Wittgenstein,2020:27). İnsanlar bu aletleri çeşitli "dil oyunları"nda kullanırlar. Glock (1996) dil ve oyun arasındaki analojiyi şöyle anlatır;

"Dil ve oyun arasındaki benzerlik dilin kurallar tarafından yönlendirilen bir aktivite olmasıdır. Dil tıpkı bir oyun gibi (gramer olarak adı verilen) oluşturucu kurallara sahiptir. Stratejik kuralların aksine bunlar hangi hamlenin/ifadenin başarı getireceğini belirlemez, daha ziyade doğru ve mantıklı olanı, dolayısıyla oyunu/dili

tanımlar. Bir kelimenin anlamı temsil ettiği nesne değildir. Anlam onun kullanımını yöneten kurallar tarafından belirlenir. Bir kelimenin anlamını onu nasıl kullanmamız gerektiğini öğrenerek öğreniriz, tıpkı satranç oynamayı öğrendiğimiz gibi taşları nesnelerle ilişkilendirerek değil onların nasıl hareket edebileceğini öğrenerek öğreniriz. Dildeki cümleler de dil oyunundaki bir hareket ya da bir operasyondur, parçası oldukları sistem dışında anlamsızdırlar. Tıpkı oyun örneğindeki gibi hangi hareketlerin mümkün olduğu duruma (oyun tahtasındaki konuma) bağlıdır ve her hareket için belirli karşılıklar anlaşılabilir iken diğerleri hariç tutulur.” (Glock, 1996:193).

Dil oyunu terimiyle anlatılmak istenen konuşulan dilin bir etkinliğin (pratiğin) ya da bir yaşam biçiminin parçası olduğunu netleştirmektir (Wittgenstein, 2020:32). Bu dil oyunları belirli kuralları içerebilir. Bu kural dil oyununu oynayan oyuncuya sözlü olarak iletilebileceği gibi, böyle bir dile getiriliş olmaksızın izleyici bizzat oyunun pratiğinden de çıkarabilir bu kuralları (Wittgenstein, 2020:46). İzleyicinin oyununun pratiğinden çıkardığı bu tip kurallar genellikle sözsüz bilgi (tacit knowledge) formunda olur. Örneğin selamlaşırken ellerini kalbine götüren insanları gören bir izleyici bunun selamlaşmanın bir parçası olduğunu idrak edebilir. Fakat bir kuralı takip etmek, izlemek ya da ona uymak ne anlama gelir? Öncelikle söz konusu kuralın başkaları tarafından anlaşılması ve söz konusu kural doğru olarak izlendiğinde bunun değerlendirilmesinin mümkün olması gerekir (Winch, 2020:65). Selamlaşma örneğine tekrar dönecek olursak, iki kişinin selamlaştığını izleyen bir kişinin eli kalbe götürme eyleminin bu pratiğin bir parçası olduğunu anlaması ve bu eylem yanlış biçimde gerçekleştirildiğinde söz gelimi kişilerden biri o esnada elini beline koyduğunda bir ihlali fark etmesi durumunda selamlaşma eyleminin bir kuralı izlediği sonucuna varılabilir. Görülmektedir ki kural izleme eylemi daima bir değerlendirici gerektirmekte ve çeşitli kuralların izlenmesi vasıtasıyla oluşturulan dil oyunları veya pratikler de bu duruma istinaden daima sosyal olmaktadır. Yani anlamak ve anlaşılır olmak dil oyunları ve pratikler için oldukça mühimdir.

Schatzki (1996:12) çeşitli pratik teorilerinin pratik ile alakalı kavramsallaştırmalarının ortak olarak paylaştığı bir özellikten bahseder. Bu özellik, anlamının (*Bedeutung*) ve anlaşılabilirliğin (*Verständlichkeit*) organize edildiği, yapılandırıldığı (*gegliedert*) yerin pratikler olduğu fikridir. Wittgenstein için anlamak ve anlaşılır olmak yalnızca sosyal alanı değil, aynı zamanda bireysel zihin ve eylem

alanını da yapılandırır. Anlamak ve anlaşılabilirlik münferit insan zihinlerinde değil pratiğin akışı içindedir. Başka bir deyişle hem sosyal düzen hem de bireysellik pratiklerden neşet eder (Schatzki, 1996). Pratikler sosyal alanın içinde yer aldığı esnek ağları oluşturan unsurlar ve döngüler olmanın yanı sıra; insanların içinde bulunduğu ve bulunabileceği zihinsel durumların ve eylemlerin tesis edilmesine yardımcı olmakla beraber aynı zamanda insanların bu durumların içinde bulunmak ve pratikleri oluşturan eylemleri sergilemek için gerekenleri edindiği bağlamlardır (Schatzki,1996:12). Dil oyunlarının kurallarının takibinin başkalarınca anlaşılabilir olması gereği gibi, bedenlerin hareket etmesinin, nesnelerin ele alınmasının, öznelere davranılmasının, şeylerin tasvir edilmesinin ve dünyanın anlaşılmasının rutinleşmiş bir yolu (Reckwitz, 2002:250) olan pratikler için de böyle bir anlama ve anlaşılabilirlik zorunludur.

2.4. PRATİK TEORİSİNİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ

Pratik teorisinin sosyolojik temellerini tartışırken dikkate alınması gereken hususlardan biri söz konusu kuramın sosyal teori geleneği içinde nereye konumlandırıldığıdır. Fakat bu soruya verilecek cevaplar sosyal teori ile alakalı ontolojik ve epistemolojik temelde farklılaşan çeşitli perspektifler sebebiyle değişebilir. Örneğin bu konumlandırmalardan biri Andreas Reckwitz tarafından gerçekleştirilmiştir. Reckwitz (2002)'ye göre modern sosyal teori sosyal eylemi ve toplumsal düzeni açıklaması bakımından esas itibariyle birbirinden farklılaşan üç form geliştirmiştir. Bunlardan ilki amaç yönelimli olan Rasyonel seçim teorisi, ikincisi Durkheim ve Parsons'ın sosyoloji için uygun bir perspektif olarak sunduğu norm yönelimli eylem teorisi, diğeri de 20. yy'ın sosyal felsefesindeki kültürcü devrimle beraber ortaya çıkan kültürelci teorilerdir (Reckwitz, 2002:245). Reckwitz (2002) pratik teorisinin (ya da pratik teorilerinin) kişinin eylemlerini ve toplumsal yapıyı rasyonel seçim teorisi ya da norm yönelimli eylem teorisinde olduğu gibi amaçlar, niyetler ve çıkarlara dayalı bir optimal bir fayda maksimizasyonu ya da normlar, roller ve değer yapılarından ziyade, failin dünyayı belirli formlara göre yorumlamasına ve buna uygun biçimde davranmasına imkân veren ya da tam tersi kısıtlayan “bilginin sembolik yapısının” yeniden inşasını göz önünde bulundurarak açıklaması sebebiyle kültürel teori ailesinin bir üyesi olduğunu ifade eder. Failin dünyayı belirli biçimlere

göre yorumlamasına imkân veren yahut tam tersi onu bazı yorumlar yapmaktan alıkoymak suretiyle kısıtlayan şeyin bilginin sembolik yapısı olduğunu söylerken buradaki yapı kavramıyla hem geleneksel yapısalcı sosyolojik temayüllere hem de post-yapısalcı geleneğe yapılan bir referans olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Burada yapısalcılık ve post yapısalcılık arasındaki farkların derinlemesine bir tartışması yapılmayacaktır. Fakat Reckwitz (2002)'nin vurguladığı gibi bu farklılıkların esas kaynaklarından biri yukarıda sözü geçen bilginin sembolik yapısının esasen insan zihninde mi yoksa zihnin dışında sembollerde, söylemlerde, iletişimde, etkileşimde veya gündelik pratiklerde mi olduğu hususudur.

Bir başka perspektif sosyoloji disiplindeki temel düalizmler olabilir. Layder (2014:2) bu düalizmleri makro-mikro, faillik (eylem)-yapı, birey-toplum olarak kavramsallaştırmıştır. Sosyal teori geleneği içerisinde genellikle, bireyi, zihni, bireylerin karşılıklı eylemlerinden doğan etkileşimler neticesinde oluşan anlamları, durumları, bağlamları ve deneyimleri vurgulayan sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji, etnometodoloji (bkz. George Herbert Mead; Erving Goffman; Harold Garfinkel) gibi akımlar bu düalizmlerin mikro, fail ve birey tarafında konumlanırken, (bazen de bu düalizmlerin diğer ucunun yanlış bir kurgu olduğunu ileri sürerken) toplumun bireylerin yaşantısı ve davranışları üzerinde tahakküm kuran çeşitli sistemlerden müteşekkil olduğunu, bu sistemlerin bireylerin davranışlarını düzenleyen normlar ve rolleri ürettiğini ve yeniden ürettiğini belirten yapısal-işlevselcilik (bkz. Talcott Parsons, Robert Merton) devlet, kilise, okullar, kültür endüstrileri gibi büyük kurumların, baskıcı ve ideolojik aygıtlarla ve hegemonya ile kapitalist sistemin devamını sağlayacak şekilde bireylerin beklenti ve çıkarlarını kapitalizmle uyumlu hale getirdiğini savunan yapısal Marksizm (bkz. Louis Althusser; Antonio Gramsci) gibi ekoller ise bu düalizmlerin makro, yapı ve toplum tarafında yer alırlar. Felsefi temellerini Heidegger, Wittgenstein gibi filozoflardan, sosyolojik temellerini ise Anthony Giddens, Pierre Bourdieu, Judith Butler, Michael Foucault, gibi sosyologlardan olan pratik teorisi de bireysel eylemin ve toplumsal düzenin söz konusu düalizmlerden veya bu düalizmlerin belirli bir kutbundan değil, sosyal pratiklerden kaynaklandığını iddia ederek anti-düalist bir özellik sergiler. Çağdaş sosyal teoride, Pierre Bourdieu, Theodore Schatzki, Anthony Giddens, Harold Garfinkel ve diğerlerinin çalışmaları çeşitli pratik teorisi formları içerir. Geniş anlamda, Bruno Latour ve Judith Butler'ın ve kısmen de Michel Foucault'nun

yaklaşımları praksiyolojik fikirleri de içermektedir (Reckwitz, 2007). Latour ve Butler'ın fikirlerinin pratik teorisi ile ilişkileri daha önceki kısımlarda ortaya konulmuştu. Bu kısımda ise pratik teorisin sosyal teori içerinden kendine özel bir yer edinmesine büyük katkı sağlayan Giddens ve Bourdieu'nun fikirleri incelenecektir.

2.4.1. Anthony Giddens'in Pratik Teorisine Katkıları

Giddens'a göre sosyoloji bilgilerimizin geçerliliğiyle ilgili epistemolojik sorunlardan ziyade toplumsal etkinlik veya toplumsal hayatın doğası gibi ontolojik sorunlarla ilgilenmelidir (Layder, 2014:216). Sosyoloji disiplinin insani eylemi ve toplumsal düzeni mikro-makro, faillik-yapı, birey-toplum gibi ikiliklerle açıklamaya çalışması sosyal olarak tanımlanan olguya epistemolojiye öncelik vererek yaklaşımdan ileri geliyor olabilir. Nitekim bu tip ikilikler Descartes'tan beri batı felsefesini domine eden zihin-beden, madde-ruh gibi ikilikler aslında etrafımızda olan biteni kavramak için sarsılmaz bir dayanak bulma çabasından kaynaklanmaktadır. Descartes'in meşhur "sınırsız güce ve bilgiye sahip kötü bir cin tarafından bütün duyularında yanıltılsa bile, bu kandırma eylemi yalnızca kandırılanın var olduğu müddetçe geçerlidir, dolayısıyla düşünüyorsam, kandırılıyor olsam dahi varlığımdan şüphe edemem tezi, yani *Cogito ergo Sum* anlayışı sosyal teoriyi, etrafta olan biteni olduğu gibi anlamaya çalışmaktan, zihnin doğal düşünme biçimi olarak kabul edilen kategorilerle, düalizmlerle anlamaya çalışmaya sevk etmiştir. Bu da sosyal teorinin fenomenleri ontolojiden ziyade epistemolojik bir bakış açısıyla ele almasına neden olmuştur. Fakat Giddens'ın da belirttiği gibi sosyal bilimle alakalı bu perspektifler arasındaki farklılıkların çoğu zaman epistemolojik olduğu düşünülse de aslında onlar ontolojiktir de (Giddens, 1984:2). Giddens'ın bu tespitine uygun olarak, sosyal teoride özellikle 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren vuku bulan bu tip düalizmleri aşma gayret ve teşebbüsleri, sosyal olanı zihnimizin aşına olduğu ikili kategorilerle düşünerek kavrama, deyim yerindeyse insan zihninin bilgiye erişebileceği formatlardan hareket etme noktasından, sosyal olanı olduğu gibi, ne ise o olduğu şekliyle kavrama noktasına doğru taşımıştır. Bu kayış esasında epistemolojiden ontolojiye doğru gerçekleşen bir kayıştır. Hatta Karakayalı (2014:732)'nin belirttiği gibi bazı akademisyenler sosyal teori içinde ontolojik bir dönüş olduğundan bahsetmektedir. İşte Giddens toplumu ontolojiyi temel dayanak noktası haline getirerek, düalizmlerden mümkün mertebe uzak biçimde anlamaya çalışan sosyologlardan biridir. Özellikle faillik ve yapıyı

bütünleştirmek hususunda en fazla bilinen ve dile getirilen kuramlardan biri Giddens'in yapılaşma kuramıdır (Ritzer, 2012:388). "Eğer yorumlayıcı sosyolojiler varsayıldığı gibi öznenin emperyalizmi üstüne kurulu ise, işlevselcilik ve yapısalcılık da sosyal nesnenin emperyalizmini önerir (Giddens, 1984:2). Dolayısıyla bu tip düalizmlerin bize sunduğu taraflardan birini seçerek işe başlamak toplumun doğası hakkında yanlış ve yanlış çıkarımlar yapmamıza sebebiyet verir.

Giddens'a göre "düalizm yerine "yapının ikiliği" kavramına göre düşünmemiz gerekir. Bu formülde yapı ve eylem arasındaki ilişki doğası gereği toplumsal pratikler aracılığıyla sağlanır (onlar aynı paranın iki farklı yüzüdür" (Layder, 2014:216). Giddens'a göre sosyal bilimlerin bireyin eylemini ya da herhangi bir toplumsal bütünlüğün varoluşunu değil, zaman ve mekân içinde düzenlenen, yinelenmeli pratikleri incelemelidir. Öyle ki bu pratikler eyleyenler (actors) tarafından meydana getirilmezler fakat onların kendilerini eyleyen olarak ifade etmelerini mümkün kılan araçlar ile sürekli biçimde yeniden üretirler. Eyleyenler kendi etkinlikleri içinde ve yine kendi etkinlikleri vasıtasıyla etkinliklerini olanaklı kılan koşulları üretirler." (Giddens, 1984: 2). "Faillik ve yapı birbirinden ayrı kavranamaz; onlar aynı madalyonun iki yüzüdür. Giddens'ın terimiyle onlar bir ikiliktir. Her toplumsal eylem yapı içerir ve her yapı toplumsal eylem içerir. Faillik ve yapı süregiden insan etkinliği içinde ayrılmaz bir şekilde birbiriyle bağlantılıdır". (Ritzer, 2012:389). "Giddens'a göre yapı ve eylem arasındaki bağlantıyı sosyal analizin asıl merkezi kavramı olduğunu düşündüğü toplumsal pratikler, yani insanların düzenli olarak yaptıkları ve yaşantılarının toplumsal dokusunu oluşturan şeyler sağlar. Pratikler, eylem ve yapıyı gerektirmeleri nedeniyle "yapının ikiliğinin" bir parçasıdır" (Layder,2014:189).

Peki Giddens pratikleri nasıl tanımlar? Giddens (1979) pratikleri kural ve kaynak kümeleri tarafından yönetilen eylemler derlemesi olarak görür. Bu tür kümeler, eylemleri pratiklere bağlar ve pratiklerin mekân-zaman boyutu içinde genişlemesini yönetir. (Schatzki, 2016:29). Bu pratik tanımından da anlaşılacağı üzere alelade eylemlerin veya edimlerin pratik olarak isimlendirilmesi yanlıştır. Bu eylemler ancak belirli bir kural ve kaynak setleri ile birbirine bağlandığında pratik olarak isimlendirilir. Nitekim bu sayede zaman ve mekân boyunca genişleme imkânı bulur. Bu durumda Giddens'ın bahsettiği kaynak ve kural setlerini biraz da olsa irdelemekte fayda vardır. Derek Layder (2014) kurallar ve kaynakların pratikleri nasıl şekillendirdiğini şöyle anlatır;

“İnsanlar birbirleriyle etkileşimlerinde, yaşantıları sırasında edindikleri kaynaklardan otomatik olarak yararlanırlar -bu yararlanma süreci ya (eğitim gibi) resmi ortamlarda ya da arkadaşlar ve aile aracılığıyla resmi-olmayan yollardan gerçekleşir. Bu kaynaklar-öğrendikten sonra genellikle sorgulanmadan kullanılan- oldukça farklı bilgiler ve beceriler içerir. İnsanların gündelik rutinlerinde, diğerleriyle ilişkileri sırasında düzenli olarak kullandıkları bu kaynaklar genelde etkileşim becerileri olarak görülür. Dilsel bilgiler (konuşma ve yazma becerileri) veya yerel çevre ya da ortamla, başkalarıyla ilişkilerin nasıl sürdürüleceğiyle ilgili formel bilgiler yahut hangi davranışların tehlikeli ya da zararlı olduğunu bilmek hepsi birer kaynak örneğidir. “(Layder, 2014:191).

Buradaki birkaç vurguya özellikle dikkat etmek gerekir. Dikkat edilmesi gereken ilk vurgu Giddens’in kaynak anlayışının, pratik teorisinin sosyolojik olarak zeminin hazırlayan bir diğer sosyologlardan biri olan Bourdieu (1989)’nun *habitus* kavramıyla yakınsadığıdır. Nitekim Bourdieu (1989:1) sosyal oluşumun iki katmanlı olduğunu, bir taraftan *habitus* olarak adlandırdığı şeyin oluşturuç unsurları olan algı, düşünce ve eylem şemalarının, diğer taraftan alanlar olarak isimlendirdiği sosyal yapıların mevcudiyetinden bahseder. Buradan çıkarılması gereken sonuçlardan biri pratikleri ortaya koyan insan failinin, davranışları üzerinde tahakküm sahibi olan büyük sosyal yapıların esiri olmadığı, daima bir yaratıcılığa, bir düşünömselliğe ve bilinçlilik haline sahip olduğu fakat bir taraftan da sembolik etkileşimcilerin iddia ettiği gibi sosyal düzenin tamamıyla, yaratıcı ve özgür bireylerin karşılıklı etkileşim içeren eylemlerinin ortaya koyduğu bir yapı olmadığı, insan pratikleri üzerinde kısıtlayıcı yapıların da etki sahibi olduğudur. Giddens bunu kurallar, Bourdieu ise alanlar olarak isimlendirir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise insanların kurallar tarafından koyulan kısıtlamalar elverdiği ölçüde bu kaynakları gündelik pratiklerinde bazen yaratıcı biçimlerde ortaya koyması bazen ise neredeyse bilinçli olmayacak bir şekilde, bu kaynakları içselleştirdikleri için, rutinleşmiş olarak bu pratikleri sergilemesidir. Bu noktada Giddens’in *temel güvenlik sistemleri*, *pratik bilinç* ve *söylemsel bilinç* arasında yaptığı ayırım önemlidir. Esasında bu bilinç türleri Giddens’in; Freud’un kişilik kuramının temel bileşenlerinden olan insan bilincinin id, ego, süper ego olarak üçe bölünmesi fikrine karşı getirdiği bir eleştiriden kaynaklanır. Giddens, Freud’un bu üç kavramı kişilik içerisinde var olan farklı failliklermiş gibi tanımlama eğiliminde

olduğunu ifade ederek bu duruma karşı çıkar. (Giddens, 1984:42). Bu üçleme yerine önerdiği alternatif kavramsal model ise, her ne kadar doğrudan Freud'un üçlemesinde denk düşmediğini belirtse de, *temel güvenlik sistemleri, pratik bilinç ve söylemsel bilinçtir* (Giddens, 1984:41). Temel güvenlik sistemleri, "insanların derinlerinde yatan arzuları ve duygularını temsil eden bilinçdışı güdüler düzeyi" dir. Bununla beraber "bu anlamda bilinç dışı güdüler sadece genel eylem biçimleri ve planlar sağlayabilir. (Layder, 2014:192). Pratik bilinç, failin eylem süresi boyunca neyi "bildiğini" ifade etmeye kabil olmaksızın erişebildiği hafızayı kapsar. (Giddens, 1984:49). Başka bir deyişle failerin yaptıkları şeyi sözlü ifade etme yeteneğine sahip olmadan özümstedikleri eylemleri ihtiva eder (Ritzer, 2012:390). Pratik bilinç, aktörlerin doğrudan söylemsel olarak ifade etmeye kabil olmaksızın, sosyal yaşam bağamları içinde nasıl 'devam edecekleri (gündelik hayatlarını nasıl sürdürecekleri) hususunda sözsüz olarak bildikleri her şeyi içerir (Giddens, 1984). Bu bilinç tipi neyin söylendiğinden çok neyin yapıldığına yönelik öncelikli bir ilgiyi yansıtır (Ritzer, 2012:390). "Pratik bilinç insanların sahip oldukları ve eylemleri sırasında kullandıkları pratik bilgiler ve becerileri anlatır...Ama insanlar otomatik olarak kullandıkları için bu tür bilgileri her zaman söze dökemezler" (Layder, 2014:192). Dolayısıyla bu bilinç tipi pratik teorisinde çok merkezi bir konum işgal eden gündelik hayatın rutinleşmiş doğasının önemini ortaya koyar. Nitekim pratik halihazırda çoğu pratik teorisyeni tarafından rutinleşmiş bir davranış biçimi olarak tanımlanmaktadır. Söylemsel bilinç eylemlerin sözlü olarak betimlenebilmesi kabiliyetini gerektirmektedir (Ritzer, 2012:390). Aktörlerin davranışlarının oluşumunda kullandıkları yorumlama şemaları ve normlarının kesişen düzlemleri, kişiliğin her üç boyutunda da saklıdır. Ama kesinlikle, 'ben' (das Ich), söylemsel bilincin özünde yer alır ve kavramsal olarak önemli ölçüde dikkat gerektirir (Giddens, 1984:42). Bu anlamda 'bilinç', kişinin faaliyetleri ve bunların nedenleri hakkında tutarlı bir açıklama yapabileceğini varsayar (Giddens, 1984:45). Fakat söz konusu bilinç türleri müstakil bir yapı arz etmez. Toplum içinde başka insanlara sürekli etkileşim halinde olduğundan zaman ve mekân bakımından süreklilik arz eden, yinelemeli bir doğaya sahip eylemleri yani pratikleri beraberce oluştururlar. İnsanlar toplum içerisinde gerek statü, otorite güç mesafesi, sosyal sınıf, yetki, sosyal, kültürel ve sembolik sermayelerinin onlara bahşettiği hareket alanları gibi soyut, gerekse ekonomi gibi somut kaynaklar ve bu kaynakların fail insan öznesi tarafından hem yaratıcı hem de rutin bir biçimde kullanılmasına olanak sağlayan doğasından istifade ederek pratikler ortaya koyar ve bu pratiklerle

kendilerini fail olarak ifade etme imkânı bulurlar. Bununla beraber hangi pratiğin hangi bağlamda anlamlı, gerekli yahut doğru olacağına yönelik kurallar da (buradaki Wittgenstein’cı vurgu çok belirgindir) bu failliğin çerçevesini çizer. Giddens’in yapıdan kastı esasen budur. Yani Kaynaklar ve kuralların akıllı, bilgili ve yetenekli insan failleri tarafından rutin ve yaratıcı biçimde ortaya koyduğu pratikler içinde şekleşmesi ve bu pratiklerin yinelenmesi suretiyle zaman ve mekân içinde bir süreklilik kazanmasıdır. Fakat Giddens’in yapıya yüklediği anlam sadece kısıtlayıcı bir anlam değildir. Yapı insanlara çeşitli kaynaklar sunması ve bazı kuralların özgürce yorumlanması imkânı verdiği için insanın failliği üzerinde yalnızca kısıtlayıcı bir etki bırakmaz, onlara aynı zamanda imkân da tanır. Yapı pratiklerin yeniden üretiminin hem aracı hem sonucudur. “Yapı eş zamanlı olarak failin ve sosyal pratiklerin oluşumuna dahil olur ve bu oluşumun üretici kuvvetleri içinde var olur” (Giddens, 1984:5). Bu yüzden gerek bireysel eylemi anlamak gerekse toplumsal yapıyı açıklamak için öncelikle pratiğin analizinden başlamak gerekir. Nitekim pratik bir yönüyle, insan bilincinin farklı (fakat geçirgen) boyutları olan temel güvenlik sistemleri, pratik bilinç ve söylemsel bilinç aracılığıyla ortaya konan anlamlı eylemleri yansıtırken, diğer yönüyle bu eylemin ortaya konusu esnasında insanın toplumsal havuzdan istifade etmek suretiyle yararlandığı kaynak ve kurallar setini yansıtır. Failliğin ve yapının ikili yapısı tam da burada ortaya çıkar. İnsanlar ortaya koydukları pratiklerle hem kendi faillilerini hem de yapıyı üretir ve yeniden üretirler. Bu yeniden üretim sürecinde en çok dikkat edilmesi gereken husus ise zamana direnç gösterebilen ve mekânı kateden pratiklerdir. Pratiklerin analizi bu yüzden önemlidir.

2.4.2. Pierre Bourdieu’nun Pratik Teorisine Katkıları

Pratik teorisinin sorunsalı önemli ölçüde eskidir ve sosyal bilimleri gündelik yaşama, onun örtük ve bedensel temellerine dönmeye farklı yollarla cesaretlendiren bir yazarlar dizisini kapsar. Burada yazarlar arasında Pierre Bourdieu’nun müstesna bir yeri vardır (Reckwitz, 2007). Pierre Bourdieu’nun geliştirdiği sosyal teorisinin de temel amaçlarından birinin, tıpkı Giddens gibi sosyoloji geleneği içinde kökleşmiş düalizmleri aşma girişimi olduğu söylenebilir. Bourdieu bu düalizmlerden “birey ve toplum arasındaki saçma karşıtlık” (Bourdieu, 1990:31) olarak bahseder ve kendi çalışmalarını motive eden en önemli niyetin de “nesnellik ve öznelilik arasındaki karşıtlığın üstesinden gelmek olduğunu” (Bourdieu, 1989:15) ifade eder. Her ne kadar

düalizm olarak yalnızca birey ve toplum, nesnellik ve öznellikten bahsediyor gibi görünse de çalışmalarının genel doğası incelğinde, faillik-yapı, mikro-makro gibi düalizmleri aşma teşebbüsü oldukça belirgindir.

Bourdieu'nun sosyolojisi düşünümsel bir sosyolojidir. Düşünümsellik (reflexivity) farklı anlamlarda kullanılıyor olmasına rağmen burada anlatılmak istenen; insanların kendi toplumsal bağlamlarını kavrayışının bizzat bu bağlamın bir parçası olduğu, onların yalnızca sosyal konumları işgal etmediği, bulundukları bu sosyal konumun anlamı ile alakalı sahip oldukları pratik varsayımlar aracılığıyla bu konumları kısmen kendilerinin yarattığıdır (Bruce ve Yearley, 2006:256). Bu yaratıma aracı olan kavrayış dar bir bakış açısıyla yalnızca zihinsel bir edim anlamına gelmemekte pratikleri de kapsamaktadır. Bu düşünümsel sosyolojinin tabi sonucu ise analitik odaklanmanın gerek yapıdan gerekse öznel deneyimden toplumsal pratiğe doğru kaymasıdır. Dolayısıyla Bourdieu'nun pratiklere yönelik bu vurgusunun Giddens'inkine benzer olduğu söylenebilir. Yine de iki pratik teorizasyonu arasında görmezden gelinmeyecek iki farklılık vardır. Bu farklılıklardan ilki Bourdieu'nun pratikleri izah ederken, ilerleyen kısımlarda açıklanacak olan “*habitus*” kavramına yer yer yapısal-işlevselcileri anımsatan kuvvetli bir faillik atfetmesidir. Buradaki *habitus* ve pratik kavramı yineleyici bir ilişki içerisindedir, öyle ki *habitus* pratik içerisinde oluşur ve daima pratik işlevlere yöneliktir (Shove, Pantzar ve Watson, 2012:5). Bir diğer farklılık ise Bourdieu'nun *habitus* ve pratikler arasındaki birbirini şekillendiren yineleyici diyalektiğin toplumsal sınıflaşmada oynadığı işlevi vurgulayan Marksçı vurgudur. Nitekim Bourdieu sınıfsal farklılaşmaları üretim ilişkileri ile kuramsallaştıran ve açıklayan Ortodoks Marksist geleneğin aksine, sınıf kompozisyonlarının çeşitli tüketim örüntüleri ve bu örüntülerin kurucu unsuru olan pratikler aracılığıyla nasıl üretildiği ve yeniden üretildiği ile daha çok ilgilenir.

Bourdieu'nun pratik kavramına verdiği özel öneme rağmen “Bir Pratik teorisi için taslak” (1977) ya da “Pratiklerin Mantığı” (1990) gibi eserlerinde pratiğin tutarlı bir teorisi geliştirilmez. Nitekim Bourdieu, pratikleri *habitus*un kuramsallaştırılması gibi daha merkezi konumda olan ilgi ve önceliklerine yaklaşmanın bir aracı olarak görür. (Shove, Pantzar ve Watson, 2012:5). “Bourdieu'nun *habitus* tanımlamaları kesin bir içeriğe sahip olmasa da algı-eylem-yorumlama şemaları, yatkınlıklar sistemleri, pratik duyu, bilinçsel yapılar gibi anlamlara sahiptir. Hazır algı, anlama, bilinç şemaları olarak *habitus*lar her alanda alanın yapılarını yeniden üreten ama aynı

zamanda değişim imkanını da ifadelendiren faillerin paradoksal olarak hem ultra serbestliğini hem de aynı ölçüde belirlenmişliğini anlatır” (Etil ve Demir, 2014:340).

“Habitus aklımızda ve bedenimizde taşıdığımız ve farklı toplumsal ortamlarda başvurabileceğimiz kaynaklar ve eğilimler bütünüdür” (Smith, 2007:188). Belirli bir sınıfın mevcudiyetinin şartlarına ilişkin koşullandırmalar; dayanıklı sistemler, aktarılabilir eğilimler, belirli bir amaca ulaşmayı hedefleyen bir bilinci önceden varsaymaksınız kendi sonuçlarına nesnel olarak uyarlanabilen pratikler ve temsilleri üreten ve organize eden prensipler olarak habitusu üretir (Bourdieu, 1990:53). Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere habitus belirli bir sınıfa ait kişinin pratikleri için bir rehber niteliğinde işlev gören bir yatkınlıklar kümesidir. Fakat bu belirli bir amaç doğrultusunda ortaya konulan pratiğe özgü yönelimsel bir bilinç anlamına gelmez. Daha ziyade Giddens’in da üzerinde durduğu bir pratik bilinci varsayar. Belirli bir sınıfın koşullandırmaları olan habitus aktarılabilir de olması nedeniyle zaman içinde kişiye o kadar yerleşik bir hale gelmiştir ki kişi pratiklerinde bu “yapılaşmış yapının” (Bourdieu, 1990:53) farkında dahi olmadan rutin pratikler sergileyebilir. Habitus kişilerin bedenlerine, beden ebatlarına, şekline, postürüne, yürüyüş biçimlerine, oturmalarına, jestlerine, yüz ifadelerine, yeme, içme biçimlerine, ... kazınmıştır. Hatta ses tonu ve ses aralığı, aksanı, konuşma örüntülerinin karmaşıklığı dahi bireyin habitusunun bir parçasıdır (Lury, 2012:91). “Habitusun ve onun işleyişinin bilincinde olmadığımız halde o kendisini yeme, yürüme, konuşma hatta burnumuzu silme biçimimiz gibi en pratik etkinliklerimizde gösterir” (Ritzer, 2012:399).

Habitus kavramını zihnimizde daha iyi canlandırabilmek adına olabildiğince şiddetli zıtlıklar içeren farazi bir örneğe klişe ve karikatürize olması riskine rağmen müracat edebiliriz. Ailesi dar gelirli bir işçi sınıfına mensup bir erkekle zengin, sosyete mensubu ve ülkenin en elit ailelerinden birinin kızının romantik bir randevu için ultra lüks bir restoranda yemek yediğini düşünelim. Bu restoranla alakalı aklımıza gelebilecek tüm pratikler söz konusu erkek için oldukça yabancıdır. Restoran girişinde araç vale tarafından teslim alınır oysa o yemek yiyeceği yere yürüyerek gitme, mekânın önünde veya yakınındaki duraklardan birinde dolmuştan yahut otobüsten inme ya da aracı varsa restoranın otoparkına veya yakınlarda müsait bir yere koyma gibi pratiklere alışkındır. Girişte vestiyere paltosunu bırakmayı reddederek küçük çaplı bir yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermiş, vestiyezin efendim bize güvenebilirsiniz cümlesine maruz kalmıştır. Rezerve ettikleri masaya otururken (ki rezervasyon aklına

gelmemiş olabilir çünkü mensubu olduğu sınıfın gereksinime yönelik beğenisi, *taste of necessity*, neticesinde, örneğimizdeki kişinin gitmeye alışkın olduğu lokantalarda önceden bir rezervasyona gerek duymadan sadece karnını doyurup çıkmasına yönelik bir yatkınlık geliştirmiş olması kuvvetle muhtemeldir) garsonun kızın sandalyesini gülümseyerek çekmesini uygunsuz ve flörtöz bir tavır olarak nitelendirip öfkelenmiştir. Önünde duran, yenecek yemeğin türüne ilişkin bir mantıkla organize edilmiş çatal, kaşık ve bıçaklar kafasını karıştırmıştır. Garsonun şarap tadım önerisine rakı içmek istediğini söyleyerek cevap vermiş, oluşan sessizliğe anlam verememiştir. Tabakta kalan yemeği israf olmaması için yılların getirdiği bir alışkanlıkla, hiç düşünmeksizin ekmekle sıyırmış, kız arkadaşının şaşkın bakışlarını üzerine çekmiştir. Garson servisi toplarken ona yardım etmeye çalışmış bu sefer de garsonu şaşırtmıştır. Kalkarken hesabı kasada ödemeye niyetlenmiş, “zahmet buyurmayın efendim biz getiririz” karşılığını almıştır. Kız arkadaşının (sadece kibarlık gereği) hesap ödeme teklifine, böyle bir örüntüye hiç alışık olmadığından “olur mu canım öyle şey” diyerek gereğinden şiddetli bir tepki vermiştir. Dolayısıyla bu iki insan kendi sınıfsal aidiyetlerini yansıtan farklı habitusları neticesinde farklı pratiklere alışkın olduğundan başarısız bir randevu geçirmiştir. Ayrıca bu pratikler aracılığı ile görünür kılınan habituslar her ikisinin de sınıfsal konumu ile alakalı algılamalarını pekiştirmek suretiyle söz konusu sınıf pozisyonlarını da yeniden üretmiştir.

“Habitus ve toplumsal dünya arasında aracılık eden, pratiktir. Bir taraftan habitus, pratik aracılığı ile üretilir, diğer taraftan toplumsal dünya pratik sonucunda üretilir. Pratik habitusu şekillendirmeye eğilim gösterirken, habitus ise pratiği hem birleştirme hem de oluşturma görevini icra eder” (Ritzer, 2012:399). Eğer sosyal dünyanın açık biçimde algılanabileceğine yönelik bir düşünsel eğilim mevcut ise bu, faillerin yatkınlıkları yani sosyal dünyayı kavradıkları, esasında toplumsal dünyanın yapılarının içşelleştirilmelerinin bir ürünü olan, zihinsel yapıları, habitusları sayesinde (Bourdieu, 1989:18). Böylece hem insanların eylemleri üzerinde tahakküm sahibi olan yapılar hem de insanların gündelik hayatını oluşturan, birbirilerini anlamaya dayalı etkileşimler pratikten neşet eder. Habitus mu pratiği önceler yoksa pratik mi habitusu önceler sorusu bu bağlamda çok mühim bir soru değildir. Çünkü her ikisinin birbirlerini şekillendiren etkileşime açık ve yineleyici tabiatları ortaya sosyal hayatı üreten ve yeniden üreten bir diyalektik ortaya koymaktadır.

Bourdieu'nun eserleri sosyal pratiklere ilişkin güçlü bir vurgu taşımasına rağmen söz konusu bu vurgu habitusa atfedilen kuvvetli faillik sebebiyle zaman zaman gölgede kalır. Bir noktada habitus her sosyal sınıf için bireyin içinde bulunduğu sınıf bakımından farklılaşan yönelimsel yahut bilinçsiz (bilinç düzeyi altında işlerlik kazanan) rutinleşmiş davranış örüntüleri üreten bir makine görünümü alır. Hatta zaman içinde pratiklere yönelik vurgu habitus ile “alan” ve “sermaye” gibi yeni kavramlar⁴ içinde çözünür. Örneğin Bourdieu'nun meşhur Ayrım (1979) adlı eserinde pratik kavramı analitik amaçlar için neredeyse hiç kullanılmaz (Warde, 2016:37). Bu durum Bourdieu'ya yönelik bazı eleştiriler getirilmesine sebep olur. Onun, birbiri ile rekabet halinde olan alanlar mantığının bu alanların oluşturucu pratiklerinin özerkliğine ve bütünlüğüne baskın geldiği iddia edilir (Sayer,2005). Bourdieu için pratiklerin sosyal olarak farklılaşması aktiviteye ya da özel bir pratiğe katılımdan ziyade sınıf-temelli bir tasnif ve algılamalardan kaynaklanır (Warde, 2016). Fakat bu sınıf temelli izah biçimi her pratik için geçerliliğini muhafaza edemeyebilir. Söz gelimi bir bilgisayar programının kullanımındaki ustalaşma süreci ve bu süreç içerisinde elde edilen farklı pozisyonlar (acemi, usta, profesyonel vb.) sınıfla ilgili ayrımlardan kısmen ya da büyük ölçüde bağımsız olabilir ve bu pratiğin sergilenmesiyle elde edilen konumu sınıf mantığı ile açıklamak güçleşebilir. Çağdaş pratik teorisyenleri pratiğin özerk ve içsel organizasyonunu dikkate almak suretiyle bu kısmen yapısalcı tavırdan kaçınmak ister gibi görünürler. Bir sonraki kısımda çağdaş pratik teorisyenlerin katkıları ele alınacaktır.

2.5. ÇAĞDAŞ PRATİK TEORİSYENLERİNİN KATKILARI

Pratik teorisinin temellerini oluşturan felsefi ve sosyolojik katkılar genel ilkeleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu katkıları yapan isimler arasında Martin Heidegger, Ludwig Wittgenstein gibi filozoflar ile Anthony Giddens, Bruno Latour, Judith Butler, Pierre Bourdieu, Michael Foucault, Harold Garfinkel gibi sosyologlar bulunmaktadır. Bu filozof ve sosyologlar özellikle 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren

⁴ Pierre Bourdieu'nun en az habitus kadar önemli alan ve sermaye kavramsallaştırmaları ilgili bölümün odak noktasını belirsizleştireceği için irdelenmemiştir. Bu kavramlarla alakalı giriş düzeyinde bilgi edinmek için George Ritzer'in "Modern Sosyoloji Teorileri", Philip Smith'in "Kültürel Kuram" adlı eserlerinde ilgili bölümlere bakılabilir. Derinlemesine bir içgörü elde etmek içinse Bourdieu'nun Ayrım adlı eserine başvurulabilir.

felsefe ve sosyolojideki yerleşmiş bazı düşünce kalıplarına karşı çıkmalarıyla bilinirler. Bu karşı çıkışlar genellikle felsefe ve sosyal teoriyi ruh-beden, yapı-fail, mikro-makro, birey-toplum gibi düalizmlerin ötesine taşıma gibi amaçlara matuftur. Bununla beraber, daha önce belirtildiği üzere Pratik teorisi eklektik bir teoridir. Bu eklektizm pratik teorisinin sözü edilen zaman aralığından günümüze değin, içerisinde yer aldığı ve veya aile benzerliği gösterdiği toplum teorilerinin önemli varsayımlarının bir kısmını içselleştirmesi bir kısmını ise eleştirmesi yoluyla süreçsel bir oluşum arz ettiğinden ve hali hazırda bu süreç halen devam ettiğinden onun tamamlanmış bir proje olduğundan bahsetmek zordur. Ritzer'e (2012:521) göre o belirli çalışmalar ve fikirleri barındıran gevşek bir ağdır ve henüz büyük bir kuramı yoktur, ayrıca büyük bir kuramı olması da gerekmez. Kabul etmek gerekir ki sosyal bilimlere kuşatan post-modern koşullar altında büyük boy bir sosyal teori oluşturmak da bu koşulların etrafında neşet eden sosyal bilim paradigmasının ontolojik, epistemolojik ve entelektüel bağlamları dikkate alındığında oldukça güçtür.

Pratik teorisine yapılan çağdaş katkılar mevzu bahis olduğunda il planda akla gelen dört isim vardır. Bu isimleri, belirli bir hiyerarşi ima etmeksizin, Theodore Schatzki, Andreas Reckwitz, Elizabeth Shove ve Alan Warde olarak sıralayabiliriz. Schatzki pratik teorisini, Wittgenstein ve Giddens'ın teorik çıkarsamaları etrafında müstakil bir teori olarak ortaya koyan ilk isimdir. Reckwitz (2002) "en azından ideal-tipsel bir biçimde, bu kuramın temel özelliklerini aydınlatan değerli bir iş çıkarmıştır (Ritzer, 2012:519). Söz konusu bu eserle birlikte ampirik çalışmalar için oldukça kullanışlı olan bir pratik tanımı geliştirmiş ayrıca pratik teorisini kültürel teori ailesinin bir üyesi olarak betimlemek suretiyle onun sosyal teori ailesi içerisindeki yerini oldukça net ve tutarlı biçimde ortaya koymuştur. Elizabeth Shove yaptığı çalışmalarla pratik teorisinin bir sosyal teori olarak nasıl tatbik edileceğine yönelik örnekler ortaya koymuş ve ampirik sahadaki sosyal araştırmacılara rehberlik etmiştir. Alan Warde söz konusu teorinin tüketim sahasıyla nasıl ilişkilendirileceğine yönelik rehberlik edici makaleler kaleme almış ayrıca "Eating Out: Social Differentiation, Consumption and Pleasure" (2003), "The Practice of Eating" (2016) gibi kitaplarla söz konusu teorinin gıda ve sürdürülebilirlik gibi alanlarda da tatbik edilebileceğini göstermiştir.

Çalışmanın bu kısmında Theodore Schatzki, Andreas Reckwitz, Elizabeth Shove'un pratik teorisine yaptıkları katkılara yönelik bir iç görüş sağlamak amacıyla

bazı kitap ve makalelerinin daha yakından incelenmesi planlanmıştır. Alan Warde'ın katkıları ise pratik teorisi ve tüketim başlığı altında incelenecektir.

2.5.1. Theodore Schatzki'nin Pratik Teorisine Katkıları

Pratik teorisyenlerin fikirleri birbirinden önemli ölçüde farklılaşsa da şu üç nokta bakımından bir müştereklik mevcuttur. Söz konusu teorik kavrayışların hepsinde pratikler sosyal fenomenin analizi için merkezi bir rol oynar. Hepsi pratiği belirsiz olarak pek çok insanın yaptığı bir şey olması bakımından sosyal bir karakterde kavrar. Ayrıca örgütler, iktidar, bilim, eğitim ve ulaşım gibi sosyal fenomenler pratik demetleri, pratiğin veçheleri ya da pratikten kaynaklanan şeyler olarak görülür (Schatzki, 2016:28). Bununla beraber pratik yaklaşımları sosyal teori için farklı bir sosyal ontolojiyi teşvik eder; sosyal, paylaşılan pratik anlayışlar etrafında merkezi olarak organize edilmiş somutlaşmış, maddi olarak iç içe geçmiş pratiklerin bir alanıdır. Bu anlayış, sosyali tanımlarken bireylere, (karşılıklı) eylemlere, dile, gösterge sistemlerine (signifying systems), yaşam dünyasına, kurumlara / rollere, yapılara veya sistemlere ayrıcalık tanıyan görüşlerle çelişir (Schatzki, 2005:12). Nitekim bu tip açıklamalar sosyal olarak adlandırılan olgunun birbirine indirgenemeyen çok katmanlı bir ontolojik statüye sahip olduğuna yönelik açık veya örtülü bir göndermeye sahiptir.

Schatzki'nin pratik teorisi (veya teorileri) ile alakalı yaptığı en büyük katkılardan biri bu teoriyi, sosyal kavramını köklü sosyoloji geleneklerinin tanımladığının aksine farklı bir ontoloji ile tanımlayan görece yeni bir kuramsal çatı altına yerleştirmesidir. Bu onun “düz ontoloji” (flat ontology) olarak isimlendirdiği bir bakış açısidir (Schatzki, 2016:29). Pratik teorisinin/teorilerinin ontolojisinin düz olmasının iki temel sebebi vardır. Bunlardan birincisi bu teorilerin pratikleri sosyal fenomenlerin oluşumundaki temel bileşenler olarak görmesi diğeri ise bütün pratiklerin tek bir seviye üzerine yüklenmesi, sosyal fenomenleri alanların, sistemlerin, demetlerin/blokların (bundles, complexes) bileşenlerinin bir dizisi olarak görmesi ve bunun ötesinde herhangi bir töz ya da ayrı bir mevcudiyet olmaksızın analiz etmesidir. Bu ontolojik yaklaşım esasında bilim ve teknoloji çalışmaları alanında ortaya çıkmış olan Aktör-Ağ teorisi gibi teorilerinin de sosyali tanımlarken başvurduğu ontolojik kavrayışa yakındır. Fakat Schatzki'nin pratik teorisi insan olmayan unsurları aktör-ağ teorisinde olduğu gibi insan unsurlarla aynı düzeyde bir

faillik seviyesinde değerlendirmeyiz. Son kertede sosyal düzenin mikro -makro, birey-toplum, faillik-yapı gibi ikiliklerinin aslında sosyal analizin odaklandığı olguya bir kameranin lense gibi zoom yapması veya uzaklaşması neticesinde ortaya çıktığı sylenelir.

Schatzki'nin pratik teorisi ailesine kazandırdığı, kuramsal açıdan çok mühim bazı kavramlar mevcuttur. Bunların belki de en önemlilerinden biri varlık (birim) olarak pratik (*practice as entity*) ve performans olarak pratik (*practice as performance*) ayrıımıdır. Varlık olarak pratik Schatzki tarafından şöyle tanımlanır;

“Zamansal olarak ortaya çıkan ve uzamsal olarak dağılmış yapışlar ve söyleyişler kavşağı olarak pratik... Örneğin yemek pişirme pratikleri, oy verme pratikleri, endüstriyel pratikler, eğlence pratikleri. Bir pratiği oluşturan yapış ve söyleyişlerin bir kavşak meydana getirmesi onların belirli biçimlerde birbirine bağlı olduğu anlamına gelir. Bu bağlantılar 1) rneğin söylenecek ve yapılacak şeyin kavrayışı ile 2) Açık kurallar, prensipler, talimatlar, yönergeler ile 3) Benim teleo-affective (ereksel-duygulanım) yapılar dediğim hedefler, projeler, görevler, amaçlar, inançlar, duygular ve modlar ile” (Schatzki, 1996:89).

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, pratiklerin hem yapışlardan hem de söyleyişlerden oluşmasıdır bu da bize analizin hem pratik faaliyetlerle hem de onların bazı temsil biçimleri ile ilgili olması gerektiğini düşündürmektedir (Shove, Pantzar ve Watson,2012). Bu durum bazı pratiklerin basit biçimde maddi nesnelerin kullanımlarını içeren, bedeni belirli bir şekilde eğitmenin ürünü olan rutinleşmiş bedensel ve zihinsel faaliyetlerden (Reckwitz,20002) ibaret olmadığı aynı zamanda sembolik anlamlara da sahip olabileceği anlamına gelir. Örneğin tenis oynamak yakın bir geçmişe kadar ülkemizde elitlerin meşgul olduğu bir pratik olarak görülmekte ve hatta kültürel sermayeleri sebebiyle bazı alanlarda bulunmakta zorluk çeken ünlülerinin bu alanlara giriş yapabilmek için habituslarını şekillendirme gayretlerinin bir aracı olarak sergilenmekteydi.

Bir pratik ancak bu pratikle ilgili olan yapışlar ve bu yapışların temsilleri işlevi gören söyleyişlerin belirli biçimlerde birbirine bağlanarak bir kavşak oluşturması yoluyla bir varlık olarak ortaya çıkar. Bu bağlanma biçimleri yukarıdaki tanımda mevcut olmakla beraber Warde (2005) bunları *anlayış*, *prosedür* ve *bağlanma* (*engagement*) olarak isimlendirmiştir. Bir edimin pratik olarak isimlendirilmesi için

anlaşılır olması gerekir. Fakat bu anlaşılabilirlik her zaman önermesel cümlelerle açık olarak anlatılabilecek bir anlam taşımaz. Çoğu zaman Giddens'in pratik anlayış kavramına uygun bir biçimde, örtük bir bilginin ediniminde ve aktarılmasındaki söze çok fazla dökülmeyen anlama ve aktarma biçimlerine göndermede bulunur. Söz gelimi bir kişiye futbolun bütün kuralları, bütün taktik ve sistemleri, vuruş biçimleri önermesel bir dille anlatılabilir, dinleyici de bunu anlar. Fakat forveti ofsayta düşürmeden ona bir ara pası atmak için gereken zamanlama becerisi ancak pratiğin içinde örtük olarak kavranabilir. Yine de her kavrayış ve aktarılış örtük olmak zorunda değildir. Açık kurallar, prensipler, talimatlar, yönergeler de pratiğin anlam boyutunu oluşturan diğer unsurlardır. Örneğin bir tıraş makinesini kullanan kişi kullanma kılavuzuna bakarak, yüzünün hangi kısmı için hangi bıçağı kullanması gerektiğine karar verebilir, yine bu kılavuzdan hareketle uzunluk kısalık ayarını yapabilir. Ama içinde bulunduğu ortamda top sakalın ya da farklı bir saç sakal tipinin nasıl bir imajı temsil ettiğini, o ortamdaki insanlar tarafından nasıl karşılanacağını bu tip açık yönergelerden öğrenemez. Bu bilgiler daha ziyade sözsüz bilgi (*tacit knowledge*) formundadır.

2.5.2. Andreas Reckwitz'in Pratik Teorisine Katkıları

Andreas Reckwitz pratik teorisi tartışmalarına en az üç bakımdan oldukça mühim katkılarda bulunmuştur. Bunlardan ilki, daha sonra Elizabeth Shove'un da başarıyla yaptığı gibi, pratiği, pratik teorisini konu alan sürdürülebilir bir ampirik araştırmalar geleneği başlatmaya yetecek kadar, eskilerin tabiriyle "etrafını cami, ağyarını mânî" olacak biçimde tanımlamasıdır. Bu durum Reckwitz'den önce pratik tanımlarının olmadığı anlamına gelmez. Fakat Reckwitz'in bu husustaki alameti farikası, pratik kavramını tabiri caize, kendi ismine ironik bir gönderme olarak okunacak üst seviye bir felsefi veya teorik uğraşı alanına hapsedilmekten kurtararak, gündelik hayatın sosyolojisine dahil etmeyi başarmasıdır. Üstelik bunu kavramın arka planındaki felsefi ve sosyal teori mirasını görmezden gelmeksizin, aksine çok zarif biçimde kurgulanmış ustaca göndermelerle başarmıştır. Zaten bu durum Reckwitz'in katkılarından bahsederken değinilmesi gereken bir diğer hususla yakından ilişkilidir. O pratik teorisini, 19.yy'dan, Auguste Comte'dan da geriye 18.yy'a İskoç Aydınlanmasına kadar götürdüğü sosyal teori geleneği içerisinde çok başarılı bir biçimde konumlandırmıştır. Üstelik bu konumlandırmayı yaparken çok incelikli bir

sosyal teori tasnifi geliştirmiştir. Reckwitz'in üzerinde durulması gereken bir diğerkatkısı (bazılarınca verdiğı bir hasar olarak da yorumlanabilir) ise post-yapısal bir dokunuşla özneyi merkezden uzaklaştırarak insan failini pratiğın gerçekteştiricisi olarak görmek yerine, pratiğın (hatta çoğı durumda pratiklerin) taşıyıcısı olarak kavramsallaştırmasıdır. Bu yorum pratiğı, Schatzki'nin mümkün mertebe kaçındığı failliğın ontolojik simetrisi, yani insanın özne ya da fail, insani pratiklerle etkileşimde olan insan dışı varlıkların ise nesne, en fazla epifenomen olduğı sembolik etkileşimci yorumların aksine insan ve insan olmayanın faillik ve sosyal üretime hususunda eşit bir statü paylaştığı bir geleneğı de (Bilim ve Teknoloji Çalışmalar, Aktör-Ağ Kuramı, Öbekleşme (Assemblage) Kuramı vb.) yakınlılaştırır. Söz konusu katkıları biraz detaylandırmak yerinde olacaktır.

Reckwitz (2002) pratiğı şu şekilde tanımlar; “Bir pratik birbirine bağı birçok bileşenden oluşan rutin haline gelmiş bir davranış tipidir. Bunlar bedensel ve zihinsel faaliyet biçimleri, nesneler ve kullanımları, anlayış, know-how, duygu durum biçimleri ve motivasyon bilgisi formları içindeki bir arka plan bilgisidir.” Bu tanım sosyal praksiyolojik bir tarzda kavrama eğiliminde olan bütün sosyal bilimcilere net bir başlangıç noktası sunması bakımından önemlidir. Bu başlangıç noktası rutinlerdir. Pratik, “rutinleşmiş bir davranış tipidir (2002, 249). Onlar bedeni belli bir şekilde eğitmenin ürünüdür (Reckwitz, 2002:251). Rutinizasyon aslında bu eğitimin bir sonucudur. Fakat bu eğitim daima, bilincin dolayımışız olarak açık bir kavrayış ya da muhayyile ile kavradığı, söze rahatça dökülebilen bir formatta gerçekteşmez. Nitekim pratik teorisi için sosyal, somutlaşmiş sözsüz bilgi tarafından taşınan rutinleşmiş eylem örüntülerinden oluşur. (Reckwitz, 2007). Yani bu rutinizasyon hem sözlü hem de sözsüz, örtük (tacit) bilgi formlarını içerir. Bu durum çoğunlukla bir şeyi bilmek ve bir şeyi nasıl yapacağıını bilmek arasındaki ayrıma göndermede bulunur. Pratik teorisi eylem örüntüsünün çoğunlukla refleks öncesi (pre-refleksive), varsayılan (taken for granted) bilgiye dayandığıını, bu noktada nasıl yapacağıını bilmenin (knowing how) bir şeyi bilmeye (knowing that) galebe çaldığı varsayımından hareket eder (Reckwitz, 2007:2). Yani pratik Bourdieu'ya göre “pratiğın mantığıını”, Giddens'a göre pratik anlayışı, Garfinkel'e göre varsayılan bilgiyi takip eder çoğı zaman. Dolayısıyla pratik yönelimli araştırmacılar için ikinci ipucu örtük bilginin izini sürme gerekliliğidir. Söz konusu tanımla alakalı üzerinde durulması gereken bir diğerk nokta nesneler ve kullanım alanlarıdır. “Pratik teorisi için nesneler, tıpkı bedensel ve zihinsel aktiviteler

gibi pek çok pratiğin gerekli bileşenleridir. Bir pratiği yerine getirmek çoğu zaman belirli nesneleri doğru bir biçimde kullanmak anlamına gelir.” (Reckwitz, 2002:252). Nesnelerin pratik içindeki kullanımı bazen o pratiği sergileyenler arasında, acemi, tecrübeli, profesyonel vb. gibi pratiğin içsel mantığına dayalı bir ayrıma sebebiyet verirken, bazen de pratiğin dışındaki yapılara göndermede bulunan daha sınıfsal bir ayrıma işaret edebilir.

Reckwitz daha önce de bahsedildiği üzere, pratik teorisini sosyal teori geleneği içerisine ontolojik, epistemolojik aynı zamanda bu alanlarda çok sık rastlamadığımız pedagojik bir maharetle yerleştirmiştir. 2002 yılında “European Journal of Social Theory” isimli dergide yayınlanan “Toward a theory of social practices: A development in culturalist theorizing” isimli makalede bahsedilen mahareti açık şekilde müşahade etmek mümkündür. Reckwitz (2002)’e göre sosyal teori başlangıcından beri temelde sosyal eylemi ve toplumsal düzeni açıklaması bakımından üç farklı form geliştirmiştir. Bunlardan ilki amaç yönelimli olan Rasyonel seçim teorisidir. Bunu homo ekonomikus olarak özetler. İkincisi Durkheim ve Parsons’ın sosyolojinin uygun perspektifi olarak sunduğu eylemin norm yönelimli teorisidir. Bunu ise homo sosyolojikus olarak kavramsallaştırır. Diğeri de 20. yy’ın sosyal felsefesindeki kültürcü devrimle beraber ortaya çıkan kültürel teorilerdir. Reckwitz (2002) bu sosyal teori geleneklerinin birbirinden, bilhassa kültürel teorilerin diğerlerinden temelde sosyali tanımlama biçimlerine göre ayrılabilceğini söyle ifade etmektedir:

“Kültürel teorileri diğerlerinden ayıran başlıca özellik insan eyleminin koşullarını ve sosyal düzeni kavrama biçimleridir. Homo ekonomikus eylemi bireysel amaçlar, niyetler ve çıkarlarla açıklarken, toplumsal düzeni de bireysel çıkarların kombinasyonunun bir ürünü olarak görür. Homo sosyolojikus eylemi kolektif normlara ve değerlere vurgu yaparak açıklar, toplumsal düzenin ise normatif bir mutabakatla sağlandığını savunur. Kültürel teoriler ise aksine eylemi anlar ve açıklarken, failin dünyayı belirli formlara göre yorumlamasına ve buna uygun biçimde davranmasına imkân veren ya da tam tersi kısıtlayan “bilginin sembolik yapısının” yeniden inşasını göz önünde bulundurur. Dolayısıyla sosyal düzen karşılıklı olarak uyuşan normatif beklentilerin bir ürünü olarak görünmez, o kolektif bilinç, sembolik yapılar, dünyaya anlam atfetmenin sosyal olarak paylaşılan bir biçimini mümkün kılan “paylaşılan bilgi” içinde gömülüdür.” (Reckwitz 2002:245).

Reckwitz (2002) pratik teorisinin kültürel bir teori olduğunu söyleyerek devam eder çünkü pratik teorisi eylem ve düzeni anlamak için bilginin paylaşılan ya da kolektif sembolik yapısının önemini vurgular. Daha sonra kültürel teori geleneğini 4'lü bir sınıflandırmaya tabi tutar. Bunlar kültürel zihinselcilik, kültürel metinselcilik, kültürel özneler-arasıcılık ve pratik teorisidir. Kültürel zihinselcilik sosyal analizin "en küçük biriminin" zihinsel yapılar olduğunu çünkü bilginin ve anlam yapılarının insan zihninde meskûn olduğu görüşündedir. Kültürel metinselcilikte ise bilgi ve sembolik yapılar zihnin "içinde" yer almaz. Bunun yerine, işaretler serisinde, sembollerde, söylemde, iletişimde veya 'metinlerde "yani dışarıda" yer alırlar. Dolayısıyla sosyal "metinlerle" ilgilenir. Kültürel özneler-arasıcılık sosyal etkileşimin içine yerleştirir. Sosyallığın failer arasındaki sembolik etkileşimler kümesinden başka bir yerde olamayacağını savunur. Buradaki paradigmatik vaka gündelik dilin kullanımınıdır. Pratik teorisi ise sosyal olanı zihinsel niteliklere, söyleme veya etkileşime yerleştirmez. Sosyal olanı "pratiklere" yerleştirir ve pratikleri sosyal analizin "en küçük birimi" olarak ele alır. (Reckwitz,2002).

Andreas Reckwitz'in pratiklerle alakalı teorik kavrayışını diğer pratik teorisyenlerinkinden ayıran unsurların; alandaki ampirik araştırmalara ilham verecek özellikte bir tanıma sahip olması, pratik teorisini sosyal teori ailesi içerisine çok iyi biçimde yerleştirmesi olduğu detaylıca irdelendi. Bu noktada değinilmesi gereken son husus ise pratiği insan merkezli sosyal teori kavrayışlarından alışık olduğumuz düşünce yapısının aksine, faillik bakımından insan merkezli tanımlamamasıdır. Başka bir ifadeyle pratiği tanımlarken özneyi merkezden sürmesi, uzaklaştırmasıdır. Bu müdahalenin Michael Foucault'nun temsilcilerinden biri olduğu post-yapısal bir karakteri olduğu belirgin olsa da Reckwitz'i post-yapısal bir sosyolog olarak nitelemek doğru olmaz. O daha ziyade pratik olarak isimlendirilen şeyin birbirine bağlı birçok bileşenden oluştuğu ve bu bileşen içerisinde insan olmayan faktörlerin de en az insan faktörler kadar önemli işlevleri yerine getirdiğine yönelik kuvvetli bir vurgu yapmak için bu post-yapısal tavrı kullanır. Nitekim pratik, pratiği yeniden üreten birçok tekil ve genellikle benzersiz eylemle doldurulabilecek bir deseni temsil eder (Reckwitz, 2002:250). Bedensel ve zihinsel bir fail olarak tekil birey, bir pratiğin- ve aslında, birbiriyle koordine edilmesi gerekmeyen birçok farklı pratiğin 'taşıyıcısı' (*Träger*) işlevi görür. Bu nedenle, sadece bedensel davranış kalıplarının taşıyıcısı değil, aynı zamanda anlamının, bilmenin ve arzu etmenin rutinleşmiş biçimlerinin taşıyıcısıdır

(Reckwitz, 2002:250). Anlayışın, bir şeyin nasıl yapılacağının bilgisinin ve arzu etmenin bu gelenekselleştirilmiş 'zihinsel' faaliyetleri bireyin nitelikleri değil, bireyin katıldığı bir pratiğin gerekli unsurları ve nitelikleridir. Dolayısıyla birey pratiğin yapıcısından, gerçekleştiricisinden ziyade pratiğin ya da pratiklerin taşıyıcısı konumundadır.

2.5.3. Elizabeth Shove'un Pratik Teorisine Katkıları

Elizabeth Shove hem ampirik açıdan kullanışlı bir pratik tanımı ortaya koyması hem de pratiği tanımlarken insani failliği merkezden uzaklaştırma çabası bakımından Reckwitz'e yaklaşır. Shove, Pantzar ve Watson, (2012) pratiği, eylem performanslarında bir araya getirilen kalıcı materyal, (*material*) anlam (*meaning*) ve kabiliyet (*competence*) setleri olarak yorumlarlar. Bu üç tip bileşen pratiklerin yaratılması, yayılması ve çözülmesiyle sonuçlanan biçimde deveren eder. Üstelik pratikler eş-mevcudiyet durumlarında birbirlerine bağlandıklarında pratik demetleri (*bundles*) oluştururlar, zaman ve mekân içinde birbirlerine bağımlı hale geldiklerinde ise bloklar (*complexes*) oluştururlar (Schatzki, 2016). Shove ve Pantzar (2005) pratiklerin yaratılması, yayılması ve çözülüşünün belirli bir zaman ve mekan boyutu içinde nasıl gerçekleştiğini "Kuzey Yürüyüşü" adı verilen ve özel bastonlarla yapılan bir doğa sporunun Finlandiya'dan İngiltere, Japonya ve Amerika'ya yayılması esnasında pratiği oluşturan bileşenlerin pek çok farklı kültür boyunca dolaştığını fakat pratiğin özünü oluşturan şeyin bu bileşenler arasındaki bağlantı olduğunu ve bu bağlantının da doğası gereği yerel kaldığını betimleyerek açıklamıştır.

Shove, Pantzar ve Watson (2012) pratiği oluşturan bileşenleri materyal, anlam ve kabiliyet olarak özetlemiş aslında kendi deyimleriyle bir basitleştirmeye tabi tutmuşlardır. Schatzki (2002:106) "pratikler tabiatı gereği nesnelerle bağlantılıdır ve nesnelerle iç içe geçmiştir" demektedir. Ropke (2009) nesnelerin/şeylerin (*things*) pratiğin unsurları olarak ele alınması gerektiğine yönelik geniş bir mutabakat olduğundan bahseder (Shove, Pantzar ve Watson, 2012:23). Nesneleri, altyapıları, araçları, donanımı ve bedenin kendisini kapsayan "materyaller", Shove'un odaklandığı üç unsurdan ilki olarak görülür ve materyal (*material*) olarak isimlendirilir (Shove, Pantzar ve Watson, 2012). Çoğu teorik açıklamada, know-how, arka plan bilgisi ve anlayış, ister Giddens'ın pratik bilinç kavramı olarak, isterse daha soyut bir biçimde, belirli bir performans icrasının (*enactment*) değerlendirilmesi (*judged*) bakımından iyi ya da uygun bir performansın ortak anlayışları (ya da standartları) olarak tanımlansın

son derece mühim telakki edilir (Shove, Pantzar ve Watson, 2012:23). Bir performansı değerlendirmeye kabil olma anlamında bilmek ile performansı sergilemek için gerekli yeteneklere sahip olmak bakımından bilmek aynı şey değildir ve bazı durumlarda bu önemli bir ayrımdır (Warde, 2005). Fakat Shove, Pantzar ve Watson (2012) kullanışlı bir pratik tanımı geliştirmek amacıyla, daha önce Schatzki ve Reckwitz’de görmüş olduğumuz açık ve örtük bilgi ayrımına göndermede bulunan bu farklılığı görmezden gelme de pratiği oluşturan unsurlar arasındaki bağlantıların nasıl tesis edildiği bakımından pratik bilinebilirlik ve anlayışın farklı formlarını bir arada değerlendirir ve onu kısaca kabiliyet (*competence*) olarak isimlendirir. Shove, Pantzar ve Watson, (2012) pratiği oluşturan bileşenlerle alakalı son basitleştirme eylemi ise Reckwitz’ in zihinsel faaliyetler, duygu ve motivasyonel bilgiler olarak adlandırdığı şeyi anlam (*meaning*) terimiyle ifade etmektir. O bu terimi herhangi bir andaki katılımın sosyal ve sembolik önemini temsil etmesi için kullanır.

Shove, Pantzar ve Watson (2012) ile birlikte duygular, motivasyonlar, kimlikler, gerekçeler ve inançlar, eylemin düşünömsel denetimi, pratik anlaşılabilirlik ve pratik anlayışlar sosyalin analizinde daha önemsiz bir rol oynar (Weenink ve Spaargaren, 2016). Aslında Shove ve arkadaşları tarafından önerilen perspektifte, bireysel insan özneleri sadece merkezden uzaklaştırılmaz aynı zamanda pratik teorisinin taşrasına (*periphery*) etkili biçimde konumlandırılır (Warde ve Welsh, 2015). Bu açıdan Reckwitz’in bireyin pratiğin gerçekleştiricisinden ziyade pratiklerin taşıyıcısı olduğuna yönelik görüşünü benimsemiş gibi görünmektedir.

Shove, Pantzar ve Watson’ın pratiklerin geniş kapsamlı dinamiklerini değerlendirirken insani özneyi merkezden uzaklaştırma çabası kendilerini, bireyi belirli bir yaşam tarzını izlemek suretiyle kendi geleceğini ve kimliğini bilinçli olarak şekillendiren değer yönelimli özneler olarak gören bilişsel faillik görüşünden ayırma çabasıyla açıklanabilir (Weenink ve Spaargaren, 2016). Onlar sosyal yeniden üretim ve değişim çalışmalarının, insan failinin stratejik eylemlerini, motivasyonlarını ve duygularını paranteze alan kurumsal analiz aracılığı ile yürütölebileceğini öneriyor gibi görünmektedirler (Weenink ve Spaargaren, 2016). Sonuç olarak onların pratikler dünyası ile ilgili ellerinde bulundurdıkları fotoğraf her şeyden önce bloklar (*complexes*), düzenlemeler (*arrangements*) alt yapılar (*infrastructures*), zincirler (*chains*), kavşaklar (*nexuses*) ve demetlerle (*bundles*) renklendirilmiş gibidir (Weenink ve Spaargaren, 2016).

2.6. PRATİK TEORİSİ VE TÜKETİM

Pratik teorileri, sosyolojideki yapı-eyleyen karşıtlığı gibi baskın ikiliklerin ötesine geçme arzusundan kaynaklanır, ancak bu tip girişimler disiplinler arasında farklılıklar gösterir ve pratik teorileri çok heterojendir (Røpke, 2009:2490). Dolayısıyla sosyal bilimlerin belirli bir alanındaki olguları açıklamaya çalışan araştırmacılar, Layder (2014)'ın sosyal bilimlerdeki üç temel ikilik olarak kavramsallaştırdığı, yapı-fail, mikro-makro, birey-toplum ayrımlarının ötesine geçme arzusunda olduklarında bu durum zaman içerisinde bu alandaki egemen anlayış ve yöntemleri yansıtan geleneksel sosyal teorilere yönelik ilginin azalmasına, ilgilendiği olguları, kendi kuramsal iskeletini bu tip ikiliklerin ötesine geçerek kurup açıklamaya çalışan teorilere yönelik ise bir ilgi artışına sebebiyet verirler. Pratik teorisi, daha önce de açıklandığı üzere, sosyali açıklarken bu tip ikiliklerin ötesine geçme gayesinde olan kuramsal yaklaşımlardan biridir. Bu tip ikilikleri aşmaya çalışıp ilgilendiği olguların daha tutarlı ve gerçekçi açıklamaları sunma gayretinde olan araştırmacıların yoğun olduğu alanlardan biri de tüketim alanıdır. Öte yandan tüketim alanında pratik teorisine yönelik ilgi artışının yalnızca, bu sahadaki araştırmacıların sosyal teori geleneğinin dayattığı üç temel ikiliğin ötesine geçme arzusu ile açıklanmasının olası olmadığı kuşkusuz aşıkardır. Tüketim adı verilen olgu tanımını gereği icra edilen bir performansı varsaydığı için ve bu performans da çoğu zaman hem insan hem de insan olmayan pek çok aktörün oluşturduğu heterojen bir ağ “içerisinde” gerçekleştiği için birtakım pratiklerle doğrudan ve dolaylı olarak ilişkilidir. Tüketimi pratik teorisi için çekici kılan unsurlardan biri de budur.

Tüketim çalışmaları ile alakalı dev bir külliyat olmasına rağmen bu sahada teorik bir bütünleşme mevcut değildir. Tüketim sosyolojisi alanındaki çalışmalar ya oldukça teorik ve soyut katkılar sunmakta ya da genellikle moda, reklam ve bazı boş zaman aktivitelerinin özellikle sembolik anlamlarına ve kimlik oluşumundaki rollerine odaklanan vaka çalışmaları şeklinde gerçekleşmektedir (Warde, 2005:131-132). Bu vaka çalışmaları çoğunlukla sembolik iletişimle meşgul özerk birey modelleri ile işlerlik kazanırlar. Oysa insanların ne demek istediğiyle ilgilendiği kadar ne yaptığı ve ne hissettiği ile ilgilenen yeni alternatiflere yer açmak gerekir (Warde, 2005:132).

“Tüketim çalışmalarında pratik teorisi yaklaşımlarının uygulanması, pratik teorisine olan genel ilgi artışının bir parçasıdır ve hatta bazı akademisyenler bu durumu “çağdaş teoride pratik dönüş” (Schatzki vd.,2001) olarak tanımlamaktadır” (Røpke,2009:2490). Fakat tüketimin kendisi bir pratik değil, neredeyse her pratikte yer alan bir uğraktır (Warde, 2005:137). Yine de Warde (2005:150) Schatzki’nin dağınık pratik, bütüncül pratik ayrımına da göndermede bulunarak tüketimin bütüncül bir pratikten ziyade bir “dağınık pratik” (Schatzki, 1996:91) olarak da kavramsallaştırılabileceğini, çünkü insanların çoğunlukla yaptıkları şey üstünde çok fazla düşünmeksizin, nitekim kendi bakış açılarından yaptıkları araba sürmek, yemek, oyun oynamak gibi şeyler olduğu için, tükettiklerini söyler. Pratik teorisi bakış açısından tüketim pratikler içerisinde ve pratikler için gerçekleşir. Tüketilen öğeler, örneğin araba sürme örneğinde olduğu gibi, belirli pratiklere katılım akışı içerisinde devreye sokulur ve yetenekli bir uygulayıcı olmak malların ve hizmetlerin doğru tüketimini gerektirir (Warde, 2005:145). Böyle bir görüş, çoğu tüketimin rutin, sıradan, kolektif, geleneksel doğasını vurgulayan tüketim yaklaşımı ile tutarlıdır (Warde, 2005:145).

Pratik teorisi ve tüketimi yan yana getirmek, daha doğrusu tüketim ve tüketimle ilişkili olguları pratik teorisi ve bu teorinin sunduğu kuramsal araçlarla betimlemek ve açıklamak hususunda en dikkat çeken isimlerin başında şüphesiz Alan Warde gelmektedir. Warde’ın 2005 yılında “Journal of Consumer Culture” isimli dergide yayınlanan “Consumption and Theories of Practices” isimli makalesi genellikle pratik teorisinin tüketim alanı ile nasıl ilişkilendirilebileceği ve bu ilişkilendirme sonucunda tüketimle alakalı yeni iç görülerin nasıl elde edilebileceği konusunda bir dönüm noktası olarak kabul edilmesine rağmen, Alan Warde ve Lydia Martens’in 2000 yılında yayınladığı “Eating Out: Social Differentiation, Consumption and Pleasure” isimli kitabının doğrudan pratik teorisine yönelik bir atıf içermese de, gerek dışarıda yemek gibi bir konuyu kendi başına müstakil bir pratik olarak ele alması gerekse olguyu açıklarken hem materyal hem de sembolik boyuta mümkün mertebe eşit derecede eğilmesi bakımından pratik teorisini tüketim sahasına tanıtmaya yönelik ilk girişimlerden biri olduğu söylenebilir.

Pratik teorisi ve tüketim alanına tatbiki hususunda sözü edilmeye değer bir diğer katkı da Journal of Consumer Culture dergisinin 2011’de yayınlanan “Pratik Teorisini Tüketim Çalışmalarına Uygulamak” isimli özel sayısıdır. Halkier, Katz-

Gerro, Martens (2011)'nin söz konusu sayının mukaddimesi niteliğinde olan yazısı ise bu sayı kapsamında yapılan ve öncü niteliğinde olan katkıların iyi bir özetini sunması bakımından oldukça mühimdir. Pratik teorisinin sunduğu perspektiflerin tüketimin analizi ile alakalı potansiyellerinin sistematik olarak ilk incelemesinin Warde (2005)'in çalışması olduğuna değinen Halkier, Katz-Gerro, Martens (2011), 1990'larda, tüketim araştırmaların neredeyse tamamının tüketimin sembolik anlamlarının analizine odaklandığını, Alan Warde'in ise ta o tarihlerde "Sosyoloji" dergisinin özel bir sayısında tüketimin sosyal bilimsel sorularının "pazarın" ötesine geçtiğini, tüketimin satın alma dışında kalan, mallar, hizmetler ve kaynakların kullanım ve faydalanma gibi diğer taraflarının da incelenmesine yönelik bir ihtiyaç olduğunu söylediğini belirtir (Halkier, Katz-Gerro, Martens, 2011:4).

Bununla birlikte, sözü edilen özel sayıda yer alan diğer çalışmalar da pratik teorisinin tüketim olgusunu anlama, betimleme ve açıklama çabalarına yönelik ilk başarılı uygulamaları olması nedeniyle üzerinde durulmayı hak eder. Örneğin Maggaudda (2011) İtalya'daki müzik tüketiminin dijitalleşmesinin akabinde müzik dinleme ile alakalı pratiklerdeki materyal boyutun köklü bir değişime uğradığından, bir de-materyalizasyon sürecine girildiğinden söz eder. Yine de müziğin de-materyalizasyonun müzik dinleme pratiklerindeki materyal boyutu ortadan kaldırmadığını, CD, kaset, müzik çalar gibi aygıtların yerini İpad, akıllı telefon, Spotify gibi yeni materyallere bıraktığını örnekleyerek açıklar. Truinger (2011) Portekizli tüketiciler üstünde yaptığı bir araştırmada, "Thermomix" isimli bir mutfak gerecinin yemek pişirme gibi bütüncül bir pratiği nasıl değişime uğrattığını açıklayarak, bu değişim üstünden pratik taşıyıcılarının değişen failliklerini ve farklı pratik yörüngelerini açıklamıştır. Her iki çalışma da pratiğin materyal boyutunun tüketim ve tüketici ile alakalı pratikleri nasıl etkilediğini göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir. "Kirsten Gram-Hanssen'in Danimarkalı hane halkları ile ilgili üç vaka çalışmasını kapsayan 'konut içi enerji tüketiminde değişimi ve sürekliliği anlamak' adlı makalesi, günlük yaşam alışkanlıklarındaki değişim sorusunu ele alır ve hem pratik kavramının kendisine hem de pratiklerin nasıl organize edildiğine ilişkin kavramsal açıklamalar sunar" (Halkier, Katz-Gerro, Martens, 2011:7). Hargreaves (2011) tüketicilere çevre dostu davranışlar kazandırmanın yolunun, değer, tutum ve normlara odaklanarak davranış değişikliği sağlama çabalarından ziyade, pratik teorisinin sunduğu daha sofistike bakış açılarıyla mümkün olduğunu belirtir fakat

pratik teorisi geleneğinin aşına olduğu biçimde gündelik tüketim eylemlerine odaklanmak yerine kişilerin iş yaşamı ile alakalı rutinlerini ön plana alır.

Pratik teorisinin tüketim alanındaki uygulamaları içinde sürdürülebilirlik çalışmalarının özel bir yeri vardır. Çünkü tüketicilerin çevre dostu (ecological-friendly) davranışlar sergilemesi, bir yanıyla minimalist bir felsefe doğrultusunda daha az tüketmeleri gereğine vurgu yaparken diğer yandan tüketicilerin doğru malları, hizmetleri ve fikirleri tüketmelerine yönelik bir vurgu içermektedir. Her iki durum da tüketicilerin gündelik rutinleri içerisinde yer alan bazı tüketim alışkanlıklarının değişmesini gerekli kılar. Fakat tüketici davranışlarının değişmesi için öncelikle değer, inanç, norm, niyet ve tutum gibi bazı olguların değişmesi gerektiğini öne süren bilişsel psikoloji geleneği beklenen sonuçları vermemiş, tutum ve davranış arasındaki boşluğu yeterince dolduramamıştır. Bu durum, gündelik hayatın sosyolojisini ve tüketicilerin gündelik hayat içerisindeki rutinlerinin materyal boyutunu güçlü biçimde vurgulayan pratik teorisi için bir fırsat yaratmıştır. Dolayısıyla pratik teorisi ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişki daha detaylı bir incelemeyi hak etmektedir.

2.7 PRATİK TEORİSİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM

Hemen hemen tüm pratikler, üretim veya tüketim olarak kategorilere ayrılmış olmasına bakılmaksızın, maddi kaynakların kullanımını içerir (Røpke, 2009:2495). Bu durum da özellikle tüketim ile alakalı pratiklerin görmezden gelinemeyecek ölçüde çevresel etkileri ve sonuçları olduğu anlamına gelir. Pratik teorisi ise bahsi geçen bu etkileri ve sonuçları farklı bir perspektiften değerlendirir. Odağını tüketicilerin gündelik hayattaki sıradan ve rutin pratiklerine çeviren pratik teorisi esasında sürdürülebilir tüketim çalışmaları için oldukça önemli bir başlangıç noktası sunar. Çünkü çevresel bir perspektiften bakılacak olursa rutinleşmiş pratiklerin enerji, malzeme ve su tüketiminin büyük bir kısmını oluşturmaları (Christensen vd., 2007) bakımından ilginç bir yerde durduğu açıktır. Bireylerin eylemlerini çevreye pozitif bir dışsallık yaratacak şekilde değiştirmek maksadıyla, bu eylemlerin çok önemli bir kısmını oluşturan tüketici davranışlarının, değerler, inançlar, normlar ve tutumların bir fonksiyonu olarak açıklanabileceğini savunan geleneksel bilişsel psikoloji yaklaşımı, çoğu zaman kişilerin tüketim davranışlarını üzerinde çok fazla düşünmeden, pratik bir bilinç doğrultusunda sergilediğini ve bu sergileyiş biçiminin rutine dönüşmeye

oldukça müsait olduğunu yeterince dikkate alamadığından, tüketicilerin bilişsel kapasitelerini arttırmanın, söz gelimi onları davranışlarının çevresel sonuçları hakkında bilgilendirmenin ve bu tip bilgilendirmeler ile tüketicilerde arzu edilen duygusal değişimleri yaratmanın neticede tutum değişikliğine sebep olacağını, tutumun ise davranışı değiştireceğini kabul etmeye eğilimlidir. Fakat çoğu zaman çevreci tutum ve çevreci davranış arasında büyük bir boşluk oluşur. Bu boşluğun oluşmasının en önemli nedenlerinden biri tüketicilerin çevresel etkileri oldukça önemli olan tüketim davranışlarının ekseriyetle pratik bilincin yönlendirdiği rutinleşmiş bir karaktere sahip olmasından dolayı üstünde çok fazla düşünülmeden sergilenmesidir. Pratik teorisi bu tüketici davranışlarını, belirli bir anlayış, materyal ve kabiliyet bileşenleri içeren, birbirine açık veya örtük bir anlayış biçimi ve ereksel-duygulanım unsurları ile bağlanan bedensel ve zihinsel faaliyet biçimleri olarak çok daha bütüncül bir biçimde tanımladığından davranış değişiklikleri ile ilgili hedefleri, pratiklerin materyal boyutunu da hesaba katarak daha gerçekçi bir biçimde kavrar. Bu durum aynı zamanda çevreci davranma sorumluluğunu büyük ölçüde tüketicilerin üstüne yıkan bir anlayışa göre daha tutarlı bir çerçeve geliştirir. Nitekim tüketim pratiklerinin çevreci ve sürdürülebilir bir yönde değiştirilmesine yönelik sorumluluğu tüketicinin üstüne yıkma ve problemi bireyselleştirme eğilimi gerek literatürde gerekse kamuoyunda oldukça yaygındır (Evans, 2011). Oysa bir pratiğin anlayış, materyal ve kabiliyet gibi unsurları daima o pratiğe anlamını kazandıran, birey dışında pek çok aktör barındıran etkileşime dayalı bir ağ içerisinde üretilir. Hatta Reckwitz (2002)'in de dediği gibi birey çoğu zaman pratiğin gerçekleştiricisinden ziyade, aynı anda pek çok farklı pratiğin taşıyıcısı rolünü üstlenir. Bir pratiğin performansı için gerekli olan çeşitli bilgi ve anlayış formları, kabiliyetler, duygu durumları ve amaçlar da bu yüzden bireye değil pratiklere izafe edilir. Dolayısıyla sürdürülebilir tüketimi anlamaya yönelik akademik ve akademik olmayan çalışmaların esas hedefi kişilerin değer, tutum norm vb. bilişsel yapılarından ziyade taşıyıcısı oldukları pratikler ve bu pratiklerin anlam kazandığı heterojen ağlar olmalıdır.

2.8. PRATİK TEORİSİ VE GIDA İSRAFI

Küresel ölçekte, insani tüketim için üretilmiş olan gıdanın yaklaşık üçte biri kayba uğramakta ya da israf edilmekte, bu da yılda yaklaşık 1,3 milyar ton gıdaya tekabül etmektedir (Gustavsson vd., 2011). Ayrıca gıda üretimi kaynak-yoğun (resource-intensive) bir imalat biçimi olduğundan, gıda israfına dolaylı olarak toprak erozyonu, ormansızlaşma, su ve hava kirliliği, ve bunun yanı sıra gıdanın üretim, depolama, taşıma ve atık yönetimi süreçlerinde meydana gelen sera gazı emisyonu gibi geniş bir çeşitlilik arz eden çevresel etkiler eşlik eder. (Mourad, 2016). Gıda israfının bu çok yönlü doğası hesaba katıldığında “bu gitgide artan çevresel aynı zamanda da sosyal ve ekonomik etkiler sebebiyle, gıda israfı devletler, işletmeler, kar amaçsız örgütler, akademi ve genel kamuoyu arasında acil bir mesele olarak telakki edilmektedir” (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018: 978). Gerek gıda üretimin kaynak yoğun bir yapısı olması gerekse dünyanın az gelişmiş bölgelerinin çektiği gıda sıkıntısı göz önüne alındığında, gıda israfının hem ekonomik hem sosyal hem de çevresel eşitsizliğin artmasında önemli bir rolü olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bununla birlikte gıda tedarik zinciri boyunca en baştaki tarımsal üretimden nihai hane halkı tüketimine kadar kayba uğrar ya da israf edilir. Orta ve yüksek gelirli ülkelerde gıda önemli ölçüde tüketim aşamasında israf edilmektedir. Özellikle yüksek gelirli, gelişmiş ülkelerde gıda israfına en büyük katkıyı tüketiciler yapmaktadır (Griffin, Sobal ve Lyson, 2009). Fakat bu durum Evans (2011)’in de belirttiği gibi hane halkı bağlamında gerçekleşen gıda israfının tüm sorumluluğunun tüketicilere yıkılmasını meşru kılmaz. Evans (2011) söz konusu duruma, sürdürülebilirlik ve tüketim olgularının gündelik hayatın rutin doğasına belki de en fazla gömülmüş formu olan hane-halkı bağlamında üretilen gıda israfı kapsamında dikkat çekerek, “gıda israfının bireysel bir tüketici davranışı problemi olarak kavramsallaştırılamayacağını, gıda israfını engellemeye yönelik müdahale ve politikaların gıda tedariki sürecinin sosyal ve materyal koşullarını hedeflemesi gerektiğini ifade etmiştir” (Evans, 2011:429).

Hane-halkı bağlamında üretilen gıda israfı ile ilgili çalışmalar incelendiğinde söz konusu literatüre hâkim olan iki baskın ontolojiyi ayırt etmek mümkündür. “Bir yanda, çevresel davranışları güdüleyen veya engelleyen unsurlar olan; kişiler arası düzeyde bilişsel, motivasyonel ve yapısal faktörleri ve süreçleri ölçmeyi ve ayırmayı amaçlayan ve sıklıkla tüketici davranışı ya da çevresel psikoloji alanlarında yerleşik olan- psikoloji yönelimli yaklaşımlar vardır” (Schanes, Dobarnig ve Gözet.,

2008:980). Gıda israfını güdüleyen veya engelleyen bileşenleri ve süreçleri ortaya çıkarmaya yönelik bu yaklaşım genellikle Ajzen (1991) tarafından, gerekçeli eylem teorisinin (Fishbein ve Ajzen, 1975) bir uzantısı olarak geliştirilen planlı davranış teorisi temelinde olguyu açıklamaya çalışır. Bu teori tutum, norm ve algılanan davranışsal kontrolün niyeti, niyetin de davranışı etkilediğini varsayan bir kuramdır (Ajzen, 1991). Fakat gerek planlı davranış teorisi gerekse Norm Aktivasyon Modeli (Schwartz, 1977), Değer-İnanç-Norm Kuramı (Stern vd., 1999; Stern, 2000) gibi kuramların ana bileşenlerini oluşturan bu bilişsel ve kişiler arası faktörler niyeti kısmen, davranışı ise niyetten daha da az bir miktarda kestirme kabiliyetine sahiptir (Stancu vd., 2016). Başka bir deyişle, insanlar gıda israf etmemeye karşı yüksek bir düzeyde bir niyetlenme halinde olsa bile, bu irade çoğu zaman eyleme dönüşmemektedir (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2008:980). Gıda israfı literatüründe baskın olan bir diğer yaklaşım ise, özellikle pratik teorisi etrafında temerküz eden sosyoloji yönlü katkılardır. Bu katkılar gıda israfı meselesine ilave bir tamamlayıcı bakış sağlamıştır. Nitekim pratik teorisi gıda israfı üzerine var olan perspektifi genişletir ve tutum, davranış ve tercih gibi bireysel psikolojik faktörlerin ötesine geçmeye olanak verir (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2008:980). Gıda israfını pratik teorisi ile analiz etmek gıda israfı ile ilgili çeşitli aktivitelerin, aktörlerin materyallerin, mekânsal-zamansal bileşenlerin ve onların etkilerin kesişimine ilişkin iç görüler sağlar (Southerton and Yates, 2014). Özellikle hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfının bireyin israf etmemeye yönelik tutum, niyet ve değerlerinden ziyade günlük yaşamındaki sosyo-zamansal ritmin kasti olmayan bir etkisi olarak açıklanması israfın sorumluluğunun tamamen tüketiciye yıkılmasına da engel olur.

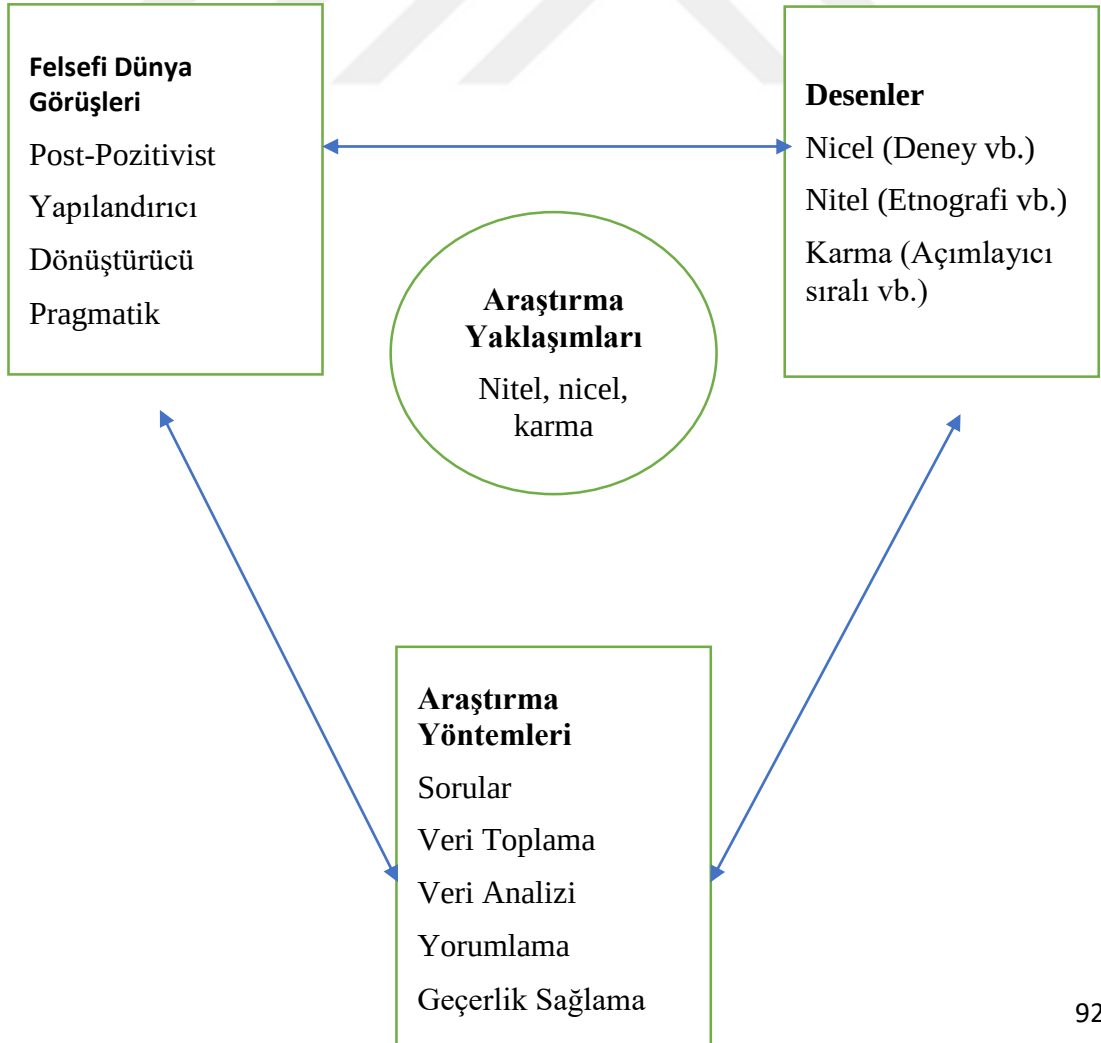
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA

3.1. ARAŞTIRMA YAKLAŞIMI

“Araştırma yaklaşımları, kapsamlı varsayımlardan başlayıp detaylı veri toplama, analiz ve yorumlama yöntemlerine kadar yayılan bir araştırma sürecindeki plan ve prosedürlerdir.” (Creswell, 2017:3). Creswell (2017) bir araştırma yaklaşımının felsefi dünya görüşleri, araştırma desenleri ve araştırma yöntemleri olmak üzere üç bileşenden oluştuğunu ifade ederek, nitel, nicel ve karma olarak üç araştırma yaklaşımı önerir. Aşağıdaki şekilde araştırma yaklaşımları ve bu yaklaşımları oluşturan üç bileşen arasındaki ilişkiler şematize edilmiştir.

Şekil 5. Araştırma Çerçevesi, Dünya Görüşleri, Desenler ve Araştırma Yöntemleri arasındaki bağlantılar

Kaynak: Creswell, 2017. “Araştırma Desenleri: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları, S.5.

“Araştırmanın amacı ve sorusu araştırmacının ne tür bir araştırma yapacağını belirlemektedir. Ayrıca araştırmacının konuya olan yaklaşımının ne olduğu da önemlidir” (İşlek, 2019:77). Bununla birlikte Creswell (2017)’in de belirttiği gibi bir araştırmanın yaklaşımının nitel, nicel veya karma mı olacağı araştırmacının mensubu olduğu felsefi dünya görüşü, tercih ettiği araştırma deseni ve geçerli ve güvenilir veriler toplama, onları analiz etme ve yorumlama süreçlerini içeren araştırma yöntemleri tercihi gibi bileşenlerin karşılıklı etkileşimleri sonucu ortaya çıkar. Bu araştırmada nitel yaklaşım benimsenmiştir. Nitel yaklaşımlar çoğu zaman yeterince nesnel olmamakla suçlanırlar. Bu tip yaklaşımların belirli bir öznellik içerdiği doğrudur. Fakat bu özneliliğin derecesini ve doğasını iyi anlamak gerekir.

“Nitel araştırmacılar, insanların deneyimlerini nasıl yorumladıklarını, dünyalarını nasıl kurduklarını, deneyimlerine nasıl bir anlam yüklediklerini anlamaya çalışırlar” (Merriam, 2013:5). Dolayısıyla onlar bireyin yaşam dünyası ile ilgilenirler. “Yaşam dünyaları, bireylerin ve grupların doğal olarak gelişen yaşamlarıyla ilişkili duyguları, motivasyonları, sembolleri ve bunların anlamlarını, empatiyi ve diğer öznel yönleri içerir. Bu unsurlar aynı zamanda bireylerin ve grupların davranışsal rutinlerini, deneyimlerini ve bu olağan rutinler ile doğal ortamları etkileyen çeşitli koşulları temsil edebilir” (Berg, 2001:11). Bununla birlikte, sembolizmin, anlamın veya anlamının belirli unsurları genellikle bireyin kendi algılarının ve öznel kavrayışlarının dikkate alınmasını gerektirir (Berg, 2001:11). Dolayısıyla bireyin yaşam dünyasını anlamak ve kavramsallaştırmak etmek doğası gereği belirli bir öznelliği gerektirir.

Nitel araştırmanın özneliliğinin bir diğer kaynağı da araştırmacının bizzat kendisinin veri toplama aracı statüsünde olmasıdır. Nitel araştırmanın odak noktası olan bireylerin yaşam dünyasını oluşturan olayları, durumları, olguları, deneyimleri ve bu deneyimlere yüklenen anlamları kavrama çabası araştırmacıyı bir veri toplama aracı haline getirir. Fakat araştırmacı tabiidir ki nicel yaklaşımlarda olduğu gibi kendini araştırdığı olgudan tamamen soyutlayamaz. Araştırmacının dünya görüşü, olgu ile alakalı ön kavrayışları, tarihi ve sosyal arka planı, içinde yetiştiği kültür gibi makro faktörlerin yanı sıra mensubu olduğu sosyal bilim disiplini sebebiyle edindiği okuma ve yazma alışkanlıkları, iletişim becerileri ve alana ilişkin tecrübe ve kabiliyetleri mezkûr araştırma üstünde doğrudan ve dolaylı, müspet ya da menfi

etkilere sahiptir. Ayrıca nitel araştırmada araştırmancının ana kütlesini iyi yansıttığı düşünülen belirli bir örneklemden edinilen bilgi ve çıkarımların ana kütleyle genellenme çabası da söz konusu değildir. Amaç çoğunlukla kapsam ve kısıtlarıyla iyi tanımlanması gereken bir bağlam içerisinde belirli bir olgunun, deneyimin ya da pratiğin olabildiğince iyi anlaşılmasıdır. Bundan dolayıdır ki nitel araştırmada, nicel desenlerde olduğu gibi katı bir objektiflikten, hatta bunun gereğinden, söz edilemez.

Fakat bu durum bu özellikteki araştırmaların hiçbir bilimsel sürece riayet etmeksizin yalnızca insanlarla konuşup, konuşulanları kayıt altına alıp, bunları gelişigüzel biçimde özetleme hakkına sahip olduğu anlamına gelmez. Nitekim nitel araştırma “belli bir olayı durumu veya olguyu, kendi bütünlüğü içinde ve doğal ortamında, tümüyle, en ince ayrıntısına kadar ve en somut şekilde kavrayabilmek ve bu tür bir kavrayışın ve onun sağlayacağı açıklama, keşif ve tanıya ulaşabilmek için” yapılır (Ger, 2019:3). Böylesi bir kavrayışı sağlamak için yazar her şeyden önce nitel araştırmaya yön veren felsefi dünya görüşünü, tercih ettiği nitel araştırma desenini ve bu desene uygun araştırma yöntem veya tekniklerini açıklamalı ve gerekçelendirmelidir. Bu durum söz konusu olgu çeşitli yönleriyle açıklanmaya çalışılırken bir yandan yazarın kendi sosyal bilim kavrayışının gerektirdiği ön kabullerin farkında olmasını sağlar, bir diğer yandan da okuyucunun neyin niçin yapıldığını anlamlandırmasını kolaylaştırır. Nitel bir araştırma yaklaşımının benimsendiği bu çalışmanın bundan sonraki kısmında yazarın kendini konumlandığı felsefi dünya görüşü, tercih ettiği araştırma deseni ve araştırma yöntemlerinden bahsedilecek, çalışmanın amacı, önemi, kapsam ve sınırlılıkları tercih edilen araştırma deseni ile bağlantılı biçimde açıklanacak, araştırma yöntemleri kısmında katılımcı bilgileri, bağlam, örnekleme yöntemi, tercih edilen veri toplama teknikleri geçerlik ve güvenilirlikle alakalı malumat aktarılmaya çalışılacaktır.

3.2. FELSEFİ DÜNYA GÖRÜŞÜ

Dünya görüşü “eyleme rehberlik eden bir dizi inanç” olarak tanımlanabilir (Guba, 1990:17). Creswell (2017) Guba (1990)’nın dünya görüşü tanımlamasından hareketle bir araştırma yaklaşımının bileşenlerinden biri olan ve o yaklaşıma yön veren dört farklı felsefi dünya görüşü tanımlamış ve bunları post-pozitivist, yapılandırmacı (constructivist), dönüştürücü (transformative) ve pragmatik dünya görüşleri olarak

isimlendirilmiştir. Pozitivizm, sosyolog Auguste Comte tarafından önerilen bir terimdir. Sosyolojiyi toplum için pozitif bir bilim olarak tanımlayan Comte ile birlikte söz konusu terim doğa bilimlerindeki yöntemlerin (hassas gözlemler, sayısal ölçüm, nedensel açıklama gibi) sosyal bilimlerde de uygulanması gerektiğine yönelik bir genel varsayımı vurgulamıştır (Bruce ve Yearley,2016). Post-pozitivizm ise Karl Popper, Thomas Kuhn, gibi isimlerin bilimsel bilginin, özellikle mantıksal pozitivizm akımı tarafından öne sürülen, mutlak, evrensel ve doğrulanabilir doğasına yönelik çeşitli itirazlar neticesinde gelişen bir akımdır. Yine de “post-pozitivist bakış açısıyla geliştirilen bilgi dünyada dışarda bir yerde var olan objektif bir gerçekliğin dikkatli şekilde gözlemlenmesi ve ölçülmesine dayanmaktadır. Bu yüzden bir post-pozitivist için sayısal ölçüm araçları geliştirme ve bireylerin davranışlarını incelemenin öncelikli bir önemi vardır” (Creswell, 2017:7). Dolayısıyla post-pozitivist görüşün sosyal bilimlerde genellikle, ana kütleyi temsil kabiliyetine sahip, sınırları ve özellikleri iyi belirlenmiş bir örneklemin çeşitli özelliklerini ve bu özellikler arasındaki ilişkiyi nicel ve istatistiki metotlarla ölçüp, bu örneklemin temsil ettiği evren hakkında çeşitli betimleyici veya nedensel çıkarımlarda bulunmaya dayanan nicel tasarımlara imkân verdiği söylenebilir. Yapılandırmacı veya sosyal yapılandırmacı (sosyal inşacı) dünya görüşünde ise bireylerin içerisinde yaşadıkları dünya ile alakalı deneyimlerine ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarına odaklanılır. “Genellikle bağımsız, gerçek nesneler oldukları düşünülen şeyleri sosyal veya kültürel inşalar olarak gören yaklaşımlardır. Bazı yapılandırmacılar bu yaklaşımı doğa dünyasını da içerecek biçimde genişletir” (Benton ve Craib,2018:229). Post-pozitivizmin nedensellik mekanizmaları aradığı yerde yapılandırmacılık bireylerin içinde oldukları tarihsel ve kültürel bağlam vasıtasıyla diğer bireylerle ve toplumun geneliyle olan etkileşimlerini ve deneyimlerini nasıl anlamlandırdıkları keşfetmeye çalışır. Bu yüzden anlamın içinden neşet ettiği kültürel ve tarihsel bağlamı algılamak çok önemlidir. Bu da ölçüme odaklanan sayısal veri analizi metotlarının baskın olduğu nicel bir yaklaşımdan ziyade, bireyin hem kendisi hem de toplum ile alakalı deneyimleri ve pratikleri hakkındaki anlamları ilgili sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamı dikkate alarak yorumlama amacı güden nitel bir yaklaşımı gerekli kılar. Dönüştürücü dünya görüşü ise Karl Marx’ın ünlü vecizesi “Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır; oysa esas olan onu değiştirmektir” (Marx, 1845) sözünden hareketle, bünyesinde marksizm, eleştirel teori, feminist teori, queer teori, ırkçılık karşıtlığı gibi, sosyal dünyayı ekonomik, sosyal ve kültürel üretim kaynaklarına sahip olmalarından ileri gelen

ayrıcalıklı sınıfların bu kaynaklara sahip olmayan kesimleri ezdiği ve marjinalleştirdiği bir arena olarak tanımlayan kuramlar barındıran, ve sosyal bilimin temel gayesinin bu eşitsizlikleri ve iktidar ilişkilerini tüm çıplaklığıyla ortaya koyup bu ilişkilerin dezavantajlı hale getirdiği grupların konumlarını değiştirmek, dönüştürmek olduğuna inanan bir bakış açısıdır. Bu koşullar altında sosyal bilimin ürettiği bilginin asla objektif olamayacağını, hâkim sınıfların çıkarlarını yansıtacak biçimde çarpıtıldığını varsayar. Bu çarpıtılma genellikle sistemi meşru kılan ve yeniden üreten ekonomik ve sosyal ilişkilerin temelinde yatan söylemler aracılığı ile vuku bulduğu için eleştirel söylem analizi gibi metotlara sıkça başvurur. Yapılandırıcı dünya görüşünün aksine bir araştırma programı sadece deneyimleri ve pratikleri anlamlandırmayı değil, hâkim sınıfların çarpıtıp yozlaştırdığı bu anlamları ve onları üreten koşulları değiştirmek olmalıdır. Temellerini Peirce, James, Mead ve Dewey'in çalışmalarından alan pragmatik dünya görüşünde ise eylemler, durumlar ve sonuçlar ön plana çıkarılır, yöntemlere odaklanmak yerine araştırmanın esas problemini vurgulayan ve problemi anlamak için istifade edilebilecek mevcut tüm yaklaşımlar kullanılır (Creswell, 2017:10). Herhangi bir felsefe ya da gerçeklik sistemine bağlı olmayan pragmatizmde araştırmacılar çalışmalarında hem nicel hem de nitel varsayımlardan serbestçe istifade ederek karma araştırma yaklaşımlarına başvururlar (Creswell, 2017:11).

Bu çalışmada araştırmacı yapılandırıcı veya sosyal inşacı olarak isimlendirilen bir dünya görüşü benimsemiştir. Bu dünya görüşünde bireylerin deneyimleri ve pratiklerinin anlamı sosyal ve kültürel bağlam tarafından şekillendirilir. Çalışmanın esas aldığı pratik teorisinin yaslandığı sosyal bilim geleneği de bazı nüanslar dışında bu dünya görüşünün bir uzantısı sayılabilir. Nitekim Reckwitz (2002:245)'in de belirttiği kültürel teoriler eylemi anlar ve açıklarken, failin dünyayı belirli formlara göre yorumlamasına ve buna uygun biçimde davranmasına imkân veren ya da tam tersi kısıtlayan “bilginin sembolik yapısının” yeniden inşasını göz önünde bulundurur. Pratik teorisi de bu anlamda kültürel bir teoridir (Reckwitz, 2002). Bununla beraber araştırmacının sosyal bilimlerin doğası ile ilgili sahip olduğu dünya görüşü sadece kullandığı teori ile gerekçelendirilmez. Çünkü araştırmacının incelenen gıda israfı olgusu ile alakalı sahip olduğu bazı ön kavrayışları da sosyal inşacı bir dünya görüşü ve bu dünya görüşünün beraberinde getirdiği nitel yöntemin olguyu açıklamada diğer yöntemlere göre daha uygun olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Bu ön kavrayışlardan

biri literatürün incelenmesi esnasında ayırdına varılan, sosyal bilimlerdeki post-pozitivist tavrın en belirgin örneği olan nicel yaklaşımı esas alan çalışmaların hane halkı bağlamında gerçekleşen gıda israfının doğasını kavramakta yeterince başarılı olamaması, bu tip israfın aslında gündelik hayattaki sosyal ve materyal etkileşimlerin olumsuz bir etkisi olmasıdır. Araştırmacının sahip olduğu bu tip ön kavrayışlar nitel karakterli bir çalışmanın geçerlik ve güvenilirliği, daha doğru bir ifadeyle inandırıcılığını (trustworthiness) tesis etmek bakımından önemlidir. Dolayısıyla bunlar ilgili kısımda daha detaylı bir biçimde incelenecektir.

3.3. ARAŞTIRMANIN DESENİ

Creswell (2017) bir araştırmacının araştırması için nicel, nitel ya da karma desenlerden birini tercih edeceğini belirtmektedir. Şüphesiz ki bu tercih araştırmacının sosyal bilimlerin doğası ile ilgili mensubu olduğu felsefi dünya görüşü ile yakından ilişkilidir. Bir önceki kısımda sosyal inşacı bir perspektif benimsendiği ve bu yüzden nitel bir araştırma yaklaşımı tercih edildiği açıklanmıştı. Bu kısımda ise bu nitel araştırma yaklaşımlarını oluşturan desenlerden hangisinin kullanıldığı açıklanacaktır. Fakat nitel bir araştırmada hangi araştırma deseninin seçileceği araştırmanın temel problemi ve amacı ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla öncelikle araştırmanın amacı ve problemi hakkında bilgi verilecektir.

Bu çalışmanın amacı gündelik yaşamın bir parçası olan, hane halkı seviyesinde gerçekleşen gıda israfı ve gıda israfını önleme pratiklerinin, bu pratikleri çevreleyen söylemlerin ve bu pratiklerin ortaya çıkışında rol alan insan ve insan olmayan aktörlerin heterojen tabiatını ortaya koymak, gıda israfının bu aktör, söylem ve pratiklerin kasti olmayan ve etkileşime dayanan bir etkisi olarak nasıl ortaya çıktığını açıklamaktır. Bu amaç doğrultusunda hane halkı seviyesinde gerçekleşen gıda israfı pratik teorisinin bileşenleri ile açıklanmaya çalışılır. Araştırmanın esasını teşkil eden sorular şunlardır: Gıda israfı ile ilişkili pratikler nelerdir? Bu pratiklerin gündelik rutinlerle ilişkisi nasıldır? Pratikler ve israf arasındaki ilişkiye aracılık eden anlam, materyal ve kabiliyetler nelerdir?

Söz konusu araştırma amacı ve bu amacı şekillendiren araştırma soruları esasında, her ne kadar çeşitli pratikler ve bu pratiklerin bileşenlerinin, insan ve insan olmayan aktörlerin faillikleri ile oluşan heterojen ağın betimlenmesi ile cevaplanacak

olsa da aslında bütün bu süreç gıda israfı olarak isimlendirilen fenomenin etrafında cereyan eder. Bu bakımdan araştırmanın bir fenomenoloji (olgu-bilim) olduğu söylenebilir. Fenomenolojinin felsefesi nitel araştırmanın temelinde yattığı için bazı araştırmacılar bütün nitel araştırmaların fenomenolojik olduğunu varsayar (Merriam, 2013:24). Fenomenologların görevinin ise deneyimin temel yapısı ya da cevherini betimlemek olduğu iddia edilir (Merriam, 2013:25). Fakat bu araştırmada yapılan şeyin bir olgunun özünü, cevherini betimlemek olduğu söylenemez. Çünkü hane-halkı seviyesinde yani ev içinde gıda israfı olgusu etrafında dönen pratiklerle söz konusu olgu arasındaki ilişkinin bir öz-görünüş ilişkisi olduğu söylenemez. Bu tip bir nitelendirme tıpkı literatürdeki nicel tasarımlı çalışmaların açık veya örtülü olarak kabul ettiği, son tahlilde tüketicinin kaynakları yeterince iyi kullanmamasından kaynaklanan bir gıda israfının olduğu ve tüketicilerin tutum, değer, norm gibi çeşitli bilişsel yapılarındaki meydana gelecek değişikliklerin bu israfı engelleyeceği varsayımını ihtiva etmesi bakımından yanıltıcıdır. Gıda israfı evet bir olgu, bir fenomendir. Fakat onun bilinen anlamda bir özü yoktur. O esasında çoğunlukla gıdaya ilişkin pratiklerin ve bu pratiklerin anlam, materyal ve kabiliyet gibi unsurlarının ev içi ve ev dışı, gündelik ve sosyal hayatın koşulları ile çeşitli etkileşimleri esnasında olumsal olarak ortaya çıkan, içinde hem materyal unsurların hem de sembolik unsurların yer aldığı heterojen bir ağın ürettiği bir etkidir. Yani ontolojik manada kendisini pratiklere önceleyen bir özü yoktur.

Fenomenoloji insanların kendi yaşam dünyalarının bilinçli deneyimi, yani gündelik hayat ve sosyal eylemidir (Schram, 2003'ten aktaran Merriam, 2013:24). Araştırmacının katılımcılar tarafından tanımlanmış şekliyle bir fenomenle ilgili bireylerin yaşanan deneyimleri betimlediği bir desendir (Creswell, 2017:14). Bu araştırmada Thompson, Locander ve Pollio (1989)'nun tüketici deneyimlerini araştırmak için güçlü bir desen olarak önerdiği varoluşsal fenomenoloji kullanılmıştır. Thompson, Locander ve Pollio (1989) varoluşsal fenomenolojinin bazı özelliklerinden şöyle bahseder;

“Varoluşsal fenomenoloji bağlamsal bir dünya görüşüne sahiptir. Bu bağlamsallık deneyimin belirli bir bağlamdan çıkan bir örüntü olarak değerlendirildiği

bir görüştür. Ontolojisi dünyadadır⁵. Deneyim ve dünya eş oluşturunuculardır (co-constitutive). Araştırmanın odağı birinci kişinin görüşleriyle betimlenen deneyimdir. Araştırma mantığı apadiktir. Bu araştırmacının belirli bir örüntüyü ortaya çıktığı şekliyle kavrama arayışında olması anlamına gelir. Araştırma stratejisi bütüncüdür ve spesifik deneyimlerin betimlemelerini hem birbiriyle hem de yaşam dünyasının genel bağlamıyla ilişkilendirmeye çalışır. Araştırmanın amacı deneyimin tematik bir betimlemesini vermektir” (Thompson, Locander ve Pollio, 1989:137).

Varoluşsal fenomenoloji paradigmasından mülhem bir olgu-bilim deseniyle belirli bir olguyu anlamaya çalışmanın şüphesiz birtakım incelikleri vardır. Bunların başında olgunun deneyimlendiği belirli bir bağlamın olduğu ve bu bağlam değıştikçe olgunun da farklı biçimlerde ya da farklı yönleriyle deneyimleneceğidir. Örneğin bu araştırmanın konu edindiği gıda israfı olgusunu ele alalım. Kişilerin yaşam biçimi, yetiştirilme tarzı, gıda ile olan ilişkisi, büyüdüğü evin maddi ve sosyal imkanları, din ile olan ilişkileri, evde geçirdiği vakit, ait olduğu sosyal sınıf, sahip olduğu mutfak araç ve gereçleri, kullanmaya kabil olduğu mutfak araç-gereçleri, ruh hali vb. birçok durum gıda israfını olgusunu deneyimlediği bağlamı değıştirebilir ve böylece bu olgunun bambaşka anlamları bu değışen bağlamlara göre ortaya çıkar yahut yeniden yorumlanabilir. Bu tip deneyimleri betimlemek, onu başka soyut kategorilerle yorumlamak yahut genel geçer bir teoriyle açıklamaktan ziyade kişinin ilgili fenomeni birinci elden nasıl deneyimlediğini mümkün mertebe iyi anlamayı gerektirir. Böyle bir anlayış da ancak araştırmacının kendi fikir, düşünce ve ön kabullerini askıya almak suretiyle gerçekleşebilir. Böylece araştırmacı ilgili olguyu, o olguyu deneyimlenen kişinin gözünden anlamaya biraz daha yaklaşır. Bireysel deneyimlerin ortak noktalarını anlamakta başarılı olan bir araştırmacı deneyimlenen olgunun ayrıntılı bir betimlemesini yapma imkanına kavuşur. Ancak bunun için bu olgunun deneyimlendiği bağlamı iyi anlamalı ve çeşitli veri kaynaklarıyla olgunun deneyimlenen farklı yönlerini ortaya çıkarmakta mahir olmalıdır. Araştırmanın bir sonraki kısmında ilgili bağlam aktarılmaya çalışılacaktır.

⁵ Dünyada olmak (being in the world) Martin Heidegger’in “Dasein” kavramıyla ilişkilidir. Konu ikinci bölümde detaylıca anlatılmıştır.

3.3.1. Bağlam

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütüne (FAO) göre dünya üzerinde insani tüketim için üretilen gıdaların yenilebilir kısmının kabaca üçte biri israf edilmekte ki bu da yaklaşık 1,3 milyar ton gıdaya tekabül etmektedir. (FAO, 2011:4). Gıda, tedarik zinciri boyunca en baştaki tarımsal üretimden nihai hane halkı tüketimine kadar kayba uğrar ya da israf edilir. Orta ve yüksek gelirli ülkelerde gıda önemli ölçüde tüketim aşamasında israf edilmektedir. Özellikle yüksek gelirli, gelişmiş ülkelerde gıda israfına en büyük katkıyı tüketiciler yapmaktadır (Griffin, Sobal ve Lyson, 2009). Bunun anlamı, gıdanın hala insani tüketim için uygun olduğu halde dahi elden çıkarıldığıdır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça nihai tüketim aşamasında israf edilen gıda miktarının da arttığı görülmektedir.

Tarım-gıda tedarik zinciri bir bütün olarak ele alındığında, Türkiye’de en yüksek kaybın zincirin ilk halkasında; yani tarımsal üretimde olduğu görülmektedir. Türk tarımının karşı karşıya olduğu yapısal sorunlar, küçük ve parçalanmış bir yapı arz eden tarlalar ve çiftlikler ve zayıf iş birliği seviyeleri bu aşamadaki kayıpların ana nedenleridir (FAO, 2013:2). Tablo 1’de gıda kaybı ve israfının hangi aşamalarda gerçekleştiği yüzdelik olarak detaylıca yer almaktadır.

Tablo 1. Besin Tedarik Zincirinin Aşamalarında Gıda Kaybı ve İsrafı

Yüzde (%)	Tarımsal Üretim	Hasat sonrası taşıma ve depolama	İşleme ve Paketleme	Dağıtım	Tüketim
Tahıl	5,1	4	2	1	5
Kök ve Yumru Sebzeler	7	6	2	3	2
Yağlı Tohum ve Bakliyat	15	5	7	1	4
Sebze ve Meyve	20	8	10	10	5

Et	10	0,2	5	0,5	1
Balık ve Deniz Ürünleri	10	0,02	0,04	0,01	2
Süt	10	1	1,5	6	1,5
Yumurta	6	1	2	1	0.01

Kaynak: Tatlıdil, Dellal ve Bayramoğlu (2013). Food Losses And Waste in Turkey, <http://www.fao.org/3/aau824e.pdf>. 20 Mart 2020. (FAO Country Report).

Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere gıda kaybı ve israfının tüm gıda gruplarında yoğunlukla tarımsal üretimde, daha sonra ise tarım-gıda tedarik zincirinin tüketim öncesi diğer aşamalarında yaşandığı göze çarpmaktadır.

Nihai tüketim aşamasında israf edilen gıdaların ise kabaca üç kalemde gerçekleştiği söylenebilir. Bunlar okul, hastane, işyerleri vb. gibi kurum yemekhaneleri ve kantinleri, lokanta, restoran, kafe ve oteller ve son olarak da hane halklarıdır. Tüketim aşamasında israf oranları yüzde 0,01-5 arasında değişmekteyken, tahıl ve sebze meyve grubu en yüksek israf oranına sahiptir. Nispeten yüksek ekmek tüketimi nedeniyle aileler ihtiyaç duyduklarından daha fazla ekmek alma eğiliminde olması, restoranların da çok fazla ekmek israf etmesi bu durumun başlıca sebeplerinden biridir (Tatlıdil, Dellal ve Bayramoğlu, 2013:41). Sebze ve meyvelerdeki israf ve kayıplar ise yanlış taşıma uygulamaları, ürünün elverişsiz koşullarda tutulması ve iyi paketleme malzemelerinin seçilememesi sonucunda tüketiciye ulaşmada yaşanan gecikmeler nedeniyle tüketim aşamasında yüksek bir orana ulaşmaktadır (Tatlıdil, Dellal ve Bayramoğlu, 2013:41). Özetle Türkiye’deki gıda israfıyla alakalı en önemli sorunun nihai tüketim aşamalarından önceki safhalarında olduğuna yönelik bir değerlendirme yapılabilir.

Gıda israfı olgusuna ve bu olgu ile alakalı pratiklere sosyolojik bir yönelimle bakmaya çalışan araştırmacılar içinse hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfı oldukça kritiktir. Muhakkak ki besin tedarik zincirinin diğer aşamalarındaki kayıp ve

israfi anlama ve gerekli müdahaleleri tasarlamaya yönelik çalışmalar, Türkiye’deki gıda israfıyla alakalı en önemli sorunun nihai tüketim aşamalarından önceki safhalarında olduğu göz önüne alınırsa en az hane halkı bağlamında gerçekleşen gıda israfını anlamak kadar önemlidir. Fakat hane halkı bağlamında gerçekleşen gıda israfi söz konusu fenomenin diğer aşamalara göre daha kompleks ve çok yönlü bir boyutunu ortaya koyar. Tedarik zincirinin nihai tüketimden önceki aşamalarında meydana gelen üretim ve dağıtım temelli sorunlar, her ne kadar sosyal teorideki son gelişmeler ışığında teknik ve sosyal arasındaki sınırlar oldukça bulanıklaşsa da, son tahlilde teknolojik ve iktisadi düzenlemelerle büyük ölçüde çözülebilir. Fakat evlerde gerçekleşen gıda israfını anlayabilmek, bu olgu bir takım tüketim pratiklerin icra edilmesi ile doğrudan ilişkili olduğu için, tüketim de üretim faaliyetlerine göre, psikolojik, sosyal ve kültürel olarak daha karmaşık bir yapı ihtiva ettiğinden daha meşakkatli bir durum ortaya koyar. Bu sebeptendir ki sosyal bilimler çatısı altında toplanan pek çok bilim dalının hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfı ile ilgili söylediği bir söz olmuştur. Pazarlama ve tüketim sahasındaki araştırmalarınsa gıda israfının bu tipini açıklarken yararlandığı paradigmlar genellikle psikoloji ve sosyoloji temellidir. Planlı davranış teori vb. kuramlarla meseleyi bireysel bir tutum, norm, değer ve davranış düzlemi içerisinde ele alan psikoloji temelli bir eğilimin yanı sıra pratik teorisi etrafında şekillenen ve gıda israfı ile ilgili meseleleri, gündelik yaşamdaki türlü etkileşimlerin etkisini ilgili fenomenden soyutlayan bireysel-psikolojik yönelimli perspektiflerin aksine daha geniş bir bakış açısıyla ele alan sosyolojik bir gelenek de oluşmuştur. Bu gelenek “gıda israfı üzerine var olan perspektifi genişletmesi; tutum, davranış ve tercih gibi bireysel psikolojik faktörlerin ötesine geçmeye olanak vermesi” (Schanes, Dobarnig ve Gözet, 2018:981) bakımından oldukça önemli bir teorik pozisyonu işgal etmektedir.

Özellikle psikoloji geleneğinin içine düştüğü, tutum-davranış veya değer-davranış uyumsuzluğu, yani gıda israfının engellenmesine yönelik olumlu tutumların ve destekleyici değerlerin davranışa dönüşmemesi gibi bazı açmazlar mevcuttur. “İnsanlar gıda israf etmemeye karşı yüksek bir düzeyde bir niyetlenme halinde olsa bile, bu irade çoğu zaman eyleme dönüşmemektedir” (Schanes, Dobarnig ve Gözet :980). Dolayısıyla hem olguyu daha derinlemesine anlamak hem de çözüm yolları üretmek bakımından sosyoloji geleneğinin katkısını önemli hale getirmiştir. Araştırmanın kuramsal modelini oluştururken pratik teorisinin kavram setlerinden

yararlanmamızın en önemli sebebi tam olarak budur. Bu konunun daha detaylı bir tartışması çalışmanın birinci bölümünde bulunabilir.

Araştırmanın kapsamını oluşturan hane halkları çoğunlukla Konya'dan seçilmiştir. Şüphesiz bunun en önemli sebeplerinden biri, her araştırma için geçerli olan zaman ve maliyet kısıtlarından ötürü araştırmacının bu hane-halklarını sürekli olarak ikamet ettiği şehir olan Konya'dan seçmiş olmasıdır. Bununla beraber bu seçimi tamamıyla, kendini araştırmaya dayatan zorunlu kısıtların ürünü olarak kavramsallaştırmak çok doğru olmaz. Nitekim Konya gerek Türkiye ortalamasını çok iyi yansıtan ortalama 3.4'lük hane halkı büyüklük oranıyla, (TUIK, 20 Aralık 2020) gerekse 2020 itibariyle ülke genelinde 37.2 milyon ton olan tahıl üretiminin (TUIK, 20 Aralık 2020) yaklaşık 4,1 milyonunu gerçekleştiren bir il olması ve, (Konya Ticaret Odası, 20 Aralık 2020) 18,7 milyon dekarla ülkenin en geniş ekilebilir tarım alanına sahip şehri olması nedeniyle, (TUIK, 20 Aralık 2020) ülke genelinde hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfının çoğunlukla tahıl ürünleri olduğu göz önünde tutulursa gıda israfı bakımından önemli bir şehirdir.

Gıda israfı olgusunun deneyimlendiği bağlamı oluşturan ev ve hane halklarını da yakından incelemekte fayda vardır. Türkiye'deki hane halkları ile ilgili genel durumun bir fotoğrafını vermesi bakımından aile yaşam döngüleri önemlidir. Ülkemizde aile yaşam döngüsünün; yeni evli çocuksuz aile, en büyük çocuğu okul öncesi çağda olan aileler, en büyük çocuğu ilköğretim çağında olan aileler, yetişkin çocuğu olan aileler, eşlerin çocukları evden gönderdikten sonra başlayan baş başa kalma yılları ve kuruculardan birisinin hayatta kaldığı dönem olmak üzere toplam 6 dönemden oluştuğu söylenebilir (Özdemir, Torlak ve Vatandaş, 2016). Gıda pratiklerinin de söz konusu dönemlere göre değiştiği bilinmektedir. Örneğin dışarda yemek yeme sıklığının aile yaşam döngüsü ilerledikçe azaldığı, en yüksek oranda aile yaşam döngüsünün ilk yıllarında gerçekleştiği tespit edilmiştir (Özdemir, Torlak ve Vatandaş, 2016:263). Her ne kadar araştırmanın amacı bu tip gıda pratikleri neticesinde ortaya çıkan gıda israfının aile yaşam döngüsü bakımından incelemek olmasa da örneklemin bu çeşitliliği olabildiğince yansıtmasına dikkat edilmiştir. Bununla beraber yalnız yaşayan bireyler de aile yaşam döngüsü gruplarının içinde düşünülmüştür.

3.3.2. Araştırmacının Rolü

Fenomenolojik bir desende esas olan katılımcının fenomeni hangi yönleriyle nasıl deneyimlediğini derinlemesine anlamak olduğu için katılımcılardan elde edilen verileri olabildiğince özerk (*autonomous*) bir metin olarak değerlendirmek gerekir. Thompson, Locander ve Pollio (1989)'a göre bir metnin özerkliğini kabul etmenin iki metodolojik anlamı vardır: Birincisi, katılımcının betimlemelerini dışsal bir doğrulama ile pekiştirmekten uzak durmak, ikincisi ise yorumlamanın, transkript vasıtasıyla elde edilen kanıtları aşan hipotezler, çıkarımlar ve varsayımlar içermemesini sağlamaktır (Thompson, Locander ve Pollio, 1989:140). Bu iki kritik önerinin hilafına bir yorumlama tarzı benimsendiği takdirde, fenomenolojik desenin en önemli varsayımlarından olan, belirli bir bağlamdan neşet eden örüntüyü, katılımcının birinci elden deneyimlediği gibi yani ortaya çıktığı şekliyle anlamak ve ifade etmek zorlaşır.

Metnin özerkliğini kabul etmek için araştırmacının ilgili fenomen hakkındaki yerleşik teorik inanç, kanı, fikir ve eğilimlerini “paranteze” diğer bir deyişle “askıya alması” gerekir (Thompson, Locander ve Pollio, 1989:140). Bu süreç Latince yargıdan sakınmak anlamına gelen “*epoche*” olarak da isimlendirilir (Merriam, 2013:25). Bu süreçte gündelik yargı ve algılamaların bir kenara bırakılıp fenomenin yeniden değerlendirilmesi gerekir (Moustakas, 1994). Örneğin araştırmacın ekmek israfını diğer gıdaların israfından ayrı tuttuğunu ve bu eğilimin de ekmeğin kutsal bir gıda oluşundan ileri geldiğini düşünelim. Katılımcıların da ekmeğin israfını diğer gıdaların israfından ayıran bir eğilimi tespit edilmiş olsun. Bu eğilimin mutlaka katılımcının deneyimleriyle, onun anlamlarıyla ilişkilendirilip yorumlanması zaruriyetini garanti altına almak için, araştırmacı yorumlamalarına başlamadan önce muhakkak bu tip eğilimlerinin farkında olmalıdır. Fakat araştırmacı sadece olgu ile alakalı teorik eğilimlerini askıya almakla yetinmemelidir. “Araştırmacılar yanlışlıklarını, değerlerini ve çalışma sürecindeki yorumlamalarını biçimlendirecek cinsiyet, tarih, sosyo-ekonomik durum gibi kişisel geçmişlerini yansıtarak açıkça” tanımlamalıdır (Creswell, 2017:187).

Dolayısıyla araştırmacının gerek fenomenle alakalı yerleşik olan teorik inanç, kanı, fikir ve eğilimleri yani başka bir deyişle “ön kavrayışları” (*pre-understanding*) gerekse çalışma sürecindeki yorumlamalarını biçimlendirecek cinsiyet, tarih, sosyo-ekonomik durum gibi kişisel geçmişini şekillendirmiş olan niteliklerini ifade etmesi, onları askıya alma gayretinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber

bahsi geçen bu durumlar zaman ve maliyet gibi diğer etkenlerle beraber araştırmaya yönelik bir kısıt oluşturlar. Bu yüzden bunların, diğerleriyle beraber araştırmanın kısıtları başlığı altında ifade edilmesi uygun gözükmetedir. Bir sonraki kısım olan araştırmanın kısıtları başlığı altında, hem araştırmacının rolüyle ilişkili teorik ön kavrayışlar, hem ilgili fenomenin yorumlanmasını üstünde etki sahibi olmuş olması muhtemel araştırmacının geçmişi ile alakalı pozisyonlar hem de özellikle veri toplama sürecini etkilemiş olan diğer kısıtlardan bahsedilecektir.

3.4. ARAŞTIRMANIN KISITLARI

Kısıtlardan bahsederken öncelikle araştırmacının sahip olduğu, katılımcıların israf olgusunu nasıl deneyimlediğiyle alakalı yorumlamaları etkileme ihtimali olan teorik ön kavrayışların ifşa edilmesi gerekmektedir.

Bu hususta araştırmacının en önemli teorik ön kavrayışı gıda israfı olgusunu açıklamaya çalışırken zihninde bir teorik arka plan taşımasıdır. Bu teorik ön kavrayış pratik teorisidir. Bu teoriye göre bir pratik “birbirine bağlı birçok bileşenden oluşan rutin haline gelmiş bir davranış tipidir. Bunlar bedensel ve zihinsel faaliyet biçimleri, nesneler ve kullanımları, anlayış, know-how, duygu durum biçimleri ve motivasyon bilgisi formları içindeki bir arka plan bilgisidir.” (Reckwitz, 2002). Bir pratik “varlık olarak pratik” ve “performans olarak pratik” olmak üzere temelde birbiri ile bağlantılı iki farklı biçime sahiptir (Schatzki, 1996). Schatzki bu tanımlamayla koordine bir varlık olarak pratiği, mekâna ve zamana yayılmış durumda olan yapış ve söyleyişler birleşimi ya da kavşağı (*nexus*) olarak tanımlar. Bununla birlikte pratikler koordine varlıklardır, ancak var olmaları için performans gerektirirler (Warde, 2005). “Varlık olarak pratik tarafından sağlanan örüntü pratiğin performansı ile doldurulur ve pratik bu sayede yeniden üretilir. Pratiği bir varlık olarak oluşturan bileşenler arasındaki karşılıklı bağımlılığı zaman içerisinde sürdüren yegâne şey performansın birbirini izleyen anlarıdır” (Shove, Pantzar ve Wattson vd., 2012: 6). Pratik çeşitli unsurların performans esnasında birleştirilmesi ile ortaya çıkar. Shove, Pantzar ve Wattson vd. (2012:14) için bahsi geçen bu unsurlar, *materyaller*, *kabiliyetler* ve *anlam*lardır. *Materyaller*: nesneler (ya da şeyler), teknolojiler, somut fiziksel varlıklar, nesnelerin yapıldığı şeyler (hammaddeleler, teçhizatlar vb.); *kabiliyetler*: yetenekler, bil-yap (know-how) ve teknik; *anamlar*: sembolik anlamlar, fikirler, istekler, arzular olarak

tanımlanmıştır (Shove, Pantzar ve Wattson vd., 2012:20). Çalışmanın ikinci bölümü pratik teorisini detaylı biçimde irdelemeye ayrıldığı için bu aşamada daha fazla detaya lüzum yoktur.

Araştırmacının gıda israfı olgusunu açıklarken zihninde teorik bir arka plan taşıması katılımcıların olguyla ilgili deneyimlerini betimlerken ve yorumlarken bizzat onların içinde bulunduğu bağlamdan ortaya çıkan örüntülerin anlamlarına derinlemesine nüfuz etmesine yönelik bir engel teşkil edebilir. Örneğin pratik teorisinin varsayımlarına göre anlam ve maddiyat (*materyalite*) daima iç içe, materyal-semiyotik bir yapı ortaya koyar. Katılımcıların kendi deneyimlerinin anlamlarını yorumlarken zihninde bu tip teorik bir varsayımı bulunduran araştırmacı metni, katılımcı şayet bu anlamın sadece materyal yönünden bahsettiğinde bu bahsin içinde semiyotik boyutu, tam tersi sadece semiyotik, sembolik bir anlamdan söz ettiğinde ise materyal boyutu yakalamak için aşırı bir yoruma tabi tutma riskiyle karşı karşıya kalabilir. Araştırmacı ortaya çıkması muhtemel böyle bir tehlikeyi hem teorik yapıyı hem de katılımcıların ifadesiyle şekillenen metni danışmanı ve tez izleme kurulundaki hocalarıyla sürekli müzakere ederek bertaraf etmeye çalışmıştır. Danışman ve tez izleme kurulundaki diğer akademisyenler bu anlamda, araştırmacının ön kabullerini askıya almak için yararlandığı bir “yorumlayıcı grup” (Thompson, Locander ve Pollio, 1989:140) işlevine sahip olmuşlardır.

Araştırma için kısıt oluşturacak bir diğer konu ise araştırmacının cinsiyet, tarih, sosyo-ekonomik durum gibi kişisel geçmişini şekillendirmiş olan özellikleridir. Araştırmacı bir erkektir. Fakat bu durumun araştırma süreci ile alakalı bir büyük zorluğa neden olmadığını ifade etmek gerekir. Sadece ev hanımı olan bazı katılımcılarla eşleri evde değilken evlerinde mülakat yapmakla alakalı birtakım endişeler vuku bulmuş olsa da ilgili katılımcıların evine hem katılımcının hem de araştırmacının tanıdığı ortak bir kadın arkadaşla ya da tüm aile bireylerinin evde bulunduğu bir zamanda gidilerek bu tip endişeler giderilmeye çalışılmıştır.

Araştırmacı sosyo-ekonomik statü grubu açısından orta sınıfa mensup bir işçi ailesinde doğup, büyümüştür. Söz konusu aile kırsal kökenli, evlendiklerinde İstanbul’a göç etmiş, uzun süre yoksullukla mücadele edip belirli bir hayat standardına ulaşmış bir ailedir. Bu açıdan gıda israfı hususunda oldukça titiz, dikkatli, beğenilmeyen yemeklerin dahi bir şekilde çöpe gitmeden tüketilmesine yönelik pratikleri iyi bilen hem ekonomik hem de dini ve kültürel kaygılarla israfı hoş

görmeyen bir ailedir. Dolayısıyla araştırmacı özellikle israf konusunda çok tutumlu, ya da aksine çok kayıtsız katılımcıların deneyimlerini yorumlarken bir referans çerçevesi olarak kendi aile geçmişinden etkilenmiş olabilir. Bununla beraber lisans öğreniminden sonra uzun süre yalnız yaşamış araştırmacı, genellikle dışarda yeme pratiğine alışkın, mutfakla arası pek iyi olmayan, seyrek aralıklarla evinde düzenli bir yeme örüntüsü oturtmaya çalışan ve özellikle o dönemlerde dengeli beslenmek için yaptığı alışveriş sonucu eve aldığı sebze ve meyveleri, yeterince iyi değerlendiremeyen ve çoğunlukla israf eden biridir. Araştırmacının bu özelliği de özellikle kendisi gibi yalnız yaşayan katılımcıların gıda israfı ile ilgili pratiklerini ve bu pratikler etrafında ortaya çıkan deneyimlerini yorumlarken sürece kendi deneyimlerini de dahil etme riskini beraberinde getirmiş olabilir.

Araştırmayı etkileme riski olan bir diğer faktör de Covid-19 salgınıdır. Veri toplama aşamasının tam ortasında patlak veren bu salgın araştırmacıyı mülakat ve gözlemleri katılımcının gıda israfı olgusunu deneyimlediği bağlam olan kendi evlerinde yapma şansını elinden almış ve arzu ettiği sayıda mülakat yapamamasına neden olmuştur. Bu durum bazı mülakatların telefon veya görüntülü görüşmelerle yapılmasını mecbur kılmış olup araştırmacıyı katılımcı ile yüz yüze görüşme neticesinde ortaya çıkacak ve olguyu katılımcının gözünden daha iyi anlamasını sağlayacak etkileşimlerden mahrum bırakmıştır. Yine de 15 mülakat içerisinde sadece 3'ü bu vaziyette gerçekleştirildiği için araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği hususunda çok büyük bir kaygı söz konusu olmamıştır.

3.5. ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Araştırma yöntemleri terimi bu başlık altında Creswell (2017)'nin bir araştırma yaklaşımının, felsefi dünya görüşü ve araştırma deseninden sonra, veri toplama, veri analizi, yorumlama ve geçerlilik sağlama gibi aşamaları içeren üçüncü unsurunu ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kısımda, ilgili süreçler gerekli şeffaflığı sağlamak için olabildiğince detaylı anlatılmaya çalışılacaktır.

3.5.1. Veri Toplama ve Katılımcı Profili

Araştırmanın veri toplama araçları katılımcı gözlemler ve yarı-yapılandırılmış mülakatlardır. Yine de bulguların büyük bir kısmı yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar yoluyla elde edilmiştir. Fenomenolojik bir araştırma yürütmek için pek çok farklı veri toplama yöntemi olsa da bir başkasının deneyimleri hakkında derinlemesine bir kavrayışa ulaşmak için en güçlü aracın derinlemesine mülakatlar olduğu söylenebilir (Kvale, 1983).

Araştırmanın verilerini toplamak için geliştirilen mülakat rehberinin içerdiği sorular, katılımcıların gıda israfı hakkındaki deneyimlerinin gıda ile alakalı bazı pratiklerden nasıl ortaya çıktığını belirlemek amacıyla öncelikle ilgili literatürden esinlenerek oluşturulmuştur. Soruların oluşturulması esnasında gıda israfı yazınında en çok faydalanan eser ise Schanes, Dobarnig ve Gözet tarafından 2018 yılında yayınlanmış olan “Food waste matters- A systematic review of household food waste practices and their policy implications” isimli literatür taramasıdır. Bu eserden faydalanılarak gıda israfı ile alakalı bazı pratikler tespit edilmiş ve bunlar soruların gruplandığı başlıklar olarak hizmet etmiştir. Ayrıca sorular oluşturulurken araştırmacı tez danışmanı ile sürekli bir müzakere ve diyalog içerisinde olmuştur. Sorular; “genel olarak israf kavramı”, günlük yeme “rutini”, “öğün planlama”, “alışveriş planlama”, “alışveriş”, “pişirme”, “yeme”, “artakalanların yönetimi” ve “muhafaza” başlıkları altında toplanmıştır. Bu başlıkların altındaki sorular hazırlanırken pratik teorisinin kuramsal alt yapısı göz önünde bulundurulmuş ve sıradan, rutin ve gündelik gıda pratiklerinin belirlenmesinin yanı sıra bu pratikleri şekillendirme veya etkileme ihtimali olan söylem, kültürel yapı ve anlamların da ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Söz konusu sorulardan oluşan mülakat rehberi çalışmanın ekler kısmında sunulmuştur.

Oluşturulan mülakat rehberi yarı-yapılandırılmış bir tasarıma sahip olduğu için, katılımcıya rehberde yer alan bütün soruların sorulması amacı güdülmemiştir. Nitekim böyle bir durum her araştırmacıda hem de katılımcıda yorgunluk, bıkkınlık gibi duygular uyandırabileceğinden sağlıklı bir görüşme gerçekleştirme olasılığına zarar verebilir. Görüşmenin akışına göre bazı sorular atlanmış, katılımcıların bazı soruların üstünde daha fazla durduğuna yönelik bir gözlem yapıldığında ise “Bu durumla alakalı bir örnek verebilir misiniz?” “O esnada kendinizi nasıl hissettiniz?”, “Yaşadığınız hissiyat neye benziyordu”, “Peki siz söz konusu durumu nasıl tanımlardınız” gibi sondalarla (*probe*) fenomenin farklı yönleri açığa çıkarılmaya

alışılmıştır. “Neden”, “Niçin”, “Niye” gibi soru kiplerinden mümkün mertebe uzak durulmuştur. Nitekim bu tip sorular katılımcıyı ilgili soruya verdiği cevabı rasyonel bir temelde izah etmeye yönelik bir çabaya sevk eder, böyle bir çaba da deneyiminin sadece bir yönüne odaklanıp, diğer ynlerin karanlıkta kalmasına neden olabilir (Thompson, Locander ve Pollio, 1989:138). Bu tip sorular yerine “Böyle bir şey yaptığınız/hissettiğiniz bir durumu anlatabilir misiniz?” şeklindeki sondalar tercih edilmiştir. Mülakata başlamadan önce katılımcı konu hakkında bilgilendirilmiş ve ses kaydı için sözlü onayı alınmıştır. Tüm katılımcılar içerisinde sadece bir katılımcı ses kaydı için onay vermemiştir. Bu katılımcıyla yapılan mülakat not almak suretiyle yazıya dökülmüştür. Görüşmecilerden ses kaydı için onay alındıktan sonra, kaydı başlatıyorum uyarısı yapılmış, kayıt cihazı görüşmecinin dikkatini dağıtmayacak bir yere konumlandırılmış ve bir süre kayıt başlamadan önceki sohbete devam edilmiştir. Böylece katılımcı ile devam eden doğal sohbet akışı kesintiye uğratılmamış, mülakata yumuşak bir geçiş sağlanmıştır. Mülakat sonlandırılmadan önce mutlaka katılımcıya bahsettiği şeylerin genel bir zeti yapılmış ve eklemek istediği bir şey olup olmadığı sorulmuştur. Toplam 15 mülakat 25 ile 146 dakika arası sürmüş olup, ortalama görüşme süresi 63 dakika 20 saniyedir. 265 sayfa görüşme dökümü elde edilmiştir.

Mülakatlar genellikle görüşmecinin evinde gerçekleştirilmeye çalışılmış, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise söz konusu mülakat telefonla gerçekleştirilmiştir. Görüşmecinin evinde gerçekleştirilen mülakatlar genellikle grşmeciyle yenen bir öğlen ya da akşam yemeği veya kahvaltı sonrasında evin salonunda veya mutfağında gerçekleştirilmiştir. Bu esnada yemek pişirme, muhafaza, artakalanların yönetimi gibi gıda pratikleri ile alakalı gözlem yapma imkânı elde edilmiş, bu gözlemler görüşmecinin izniyle fotoğraf veya videoyla kayıt altına alınmıştır. Grşmeciyle yemek yiyip sohbet etme hem gıda pratiklerini gzlememe fırsatı sağlamış hem de görüşmeci ve katılımcı arasındaki muhtemel g asimETRisinden doğacak resmi havanın dağılmasına yardımcı olmuştur.

Tek kişilik hane halkları ile yapılanlar haricindeki mülakatların bazıları (6 tanesi) grup mülakatı formunda gerçekleşmiştir. Bu formda gerçekleşen mülakatların bazılarında katılımcılar eşleriyle beraber, bazılarında çocuklarıyla bazılarında hem eşi hem de çocuklarıyla beraber bulunmuşlardır. Araştırmacı hem bu tip grup mlakatlarının etkileşim özelliğinden yararlanmak hem de katılımcının doğal ortamından soyutlanmış hissedeeği bir hamlede bulunmamak için herhangi bir

müdahalede bulunmamıştır. Katılımcılar ile alakalı özellikler Tablo 2’de yer almaktadır. Meslek kısmında aile profilinin daha iyi yansıtılması amacıyla çiftlerinin her ikisinin de mesleklerine yer verilmiştir. İlgili tablonun daha ayrıntılı bir versiyonu ekte yer almaktadır.

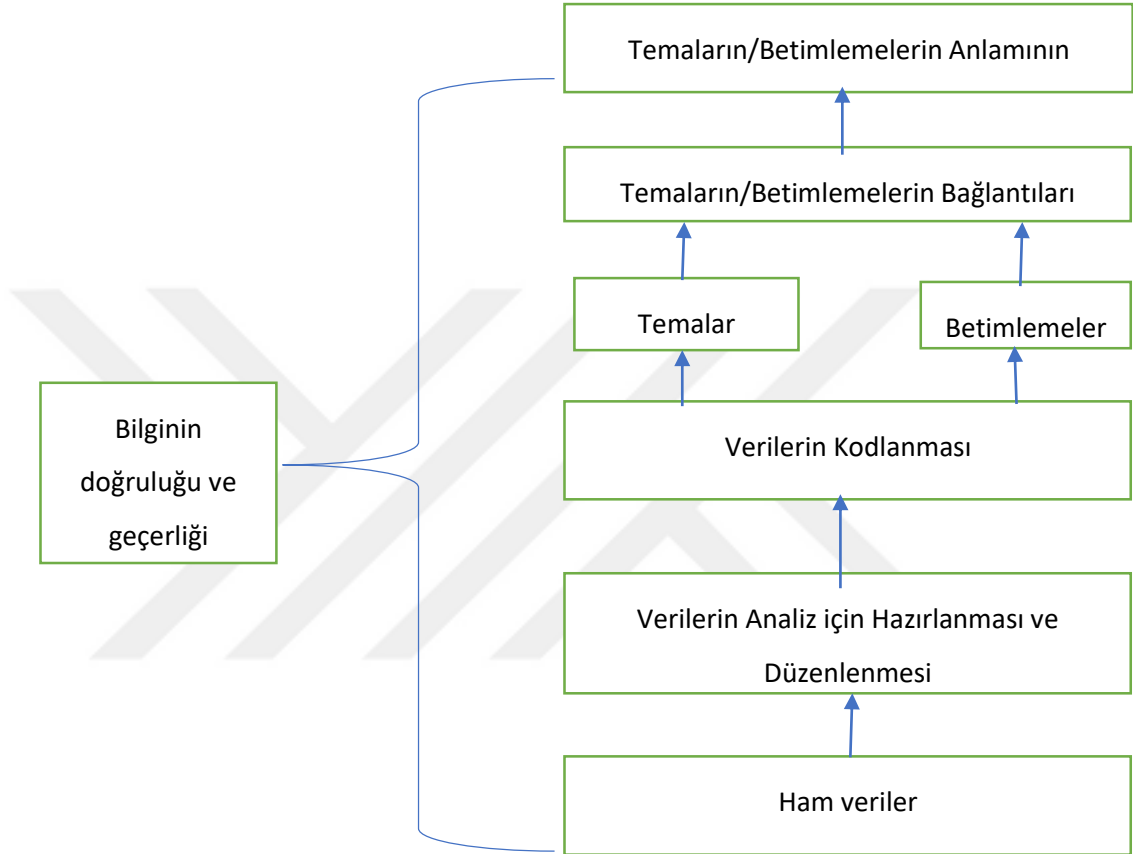
Tablo 2. Katılımcı Profili

	Aile Yaşam Döngüsü	Meslek
Katılımcı 1	Yetişkin Çocuklu	Emekli çift
Katılımcı 2	Tek kişilik	Akademisyen
Katılımcı 3	Tek kişilik	Akademisyen
Katılımcı 4	Yetişkin Çocuklu	Akademisyen.-ev hanımı
Katılımcı 5	Tek Kişilik	Akademisyen
Katılımcı 6	Tek Kişilik	Akademisyen
Katılımcı 7	Baş başa kalmış çift	Emekli-ev hanımı
Katılımcı 8	Yetişkin Çocuklu	Emlak dan..-ev hanımı
Katılımcı 9	En büyük çocuk okul öncesi çağda	Akademisyen çift
Katılımcı 10	Tek kişilik	Akademisyen
Katılımcı 11	Çocuksuz evli çift	Öğretmen çift
Katılımcı 12	Yetişkin çocuklu aile	Emekli çift
Katılımcı 13	Yetişkin çocuklu aile	Ev hanımı-Polis
Katılımcı 14	Yetişkin çocuklu aile	Ev-hanımı-işletmeci
Katılımcı 15	Yetişkin çocuklu aile	Ev-hanımı-Mühendis

3.5.2. Veri Analizi

Araştırmanın verilerini analiz ederken, Creswell (2017)'in nitel araştırmalarda veri analizi için geliştirdiği çerçeveye uygun hareket etmeye çalışılmıştır. Söz konusu çerçeve basamaklar halinde şu şekilde görselleştirilebilir.

Şekil 6. Veri Analizi Çerçevesi

Kaynak. Creswell (2017) Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları, s. 197

Bu çalışma katılımcı gözlemler ve derinlemesine mülakatlar sonucu elde edilmiş verilere dayanmaktadır. Katılımcıların gıda ile ilgili pratiklerinin çoğunun gerçekleştiği mutfaklar ve gıdaların muhafaza edildiği buzdolapları ile derin dondurucular gözlemlerin esas odakları olmuştur. Gözlemler fotoğraflar ve video ile kayıt altına alınarak görselleştirilmiş ve mülakatlar neticesinde ortaya çıkan bulgularla karşılaştırılmıştır. Genellikle bu bulguları destekleyici nitelikte kullanılmıştır. Mülakatlarla eş zamanlı yapıldığı için, katılımcının mülakat esnasında bahsettiği özel

bir pratik, o an mümkün olduğu ölçüde fotoğraf veya videoyla kayıt altına alınmıştır. Verilerin analiz için hazırlanması ve düzenlenmesi aşamasında ses kayıt cihazı ile kaydedilen mülakatların transkripsiyonu yapılmış ve tek bir doküman haline getirilmiştir. Daha sonra kodlama aşamasına geçilmiştir.

Şüphesiz nitel desenli bir araştırmanın veri analizinden bahsederken nasıl bir kodlama tekniğinin benimsendiğinin anlatılması elzemdir. “Nitel bir araştırmada kod sıklıkla, dil temelli ya da görsel bir veriyi betimlemek amacıyla sembolik olarak kullanılan özetleyici, çarpıcı, özü yansıtan ve/veya çağrışımsal nitelikteki bir sözcük ya da kısa bir ifade olarak tanımlanabilir” (Saldaña, 2019:4). Kodlanan veri tek bir kelimeden, paragraftan hatta bir sayfa dolası metinden de oluşabilir (Saldaña, 2019:295). Kodlama yalnızca katılımcılardan toplanan bilgiyi temel alarak, önceden belirlenmiş kodlar kullanılarak veya hem katılımcılardan toplanan bilgiyle oluşturulmuş hem de önceden belirlenmiş kodların bir kombinasyonu ile yapılabilir (Creswell, 2017:199). Araştırmada bu alternatiflerden üçüncüsü tercih edilmiştir. Birinci döngü kodlamada, Saldana (2019)’nın *In Vivo* kodlama olarak isimlendirdiği kodlama tekniği tercih edilmiştir. Bu teknikte katılımcıların kendi kelimeleri veya kısaltmaları kod olarak kullanılır. Daha sonra ikinci döngü kodlamaya geçilmiştir. İkinci döngü kodlamada amaç ilk döngüde elde edilen kodlardan hareketle kategorik, tematik, kavramsal ve/veya kuramsal bir düzenlemeye ulaşmaktır (Saldaña, 2019:234). Bu aşamada ilk döngüde elde edilen kodlar yeniden kodlanarak kategorilere dönüştürülmüştür. Toplamda 11 kategori elde edilmiştir. Son aşamada bu 11 kategori hem kendi aralarındaki bağlantılar hem de araştırmanın kuramsal dayanağını oluşturan pratik teorisi ile olan genel ilişkilerine göre, pratik teorisinde bir pratiğin bileşenleri olarak değerlendirilen materyal, anlam ve kabiliyet temaları altında toplanmıştır. Daha sonra bu temalar kuramla ilişkili olarak yorumlanmıştır.

Analiz sürecinin her aşamasında *etic* ve *emic* kavrayış dengesi mümkün mertebe gözetilmiştir. “Emik kavrayış deneyim ve olayları öznenin bakış açısından anlamaktır: öznenin nelere ne anlam verdiğini, neleri hissettiğini ve nasıl düşündüğünü, kendi deneyiminin kendisi için olan anlamını, davranışlarının kendi hayatı ve sorunları içindeki yerini anlamaktır. Etik kavrayış ise “öznel deneyimlerin birbirleriyle sistematik olarak karşılaştırılarak yorumlanması sonucu, emik kavrayışların sosyokültürel öneminin keşfedilmesi ve ifşa edilmesidir” (Ger, 2009:5). Yani tabiri caizse veriye katılımcının gözünden yani “içerden” bakarak elde edilen iç

görülerin birbirleriyle karşılaştırılarak betimlemenin ötesine geçip daha soyut, kuramsal bir düzeye erişilmesidir.

Nitel desenli araştırmalarda verilerin geçerlilik ve güvenilirliği, nicel araştırmalara göre daha farklı kavramsallaştırılır. Bu farklılık kısmen nitel araştırmanın genellemeyle değil anlamayla ilgilenmesinden kaynaklanmaktadır. “Nitel araştırmada geçerlik belirli süreçler vasıtasıyla bulguların doğruluğu için araştırmacı kontrolünü ifade ederken, nitel güvenilirlik farklı projeler ve farklı araştırmacılar açısından da araştırmacının yaklaşımının tutarlılığına işaret etmektedir (Gibbs 2007’den aktaran, Creswell 2017:201). Creswell (2017) araştırmacının sosyo-ekonomik kökeni, tarihi, kültürü ve cinsiyeti bakımından çalışmaya taşıma ihtimali olan yanlılığın açıklanmasının geçerlik stratejilerinden biri olduğundan bahseder. Bu açıklamalar araştırmacının rolü başlığı altında yapılmıştır. Bir diğer geçerlik stratejisi olan akran değerlendirmesi de analiz sürecinin, hem tez izleme kurulları aracılığıyla bu kurulda yer alan akademisyenlerce düzenli olarak hem de bu zaman aralıkları dışında tez danışmanı ile sürekli müzakere edilerek yapılmıştır. Ayrıca Denzin (1978) tarafından önerilen dört üçgenleme yönteminden biri olan veri toplamada birden fazla yöntemin kullanılması, katılımcı gözlemler ve derinlemesine mülakat yöntemlerinin aynı anda kullanılması uygulanmıştır.

3.6. BULGULAR

3.6.1. Materyalite

Materyalite teması altında, gıda, ekmeğin öyküsü, materyal-semiyotik bir Araf olarak buzdolabı ve bir beden pratiği olarak diyet kategorilerine yer verilmiştir.

3.6.1.1 Gıda

Materyalite ile kastedilen hususlar önemli bir çeşitlilik arz etmektedir. Gerek söz konusu gıdanın organik yapısından kaynaklı olarak çabuk ya da geç bozulması, gerek gıda ile alakalı pratiklere aracılık eden nesnelerin ve kullanımlarının israf ile ilişkisi, gerekse bu nesnelerin fonksiyonel ya da sembolik birtakım işlevleri, materyalin yani maddi olanın bizzat kendisinin gıda israfının ortaya çıkışında insani faktörlerle eşit

derecede rol oynadığı hatta çoğu zaman birbiriyle iç içe geçip, kaynaştığını ortaya koymaktadır.

“Mesela ben fazla bir yiyecek alsam da onu sonraya bıraksam ne olacak ki? Özellikle yaş, hazır yiyeceklerde, pişmiş yiyeceklerde, şunlarda bunlarda hani, onu geriye bırakamazsın. Onu günlük veyahut da ertesi gün tüketebileceğin şekilde hazırlarsın, bitirirsin olayı. O yüzden onu geriye bırakmanın bir anlamı yok. Bu geriye bırakma işte sadece kuru yiyeceklerde olur, işte baklagillerde, işte ne bileyim, tahıl buğday türevlerinde işte pirinçti, bulgurdu, mercimekti, dayanıklı gıdalar olursa onla geriye bırakılabilir.” (Katılımcı 1)

1 no’lu hane halkıyla yapılan derinlemesine görüşmeden aktarılan bu alıntıda gıdanın kendine ait içkin bir özelliği olan çabuk veya hızlı bozulmasının bir gıda hazırlama pratiği olan alışveriş ve pişirme pratikleri üzerinde zorunlu ve sınırlandırıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bazı gıdaların çabuk bozulması durumu kişiyi o gıdanın alışverişi ve yemek için hazırlanması esnasında miktar ile alakalı birtakım düzenlemeler yapmaya itmiştir. Tahıl, buğday, baklagiller, bulgur, mercimek vb. hububatın dayanıklı yapısı bu yiyeceklerin öğün planlaması içerisinde daha esnek bir rol oynamasına imkân vermektedir. Buna karşılık çabuk bozulması olası hazır yiyecekler veya pişmiş yiyeceklerin bir an önce tüketilmesi onun israf olmasının önüne geçmek için zaruridir. Bireyin bu gıdalarla ilgili pratikleri ortaya koyarken gıdanın materyal özelliğini dikkate almak zorunda kalması aslında gıdanın söz konusu pratik üstünde güçlü bir faillığe sahip olduğunun işaretidir. Gıdanın bu maddi özelliğini dikkate almak, hesaba katmak zorunda olan kişi bireysel olarak pratiğin mutlak faili konumundan ziyade onun taşıyıcısı pozisyonunda olur.

“Daha önceden niye pişirmedik mesela. Ispanak alıyorsun mesela, ıspanak genel de alındığı günün ertesi hemen pişirmesi lazım mesela, pişirmeyince, özellikle de ıslaksa, sararıyor, çürümeye yüz tutuyor, çabuk bozuluyor dolayısıyla onu niye zamanında pişirmedik, vah tüh öyle bir üzüntü içerisine giriyorsun. Ama yine de onu kurtarmaya uğraşıyorsun. Kurtarıyorsun bir şekilde. Mesela tere yeşillik, şu bu alıyoruz ya eve, onlar mesela ıslak oluyor, onlar ıslak olduğunda çürüyeceğini biliyoruz mesela, eşim tutuyor onları kâğıt havluyu sarıyor, onların çürümesini engelliyor mesela. Taze kalmasına dikkat ediyor.” (Katılımcı 1).

“Yani akşamdan kalan yemeği açıkta unutmamaya çalışacaksın, dolaba kaldıracaksın, kaldırmazsan ertesi güne kalırsa bozulur özellikle yazın mesela,

sebzeler de öyle, meyveler de öyle, soğukta tutacaksın o şekilde mümkün merteye dikkat edeceksin israfı önlemek için (Katılımcı 1'in eşi)

Burada ortaya çıkan önemli hususlardan biri de materyal failliğin insani birtakım duygulara sebebiyet vermesidir. Gıdanın kendi özelliğinden kaynaklı çabuk çürümesi durumu, ilgili pratikler aracılığı ile gerekli tedbirlerin alınmaması haline israfa bu durumda üzüntü, pişmanlık gibi duyguların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum materyalin sadece fonksiyonel değil bir takım *expressive (dışavurumsal)* özelliklere de sahip olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla materyalin gıda israfı bağlamında hem fonksiyonel hem de dışavurumsal veya sembolik birtakım fonksiyonları aynı anda nasıl icra edebildiğinin örneğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Bu alıntı ayrıca gıdanın çürüme süresinin israfı önleme pratiklerinin hayata geçirilmesi bakımından kendini farklı şekillerde nasıl dayattığını göstermektedir. Evin hanımı tere, yeşillik, maydanoz gibi ürünlerin çürümelerini engellemek için onları kâğıt havluya sarmakta, kâğıt havlu onların suyunu çekmekte ve böylece hızlı çürümenin önüne geçilmektedir. Özellikle tere, maydanoz, marul, dereotu vb. gibi yeşilliklerin pazarcılar tarafından daha taze görünmesi için tezgahlarda ıslatılmasının bu ürünlerin normalden daha hızlı çürümeye sebep olması bireyleri israfı önlemeye yönelik özel bir uygulamanın daha icracısı haline getirir. Bu uygulama yeşilliklerin peçete, kâğıt havlu, gazete kağıdı gibi materyallere sarılarak suyunun çektilmesi ve bu sayede ömrünün uzatılmasıdır.

Bununla birlikte bazı katılımcıların bu tekniğin farklı varyasyonları da geliştirdiği gözlenmiştir. Örneğin Katılımcı 15 yeşillikleri havalandırmak suretiyle uygulamayı revize etmiştir. Bu uygulamayla ilgili fotoğrafa alıntıdan sonra yer verilmiştir.

“Yeşilliği önceden direk poşette bekletiyorduk şimdi getirdiğimde kâğıdın üzerine bunları açıyorum ondan sonra gazete kağıdının üstüne koyuyorum şuraya havalandırıyorum onu sabaha kadar havalanıyor ondan sonra bir de benim kendi tezgahlarım var ıslağından almamaya çalışıyorum.”

Şekil 7. yeşillik saklama pratiği

Yeşilliklerin ömrünün uzatılması gayesiyle kâğıda, kâğıt havluya veya peçeteye sarılarak saklanması her ne kadar materyalin haneye girmeden önce maruz kaldığı bazı bozucu müdahalelerin gıda ömrü üzerindeki olumsuz etkisini hafifletmek amacıyla gerçekleştirilen bir uygulama olması sebebiyle gıdanın materyalitesi yani maddiliği ile alakalı bir durum olsa da bu aynı zamanda ilgili uygulamaya sosyal olarak kazınmış vaziyette olan sözsüz bir bilgi formu olarak da değerlendirilebilir. Bu durum Giddens'ın pratik bilinç kavramını akıllara getirmektedir. Pratik bilinç, aktörlerin doğrudan söylemsel olarak ifade etmeye kabil olmaksızın, sosyal yaşam bağlamları içinde nasıl devam edecekleri (gündelik hayatlarını nasıl sürdürecekleri) hususunda sözsüz olarak bildikleri her şeyi içerir (Giddens, 1984). Bu bilinç tipi neyin söylendiğinden çok neyin yapıldığına yönelik öncelikli bir ilgiyi yansıtır (Ritzer, 2012:390). Bu tip sözsüz bilgiler çoğunlukla rutinleşmiş bir karaktere sahiptir. Nitekim katılımcıların çoğunluğu için bu uygulama oldukça rutinleşmiştir. Alışverişte alınan gıdaların uygun yerlere yerleştirilmesi esnasında rutin olarak sergilenen bir davranıştır. Çoğu katılımcı için bu o kadar olağan bir haldir ki ilk başta bunun sebebini açıklama girişiminde bile bulunmamışlardır. Rutin olduğu ölçüde de yaygın bir durumdadır. Öyle ki gıda muhafazası ile ilgili durumlara çok da dikkat etmediğini

söyleyen katılımcılar dahi bu pratiği icra etmektedir. Katılımcı 12 bu durumun iyi bir örneğini ortaya koymaktadır. A harfi araştırmacıyı temsil etmektedir.

“(A) Yeşillik nerelerde saklanmalı sizce? Mesela örnek veriyorum maydanoz nerelerde saklanmalı?”

“Çok o kadar şeylere dikkat etmiyorum ama peçeteye ya da gazeteye saracaksa dikkat ederim bir şeylere sarılarak saklanması lazım.”

Materyalin gıda israfı bağlamında hem fonksiyonel hem de dışavurumsal veya sembolik birtakım fonksiyonları aynı anda nasıl icra edebildiğini üzerinde daha önce durulmuştu. Bu konuyu biraz daha detaylı incelemekte fayda vardır. Her şeyden önce pratiğin maddi unsurlarına yönelik bir ilgi, bu maddi unsurların yani materyalitenin maneviye yani anlamı dışlayıp ayırdığı bir cereyan olarak değerlendirilemez. Bilakis materyal ve anlam, maddi ve manevi, pratiğin icrası yani performansı esnasında iç içe geçer. Bu etkileşim bazen rutinleşmiş pratiklerde olduğu gibi sözsüz bilgi formlarını bazense yeni bir pratiğin icrası esnasında ortaya çıkan şekliyle talimatlara, kılavuzlara, yazılı anlatımlara dayanan daha formal bilgi formlarını içerir. Schatzki (1996)’nın pratiği kavramsallaştırırken söz ettiği yapış ve söyleyişin bir kavşak oluşturması ve performans olarak pratikle varlık olarak pratiği birbirinden ayırması bu açıdan yapış olarak isimlendirilen şeyin yani pratiğin performans olarak icrasının gerek hedef, amaç, gaye gibi ereksel-duygulanım yapıları ile gerekse sıklıkla sözsüz bilgi formları içeren sembolik anlamlar yoluyla, (pratiğin icrasındaki başarısızlık sonucu ortaya çıkan çeşitli duygu durumları da bu sürece dahil edilebilir) zaman ve mekan içinde rutinleşip bir varlık kazanması yani varlık olarak pratik haline gelmesi şeklinde düşünülebilir. “Varlık olarak pratik tarafından sağlanan örüntü pratiğin performansı ile doldurulur ve pratik bu sayede yeniden üretilir. Pratiği bir varlık olarak oluşturan bileşenler arasındaki karşılıklı bağımlılığı zaman içerisinde sürdüren yegâne şey performansın birbirini izleyen anlarıdır” (Shove, Pantzar ve Watson, 2012:6). Katılımcı 15’in yemek pratikleri ile alakalı bir gözlemden elde edilen fotoğrafı içeren Şekil 8 anlam unsurunun boyutlarından biri olan sözsüz bilgi formlarının rutin pratiğin performansını yani icrası esnasında materyal unsurları ile nasıl iç içe olduğuna yönelik iyi bir örnek sunar.

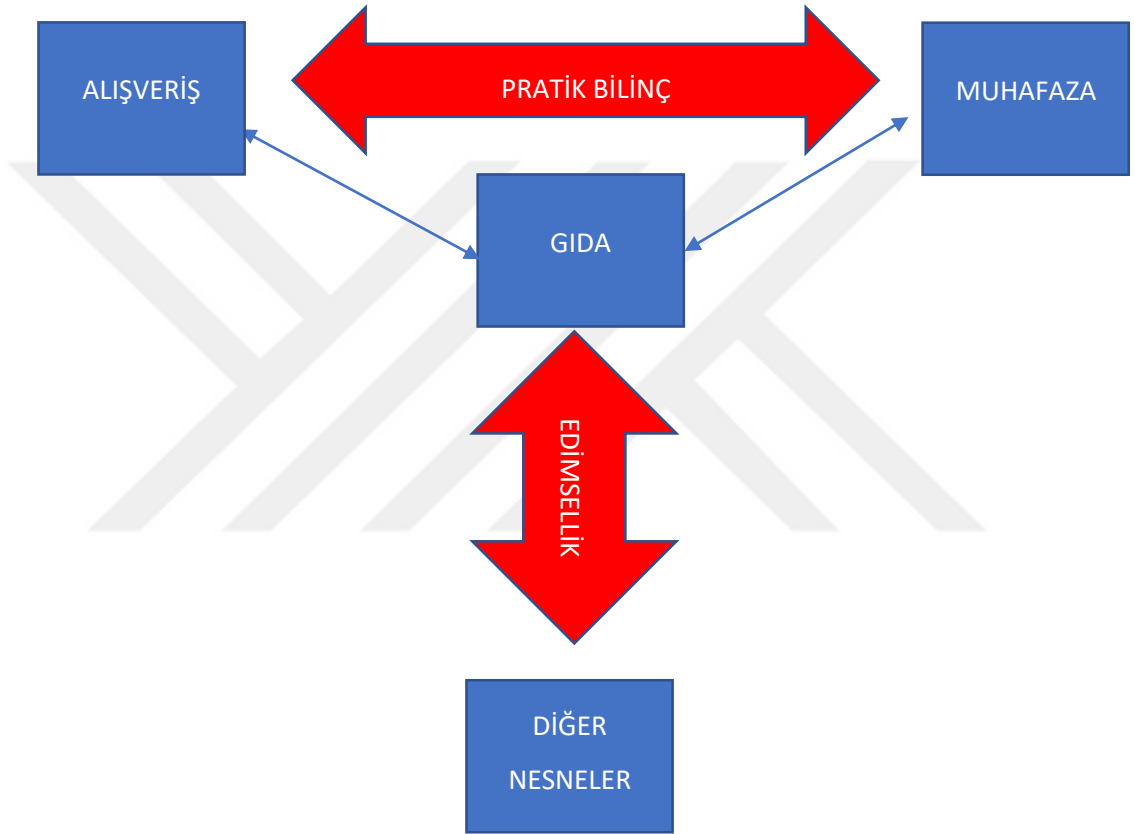
Şekil 8. Peçetenin Failliği

Resimde üzerinde yemek bulaşığı olan çiçek desenli bir tabak, bir peçete bir de çatal görünmektedir. İlk bakışta gayet olağan gözüken bu görüntü esasında materyalitenin ve anlamın, yani yeme pratiğinin maddi unsurları olan çatal, tabak ve peçete ile bu araçların konumlarından kaynaklı sembolik özelliklerinin birleştiği bir pratiği betimler. Yeme eylemi esnasında çatal ve tabağın konumu ve işlevi oldukça nettir. Çatal katılımcının elinde yemeğe batar ve çıkar, ara sıra tabağın yanına ya da sivri tarafı tabağın içinde kalacak şekilde kenarına konur. Peçete ise tabağın diğer yanında beklemektedir. Fakat katılımcı yeme eylemini bitirdikten sonra, peçeteyle ağzını siler ve peçeteyi de tabağın içine atar. Ayrıca çatalı da tabağa çapraz bir açıyla yerleştirir. Peçetenin, çatalın ve tabağın değişen bu konumları tabakta kalan gıdanın (şayet kaldıysa) niteliğini de değiştirmektedir. Tabakta kalmış olan gıda maddi niteliği ile alakalı hiçbir değişime uğramamasına rağmen, kullanılan peçetenin içine atılması ve çatalın yeni konumuyla yeni bir kimliğe kavuşmuştur. O artık gıda değildir, bir artıktır. Bu durum pratik teorisini önemli ölçüde etkilemiş edimsellik (performativity) yaklaşımı ile açıklanabilen bir konuma sahiptir. Edimsellik, “adlandırdığını var eden veya yürürlüğe koyan ve böylece söylemin oluşturucu veya üretici gücünü belirten söylemsel pratiktir” (Butler, 1990:134). Bir pratiğin (yemek yeme) maddi unsurları arasındaki mekânsal ilişkinin değişimi bir anlamı var etmiş ve yürürlüğe koymuştur.

Gıda tabakta yemek iken, peçete tabağa girdiğinde artık haline gelmiştir. Tıpkı nikah masasında resmî olarak birbirine yabancı iki insanın, nikah memurunun sizi karı koca ilan ediyorum demesiyle eşlere dönüşmesi gibi peçete de tabiri caizse tabağın içine girmiş ve gıdaya seni “artık” ilan ediyorum demiştir. Gıda ile alakalı bulgular şu şekilde görselleştirilebilir.

Şekil 9. Gıda Örüntüsü

3.6.1.2. Ekmeğin Öyküsü

Katılımcılarla yapılan mülakatlar neticesinde ekmek israfının birçok yönden diğer gıdaların israfından ayrılan özel bir konuma sahip olduğu gözlenmiştir. Bu durum hem ekmeğin günlük yeme rutininin temel bileşenlerinden biri olmasıyla, hem emek ve İslami değerler ile ilgili algılamaların bizzat bünyesinde tecessüm ettiği bir gıda olmasıyla hem de özel gıda pratikleri olan diyetlerin başlıca hedeflerinden biri olarak değerlendirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim pek çok evde ekmek sabah, öğle ve akşam olmak üzere bütün öğünlerde bulunur. Ekmek hem dünyevi emeğin ve alın terinin sembolü olarak hem de bu dünyayı aşan bir kutsallığın mekânı olarak değerlendirilir ve israfı da bu durumlarla ilişkili olumsuz duyguların ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Ayrıca bireyler çoğunlukla kilo verme amacı taşıyan diyetlerin uygulayıcısı olduklarında da ekmek ile olan ilişkilerini yeniden düzenlerler ve bu durumda ekmeğin baş aktörlerinden biri olduğu yeme pratiklerini köklü bir değişime uğratar. Fakat bir yandan yeme ile alakalı neredeyse bütün pratiklerin bir şekilde içinde yer aldığı bu gıda, kişilerin gıda pratikleri ile sosyal yaşamın olumsal doğası birbirleriyle çeşitli biçimlerde etkileşime girdiğinde çoğunlukla istemsiz biçimde, farkında olmadan israf edilir. Bazen bazı söylemlerin zorlayıcı doğası sebep olur buna. Örneğin evde, ev halkının alışkanlıklarına ve gıda rutinine göre belirli bir sayıda bulundurulmuş ekmek, misafir geleceğinde, misafirperverlik söyleminin zorlayıcı etkisiyle çok daha fazla alınır. Bayat ekmeğin çeşitli telafi pratikleri ile icabına bakan ev halkı misafire bayat ekmek veya bayat ekmeğin ana aktörü olduğu herhangi bir yemek yedirmeyi düşünmediğinden eve fazla sayıda ekmek girişi olabilir. Şüphesiz bu tip misaller çoğaltılabilir fakat esas olan katılımcılarla yapılan mülakatlar ve gözlemlerin ortaya koyduğu durumları yorumlamak olmalıdır. Bu sebepten dolayı ekmeğin israfı ile alakalı katılımcı görüşlerini tartışmaya başlamakta fayda vardır. Örneğin katılımcı 13 emek kavramının ekmekte nasıl tecessüm ettiğini şöyle açıklamaktadır.

“Ya şimdi şöyle ben ilkokul mezunuyum bu arada onu da belirtiyim, ben çok araştırırım mesela okurum ederim yani dinimizde israfı da bilirim yani bir ekmek kırıntısının bile ne diyeyim ziyan olması yani bu tür şeyleri yani her şeyi boş ver benim içim rahat etmez mesela bir buğdayın nasıl kalktığını biliyoruz biz çiftçiyiz mesela ona nasıl emek harcadığını nasıl ekildiğini nasıl dikildiğini nelerden geçtiğini biliyorum yani. Bir de eşim şu an dışarda on ikiye kadar çalışıyor mesela bu ekmeği almak için

bu yüzden kalkıp da bir ekmeği çöpe atmak bana anlamsız geliyor, yapanlara da gerçekten üzüliyorum. Eşim gece on ikiye kadar çalışıyor ne için ekmek parası için oradan çıkardığımız parayı çöpe atacağımıza onu değerlendirip bir daha o ekmeği yiyelim oradan kar edelim yani ben mi düşünceli oluyorum başkalarına göre ne oluyorum bilemem ama.” (Katılımcı 13).

Katılımcı 13’ün söze eğitim düzeyinin düşük olduğunu belirterek başlaması mühimdir. Böyle yaparak daha sonraki cümlesinin etkisini ilk cümlesiyle bir kontrast yaratarak daha fazla vurgulamak amacı güder. Nitekim daha sonra çok araştırıp okuduğunu belirterek kendi kendini yetiştirdiğini vurgulayarak israfa yönelik bir bilinç kazanmasını da buna bağlamaktadır. Öncelikle İslami değerlerden dem vurur. Daha sonra çiftçi olduğunu belirtmek suretiyle kırsal kökenlerine vurgu yaparak ekmek üretim sürecinden ve bu sürecin de nasıl bir çaba ve emek içerdiğinden haberdar olduğunu belirtir. Kırsal kökenlerinden dolayı bu süreçleri detaylıca bilmesinin onu ekmek israfından alıkoyduğunu belirtir gibidir. Burada bahsedilen emek ekmeğe özgü özel bir emektir. Buğdayın ekimi, hasadı ve harmanıyla alakalıdır. Bu emek ekmeğin materyal doğasına atfedilebilir. Fakat katılımcı 13 daha sonra ekmeğin emekle alakalı daha sembolik bir anlamını dışa vurur. Eşinin geç vakitlere kadar çalıştığını ve evi geçindirmek için “ekmek parası” kazandığını söyler. Burada ekmeğin üç katmanlı bir anlam yapısından bahsedilebilir. Birinci anlam katmanı ekmeğin bizzat kendisi, maddi varlığı, materyal doğasıdır. İkincisi Y’nin eşinin emek sarf edip ailesini geçindirmek için kazandığı para ile alınan tüm gıdalardır. Ekmek kavramıyla ailenin bütün yeme ve içmesi kastedilir. Üçüncüsü ise daha genel bir manada eşin emeğini satarak ailesini geçindirmek için kazandığı paranın tamamıdır. Bu anlamıyla ekmek parası ekmeği ve gıdayı aşar, ailenin bütün ihtiyaçlarını karşıladığı esas gelire vurgu yapar. Çünkü eşin çalışıp kazandığı bütün para ailenin geçimine gitmektedir.

Bununla birlikte ekmeğin kutsallığı ile alakalı, meseleyi daha makro ve rasyonel hatta bir yönüyle antropolojik bir bakış açısıyla tanımlayan katılımcılar da vardır. Mesela katılımcı 9 bunlardan biridir:

“Buğday tarım topluluğunun ürünüdür. Yerleşik düzene geçmen lazım buğdaya değer vermen için. E biz 1000 yılında geçtik yerleşik düzene. Oysa bu değerler biz geldiğimizde Anadolu’ da vardı zaten. O yüzden şeyi düşünüyorum bu değerlerin aktarıldığını nesilden nesile, insanların da bunu sorgulamadığını, sorgulamak istemediğini, bunların çok kuvvetli olduğunu yani eğitilmiş bir insanın sonradan öğreneceği her şeyden çok daha kuvvetli olduğunu. Mesela bu farkındalığa

varmazsa sorgulamaz ekmeğin kutsallığını profesör de olsa, çok eğitimli kişi de olsa sorgulamaz. o kadar kuvvetli bir değer. Çünkü bu örtük bilgi sembolleştirilemeyen, formülleştirilemeyen, anlatılamayan bir bilgi ya, örtük bilgi olarak aktarılıyor annesi bir gün ekmeği düşürünce çocuğa kızıyor öptün mü alnına koydun mu diye annesinin tepkisiyle ekmeği verdiği değeri konumlandırıyor çocuk. O yaşamın bağlamı içerisinde edinilen bir bilgi bu. o da çocuğuna aktarmış o çocuk şimdi öyle büyüyor, sonra kendi çocuğu da düşürüyor aynı tepkiyi veriyor örtük bilgi onda da var çünkü açık bilgiyi formülleştirip söyle demiyor Ekmek toplumumuzun gıdasıdır çocuğum öyle değil o çok içgüdüsel bir tepki. Böyle düşündüğümüzde ...ekmek en israf kabul edilen şey çünkü en kutsal şey, kutsallıkla çok ilgili o yüzden israf nimet diye bir kelime var çok duygusal bir kelime, yani şey demiyor, gıda ihtiyacı böyle fizyolojik bir kelime değil nimet tanrının verdiği hediye insanın değerini bilmesi gereken meta. Bahşedilen bir şey ve göksel bir şey. İnsanlığa verilmiş bir hediye. Böyle duygusal kelimelerimiz var bizim gıdaya dair.”

Katılımcı 9'un ekmek ile ilgili değerlendirmesinin oldukça incelikli bir perspektif kullanılarak yapıldığı aşikardır. Tabi şu aşamada bu katılımcının eğitim düzeyinin lisansüstü seviyede olduğunu belirtmekte de fayda vardır. Katılımcı 9 ekmeğin diğer gıdalara göre niçin daha kutsal olduğunu açıklama gayretindedir. Bu açıklamayı ise binlerce yılı kapsayan çok uzun bir zaman dilimini arka plan olarak kullanıp, ekmeğin kutsiyetini tarım toplumunun bir ürünü olması ile ilişkilendirir. Bu değerlendirme diğer katılımcıların ekmek israfı, emek ve günah üzerinden kurduğu onun deyimiyle fonksiyonel olmayan duygusal yönelimli bir anlamlandırma biçiminden büyük ölçüde ayrışır. O ekmeğin kutsallığını irdeler ve bu durumun seküler bir izahını yapmaya çalışır. Ekmeğin günümüzdekinin aksine, geçmişte tarım toplumlarının temel gıdası olduğunu ve bu yüzden zaman içerisinde dini bir kutsallık kazanarak diğer gıdalara bu yönden galebe çaldığını ve israfının da bu yüzden bu denli bir tepki uyandırdığını belirtir. Bu kutsiyetin ise açık bir bilgi formu olarak değil, rutinleşmiş bir pratiğin içerisinde; söz gelimi çocuk ekmeğe yönelik kasıtlı ya da kasıtsız uygunsuz bir davranış sergilediğinde, ya da ekmeği uygunsuz bir durumda gördüğünde, örneğin yere atılmış vaziyette gördüğünde, annesi tarafından ekmeği öpüp başına koyması doğrultusunda uyarılarla nesilden nesile örtük bir bilgi formu olarak aktarıldığını söyler. Bu durum israf pratiklerinin önemli bir kısmının bu tip örtük, sözsüz bilgi formlarıyla yeniden üretildiğine yönelik bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Ekmek bir yandan bütün bu kutsiyetin temel odağı olmakla beraber, bir yandan da o kadar olağan, o kadar sıradan, o kadar dünyevidir (*mundane*) ki gıda pratiklerin çoğunun merkezinde yer alır. Aynı zamanda ister istemez gıda pratiklerini şekillendiren bazı söylemlere çok doğrudan maruz kalır. Bununla birlikte, daha önce söylendiği gibi ekmek pek çok gıda rutinin temel aktörü olduğundan ve ekmek israfı da çoğu zaman daha önce hesaplanamayan, planlanamayan ev içi ve ev dışı gündelik sosyal hayatın olumsal doğası neticesinde ortaya çıktığından bütün kutsiyetine rağmen en çok israf edilen gıdalardan biridir aynı zamanda. Özellikle misafir ağırlama pratiğini şekillendiren misafirperverlik söyleminin etkisiyle ev sahibi bu süreçte herhangi bir aksilik yaşanmaması için gıdayı bol tutma eğilimindedir. Ekmek kolay ulaşılabilen ve tüketimi için ekstra bir hazırlık gerektirmeyen bir gıda olduğundan bol tutulmak istenen gıdaların başında gelir. Ama aynı misafirperverlik söylemi misafirin kendisini de misafirliği esnasında az yemeye yönlendirir çoğunlukla. Günlük hayatın mikro etiği kapsamında birbiriyle kafa kafaya gelen bu iki söylem, yine bu günlük hayatın olumsal bazı durumlarıyla birleşip önceden kestirilemeyen bir israfa sebep olabilir. Katılımcı 9'un eşi bu durumu şu şekilde ortaya koymaktadır;

“Ekmek bizde en fazla giden şey, ekmek küfleniyor... Ekmek şöyle mesela bugün bizde böyle yuvarlak ekmekler var ya tandır ekmeği bir tane tandır ekmeği vardı dedim eşime hani misafir gelecek sonuçta bir tane daha al o da gitti iki tane aldı tandır ekmeğini unuttu çünkü. ben dedim ki sana bir tane al o gitti iki tane aldı o. Misafirler de pek yemediler o gün. ekmek kaldı. ekmek şimdi ne olacak bilmiyorum. İsraf olabileceğinin verdiği rahatsızlık daha fazla.”

Katılımcı 9'un eşi, eşinin evde ekmek olduğunu unutacağını ve 1 ekmek yerine 2 ekmek alacağını ön görememiştir. Öngöremediği şeylerden biri de misafirin az yemeyi tercih edeceğidir. Gündelik sosyal hayatın olumsallığı ifadesiyle kastedilen de tam olarak böyle durumlardır. Gündelik etkileşimlerin çoğu her ne kadar rutin ve ritüellerle hazır senaryolara uygun biçimde icra ediliyor gibi görünse de daima beklenmedik durumlara ve kişilerin bu durumlara karşı geliştirdiği yaratıcı ve doğaçlama performanslara açıktır. Bu açıdan gıda israfı sabit bir kategori olarak görülmemelidir. Aksine çoğunlukla oldukça dinamik süreçlerin neticesinde vuku bulan, yapış ve söyleyişlerin yani eylem ve o eylemleri temsil eden anlam, söylem gibi olguların istem dışı yan ürünüdür. Bununla birlikte israfın ortaya çıkmaması için performans olarak icra edilen pratikler de bu dinamizmin bir parçasıdır ve bu tip önleme pratikleri evlerde oldukça yaygındır. Bu bakımdan Evans (2011)'in de

belirttiği gibi hane halkı bağlamında gerçekleşen gıda israfının tüm sorumluluğunun tüketicilere yıkılması meşru değildir. Fakat israfı önleme pratikleri özel bir bilgi ve beceri türü gerektirdiğinden, materyal ve semiyotik doğası her ne kadar göz ardı edilmese de kabiliyet teması altında incelenecektir.

Ekmek aynı zamanda çoğunlukla kilo kaybını hedefleyen özel beslenme biçimleri olan diyetlerin odaklandığı materyal-semiyotik bir öbikleşme (*assemblage*) olarak görülebilir. Bu diyetler genellikle karbonhidrat içeriği yüksek besinlerin alımına kısıtlama getirdiğinden, hane halklarında ise genellikle bu tip besinler arasında gıda pratiklerine en çok dahil olanı ekmek olduğundan, ekmek diyetlerin başlıca hedefleri haline gelir. Hane halkının üyelerinden birinin diyetle girmesi ise belirli ölçülerde rutinleşmiş gıda pratiklerini değiştirmeye zorlar. Katılımcı 15'in oğlu durumu şöyle açıklıyor;

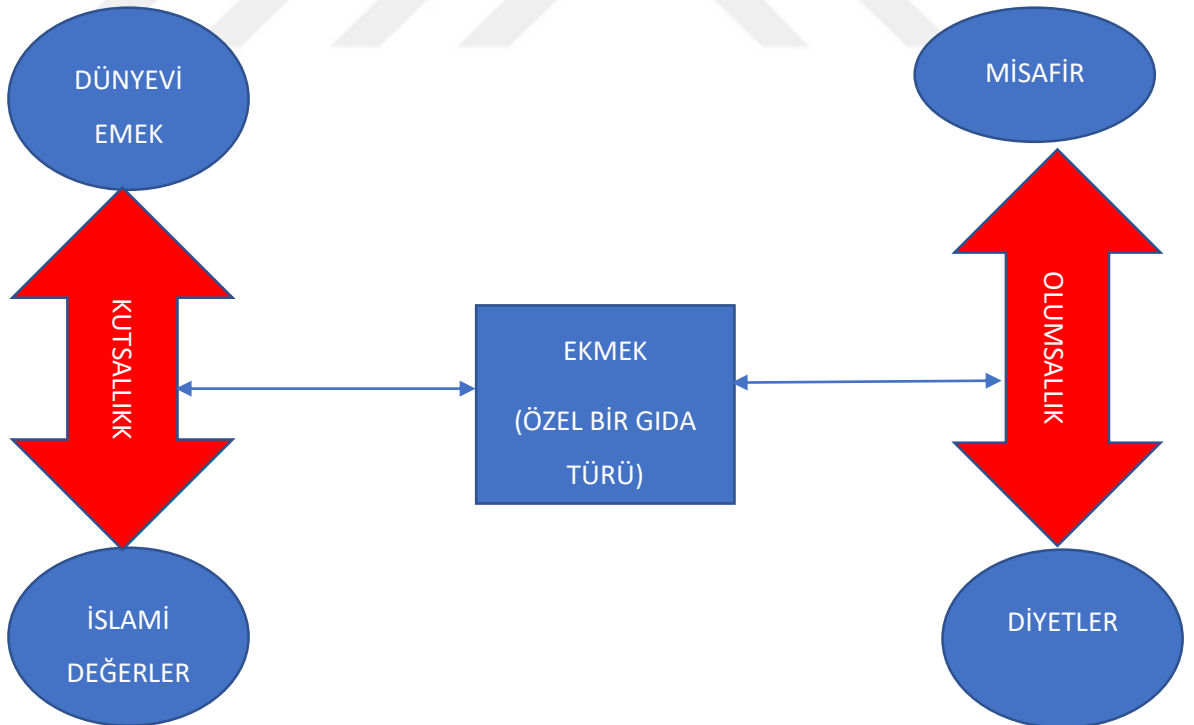
“İsraf bazen bizim değiştiremeyeceğimiz sebeplerden dolayı da oluyor ... he bizden kaynaklanan var mı tabi ki var. ben geldim atıyorum eve yemekte kuru şey var ben kuru şeyin yanına ekmek yemiyorum bizimkiler de diyetle başladı ekmek yemiyorlar baktık ki ekmek yenmemiş sabah kalkıyoruz işte bugün sucuklu yumurta var taze ekmek var onu alalım yiyeelim oluyor ondan sonra da bayatlıyor. Tabi sonra anneme kalıyor o bayatlar iki üç gün yiyor”

Evdeki üyelerden birinin diyetle başlamasıyla beraber (bu örnekte evin büyük oğlu) evdeki gıda rutini sarsılmaya, değişime uğramaya başlıyor. Normal koşullar altında tüketilen ekmek eskisi gibi yenmiyor. Fakat alıntıdan anlaşıldığı kadarıyla evde hala bayatlayan ekmeğin tüketilip, israftan kurtarıldığı bir düzen mevcut. Fakat sucuklu yumurta gibi ailenin yemek rutininde özel bir yer teşkil eden bir gıda sofrada olduğunda bayatlayan ekmeğin israf olmaktan kurtarılmasının daha zor bir hale geldiği göze çarpıyor. Nitekim sucuklu yumurta beraberinde taze ekmeğin tüketilmesi gereken bir besin olarak değerlendirilmekte. Dolayısıyla tüketilip israftan kurtarılması gereken bayat ekmekler dururken, sucuklu yumurtaya eşlik etmesi için tekrar taze ekmek satın alınıyor ve bayat ekmeğin tüketilmesi gündemden çıkıyor. Yine de bütün ailenin gündeminden çıkmıyor. Anne fedakârca davranarak, ailenin diyetle olmayan diğer üyeleri taze ekmeği tüketirken bayat ekmekleri tüketip israftan kurtarıyor. Gerçekleşen bu durum aslında aile ve israf kavramları arasında var olan enteresan bir ilişkinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim Cappelinni ve Parsons (2012)'a göre aile bireyleri tarafından gerçekleştirilen artakalanları yeme ve tekrar kullanma davranışı bireylerin aile birliğine üyeliklerini işaret eden kolektif bir fedakarlığı içerir.

Artakalanları tüketme davranışı, bir yandan artıkları kirlenmiş bir şeyden, masaya tekrar kabul edilebilir gıdaya dönüştüren bir dizi pratik setine (sınıflandırma, seçme, depolama ve yeniden kullanma) göndermede bulunurken bir diğer yandan aileye yüksek derecede bir kabulün işaretidir. Dolayısıyla yalnızca aile üyeleri ve onlardan bazıları (diğerlerine nazaran) böyle bir fedakârlığa çağırılır (Cappellini & Parsons, 2012). Yani aile, yalnızca aile bağlarının pekiştirildiği olağan dışı gıda tüketimi durumlarında değil, aynı zamanda gündelik artakalan tüketimi esnasında da sürdürülür ve yeniden üretilir (Cappellini ve Parsons, 2012).

Özetle özel bir gıda israfı biçimi olarak tanımladığımız ekmeğin hem kutsal (gerek dini gerekse emeğin mekânı olması hasebiyle dünyevi kutsallık) hem de olabildiğince gündelik, sıradan doğası, onunla alakalı pratiklerin performansı esnasında islami değerler, emek, misafirperverlik, diyetler, aile olmak gibi pek çok söylemin üretici ve sınırlandırıcı etkisine maruz kalarak, genellikle önceden planlanmayan, kestirilemeyen bir israfa sebep oluyor. Ekmek ile ilgili bulgular şu şekilde görselleştirilebilir.

Şekil 10 Ekmek örüntüsü

3.6.1.3. Buzdolabı: Materyal-Semiyotik bir Araf

Buzdolabı şüphesiz modern mutfağın vazgeçilmez araçlarından biridir ve gıda pratikleri üstünde kuvvetli bir faillğe sahiptir. Bu faillik çoğu zaman gıdanın muhafazası ve israfının engellenmesiyle alakalı olsa da buzdolabının insanlar ve gıda arasındaki, israftan dolayı yer yer lekelenen ilişkide oynadığı rol tıpkı ekmekte olduğu gibi hem materyali hem de anlamı daima bünyesinde barındırır. Dolayısıyla bir yüzü materyal bir yüzü semiyotik olan fakat bu iki tarafın birbirinden keskin sınırlarla ayrılmak şöyle dursun, iç içe geçtiği bir failliktir söz konusu olan. Bu failliğin materyal kısmı genellikle buzdolabı hacminin gıda stoğunu ve dolayısıyla gıda israfı potansiyelini sınırlamasından ileri gelmektedir. Semiyotik olarak tanımlayacağımız kısmı ise buzdolabının çoğu zaman kişilerin tüketemediği (ve muhtemelen sonrasında tüketmeyeceği) gıdaların, makus talihlerinin kurbanı haline gelmeden yani israf olmadan önce beklediği ara durak, bir nevi Araf olmasıdır. Buzdolabının bu ara durak konumu, kişinin henüz yenilebilir durumda olan gıdayı doğrudan çöpe atmak yerine, buzdolabında belirsiz bir süre için, genellikle çürüyene kadar, bekletmesi ve sonrasında bozulmuş gıdayı çöpe atması ile aslında sadece gıdayı değil kişinin bu süreçte duyacağı vicdan azabını da dondurma işlevi görür.

Açıklama ve yorumlamalara öncelikle ilgili failliğin materyal kısmından başlamak yerinde olacaktır. Katılımcı 1'in eşi memleketlerine gittiklerinde evde tek kalan çocukları için yaptıkları yemeğin dolabın derin dondurucu kısmını kullanarak bozulmasına engel olduğundan bahsederek buzdolabı ve gıda ilişkisini şu şekilde betimlemektedir;

“Yaptığım o yemeği dolabın normal yerine koysaydık yine ziyan olurdu. İki üç günde bozulurdu. Onu biz buzluğa koyduğumuz için bir şey olmadı, arada çıkarttık. Daha da var, bir yemek daha olur. Yani. Onu da o şekilde kullandık.

(A) Peki bu dolabın size sunmuş olduğu imkândan mı kaynaklanıyor?

Aynen öyle. Dediğim gibi onu buzluk bölümüne değil de normal bölüme koysaydık, biz bir de memlekete gittik, bir hafta kaldık, falan onu atmak durumunda kalırdık o zaman.”

Katılımcı 1'n eşi sahip olunan yeni buzdolabının derin dondurucu özelliği vasıtasıyla, yapılan yemeğin kişiler seyahattheyken dahi israf olmamasını nasıl sağladığı anlatılmaktadır. Bu örnekte hane halkı birkaç günlük bir ziyaret için memleketine gitmişler ve kendileri ile beraber gelmeyen oğulları için yemek

yapmışlardır. Yapılan yemeğin buzlukta saklanması söz konusu dolabın derin dondurucu özelliği ile onu çürümekten, bozulmaktan alıkoymuş ve israf engellenmiştir. Buzdolabı materyal özelliğinden kaynaklı en temel işlevini yerine getirerek gıdayı israf olmaktan kurtarmıştır.

Bununla birlikte buzdolabının gıdayı israf olmaktan doğrudan olmasa da dolaylı olarak alıkoyan bir diğer özelliği de hacimle alakalıdır. Özellikle tek yaşayan bireyler ve çocuksuz çiftlerin nispeten küçük dolapları fazla gıda tedarikini sınırlamak suretiyle israf potansiyelini azaltır. Yalnız yaşayan biri olan Katılımcı 5 bu durumu şöyle açıklamaktadır;

“Ben bazen alışverişe gittiğimde bir sürü şey alırken yakalıyorum kendimi. Sonra diyorum ki benim bunları koyacak yerim yok. Mesela bir sürü sebze almaya çalışıyorum. Ama işte benim sebzeliğim de çok küçük O yüzden küçük buzdolabı beni o alışverışı yaparken dizginleyen bir şey oluyor. Benim onları saklayacak bir alanım yok. Minimalistler bunu da söylüyorlar mesela. Felsefe şunu söylüyor. ... Gerçekten büyük bir alanınız varsa onu doldurmaya çalışırsınız. O yüzden alanları da küçültmek aslında. Yaşam alanlarını küçültmek, depolama alanlarını küçültmek, gıdayı sakladığınız alanları küçültmek, bizim onları o doldurma şevkimizi de baskılayan bir hal halini alıyor.”

Katılımcı 11 de benzer bir tablo çizmektedir;

“Yani biz zaten iki kişilik bir aileyiz eşim ve ben genelde dikkat ediyoruz, çok fazla harcama yapmamaya çalışıyoruz ihtiyacımız kadarını almaya çalışıyoruz özellikle gıda olarak zaten küçük bir buzdolabımız var, çok çabuk doluyor o yüzden genelde haftalık alışverişler yapmaya çalışıyoruz gıda olarak düşündüğümüzde”

Gerek 1 numaralı katılımcıdan gerekse Katılımcı 5’ten alıntılanan ifadeler buzdolabının gıdayı uygun koşullarda saklayarak ömrünü uzatmak gibi doğrudan, hacmi dolayısıyla alışverişe bir sınır getirmesi bakımından da dolaylı olarak gıda israfı potansiyelini azaltmaya yönelik bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu etkiler kısaca buzdolabının materyal etkisi olarak isimlendirilmiştir. Bununla beraber buzdolabının gıda ve birey arasındaki ilişki üstünde sahip olduğu failliğin bir diğer yüzü semiyotik failliktir. Esasında semiyotik faillik de buzdolabının materyal özelliklerinden ileri gelir. Fakat işlevi oynadığı rol oldukça sembolik ve duygusaldır. Bu sembolizm ve duygu yoğun içerik buzdolabını materyal-semiyotik bir Araf haline getirir. Söz konusu süreci katılımcı ifadeleriyle detaylı olarak tasvir etmekte fayda vardır. Katılımcı 2 durumu şu şekilde anlatır;

“Ben mesela kendi vicdanım rahat etsin diye hemen çöpe atmam. İlk gün pişirdim diyelim hemen atamıyorum mesela. Vicdanım elvermiyor. Dolaba koyuyorum sanki sonra yiyecekmiş gibi. Ama, böyle beklemiş şeyi yemekten de hiç hazzetmem. O yüzden o iki üç gün sonrasında çöpe gidiyor yani. İlk gün tüketmediğim şeyi yüzde doksan sonra yemiyorum. Çöpe atıyorum.”

Katılımcı 2 ile yapılan mülakatta ilginç bir durumla karşılaşılmaktadır. Burada kişi yiyemediği gıdayı hemen çöpe atmadığından, bunun bir vicdani gerilim yaşattığından bahsetmektedir. Bahsi geçen yemeğin buzdolabına konulması eylemiyle kişi deyim yerindeyse yaşadığı bu etik gerilimi “dondurmaktadır”. Hem gerçek manasıyla gıdayı dondurmakta ve bir süre çürümesini engellemekte hem de sembolik olarak taze gıdanın çöpe atılmasından kaynaklanacak olan pişmanlık, vicdan azabı gibi olumsuz duyguları dondurmakta ve ertelemektedir. Bu durumu ise zihinsel bir iç hesaplaşma ya da sorgulamadan ziyade buzdolabı vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Buzdolabı kişinin gıda kaynaklı yaşamış olduğu bu etik gerilimde aracı rolü oynamış ve bu haliyle kendi materyalitesinin fonksiyonel özelliklerinin yanı sıra sembolik, semiyotik özelliği de ön plana çıkmıştır. Buzdolabı kişiyi yenmemiş gıdanın taze taze çöpe gidip israf olmasından kaynaklı olumsuz duyguları yaşamamasından kurtarmış, fakat gıdayı israftan kurtaramamıştır. Birkaç hafta sonra aynı gıda çürüdüğü için çöpe atılmıştır. Benzer bir durumu katılımcı 9’un eşi şu şekilde betimler;

Bazen bir yemek fazla yapıyor onu art arda üç gün yemek zorunda kalıyoruz. Üçüncü gün artık yiyemiyoruz ve o bekliyor onu unutmak istiyorum buzdolabında sonsuza kadar onu hatırlamak istemiyorum, unutmak istiyorum

(A) Ne tedirgin ediyor seni?

Onu yemek istemiyorum eşim de yemek istemiyor o eninde sonunda çöpe gidecek ama ben şu an dokunmayayım orda sağlıklı bir yemek olarak duruversin ta ki bozulana kadar bozulunca gidecek zaten.

Gıdanın geçirdiği tüm aşamaları hane halkı düzeyinde kabaca sınıflandırmaya çalıştığımızda, üretim, tedarik, hazırlama, yeme ve çöpe gitme olarak beşli bir tasnif yapmak mümkündür. Bu tasnif hane halkının en az katkıda bulunduğu süreç olan üretimden başlayıp, bireylerin en yüksek düzeyde katıldığı pratikleri içeren bir sıraya göre ilerlemektedir. Alışveriş sürecinde gıda tedarik edilir, hazırlık sürecinde pişirilir, yenir ve kalan kısmı da artık olarak çöpe gider. Artık olarak çöpe gitme safhasını gıdanın ölümü yahut cenaze törenine benzetmek gibi bir analojiye başvurduğumuz takdirde, gıdanın ev halkı tarafından tüketilmeyeceği anlaşılmasına rağmen onun

ölümünü geciktirmek için buzdolabına terkedilmesi, aslında bir Araf durumunu sembolize eder. Kişi söz konusu gıdayı buzdolabına terk ettiğinde aslında onun eninde sonunda çöpe gideceğini bilmektedir. Fakat hala yenilebilir durumda olan gıdanın çöpe atılmasından kaynaklanacak vicdan azabı kişiyi gıdayı o an çöpe atmaktan, tabiri caizse öldürmekten alıkoyar. Gıda ve onun potansiyel israfının verdiği gerginliği, onu sonsuza kadar unutmak isteğiyle buzdolabına koyarak dondurur. Böylece buzdolabı gıdanın yaşamla ölüm arasında konakladığı materyal-semiyotik bir Araf haline gelir. Dolabın en temel materyal özelliği olan soğukluk bu sayede hem gıdayı hem de kişinin vicdanını dondurur.

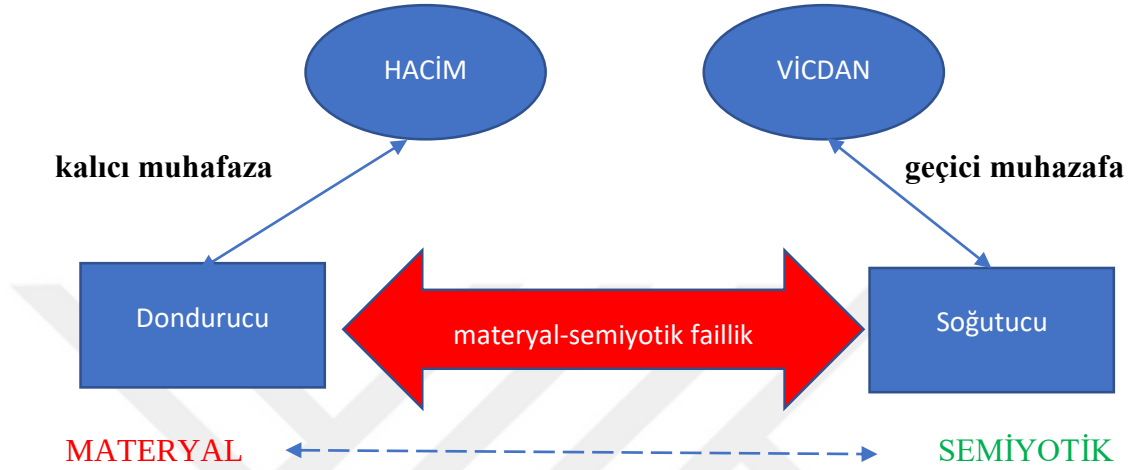
Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir durum daha vardır. Buzdolabının materyal özelliklerinin dondurucu ve soğutucu olarak kendi içinde farklılaşması, iki ayrı materyal-semiyotik alan yaratır. Soğutucu kısım israfı muayyen bir süre erteleyip, vicdan azabı gibi olumsuz hislerin vuku bulmasının önüne geçerken dondurucu kısım genellikle israfı engelleme rolünü tam manasıyla icra ederek muhafaza pratiklerinin mühim bir insan olmayan aktörü statüsüne ulaşır. Tabi bu yönüyle de soğutucu kısmın aksine semiyotik bir faillikten de uzaklaşmış olur. Buzdolabının failliği bir ucunda pür materyal diğer ucunda ise pür semiyotik kutupların yer aldığı bir gösterge çizelgesi olarak düşünülürse, dondurucu kısım bu çizelgenin materyal tarafına daha yakın bir noktaya yerleşmektedir. Gıdanın soğutucudan çöpe gitmesi daha fazla mümkünken, dondurucudan çöpe gitmesi daha az mümkün hale gelir. Bu yönüyle dondurucu, israf pratiklerini soğutucuya göre daha yerli-yurtlu (*territorialisation*) bir hale getirir (Deleuze ve Guattari, 1980; DeLanda, 2018). Dondurucu kısım israfın engellenmesine ilişkin bu materyal yoğun rolü çoğu zaman öylesine başarılı bir biçimde icra eder ki, hane halkı, tek işi dondurmak olan bir araç yani bir derin dondurucu olarak bu materyal-semiyotik alanı genişletir. Katılımcı 7'nin eşi bu durumu şöyle ifade etmektedir;

“Sadece dolabın üstü derin dondurucuydu. Kurban gelirken işte et mi koyacaksın kışlık mı, koyamıyorduk. Şimdi ufak bir derin dondurucu aldık çekmeceli her şeyimi rahat rahat koyuyorum ekmeğimi koyuyorum üçer üçer 25 26 tane yapıyorum bize bir hafta on gün gidiyor yani nohut haşlayıp koyuyorum poşet poşet çorbalara, pilavlara. Mercimek haşlayıp koyuyorum.” (Katılımcı 7)

Katılımcı 7'den yapılan bu alıntıdan da görüleceği üzere muhafaza pratikleriyle ilgili bu materyal-semiyotik alanın genişlemesi ev içinde gerçekleşen gıda pratiklerinin de

artması ve farklılaşması ile sonuçlanmıştır. Hatta etki alanının kurban kesme gibi dini bir ritüele kadar genişlediği görülmektedir. Fakat derin dondurucu israf pratiklerini yerli-yurtlulaştırırken, kurban kesme gibi dini ritüelleri yersiz-yurtsuzlaştırabilir (*de-territorialisation*) (Torlak vd., 2019). Buzdolabı ile ilgili bulgular şu şekilde görselleştirilebilir.

Şekil 11. Buzdolabı Örüntüsü

3.6.1.4. Bir Beden Pratiği Olarak Beslenme Rejimleri

Pratik teorisinin materyaliteye olan vurgusu sadece cansız nesneleri kapsamaz. Kişinin kendi bedeni ya da bedeninin belirli bir kısmı ile bir pratiğin gerçekleştirilmesinde oynadığı rol de hesaba katılır. Materyal bileşenler dolayısıyla pratik içinde yer alan nesneleri, ekipmanları, bedenleri ya da beden kısımlarını da içerir. Topluluk ya da sosyal bir grup içinde karakteristik bir özellik geliştirebilmesi bağlamında, bir pratiği sergilemek bedeni şekillendirmeye katkı sunar (Ropke, 2009). Beslenme rejimleri topluluk içinde karakteristik özelliklere sahip olması ve bedeni şekillendirmeye katkı sunmasından ötürü hem kendi başına bir pratik hem de Schatzki (2007)'nin ifadesiyle bir pratik demeti içinde yer alan materyal bir bileşen olarak değerlendirilebilir. Fakat bu materyal bileşen yahut pratik, tıpkı diğerleri gibi semiyotik veçheden azade değildir. Diyet, spor vb. pratikler bazen bir pratik demeti içerisinde bir araya gelerek bedene yaptıkları vurguyu o kadar arttırırlar ki bedenin kendisi bir gösterge haline gelir (Çakmak, 2020).

Katılımcıların beslenme rejimleri ve israf pratikleri arasındaki ilişkileri betimlerken anlattıkları, rejimlerin israf pratikleri içinde materyal yönüyle öne çıkan bir bileşen olarak nasıl önemli bir pozisyon işgal ettiğini göstermesi bakımından

mühimdir. Bununla birlikte bu beslenme rejimlerinin sağlıklı beslenme ile alakalı olan ve genellikle kilo verme amacı güden diyetler ve veganlık, vejetaryenlik gibi yaşam tarzı ile alakalı beslenme rejimleri olarak iki gruba ayrıldığı da söylenebilir.

Aşağıdaki diyetler ile ilgili olan pasaj 6 numaralı katılımcıdan alıntılanmıştır.

“Mutedil bir dengeden uzak acele sonuç alınmak istenen başarısız diyetler gıda israfını etkiliyor bence. Buradaki kişi kilo verme isteğinden dolayı markette diyet namına ne varsa alıyor, yeşil çaylar, tarçınlar falan. Sonra diyeti yalan oluyor ve bu şeyler de zamanla çürümeye başlıyor. Bunun bir başka şekli de diyet başarısız olunca bastırıldığı hislerin diyet sonrasında tamamen açığa çıkıp özlemini çektiği yemekleri ölçüsüzce satın alıp, hepsini tüketememesi ve bunun pek de umrunda olmaması. Zira hisleriyle hareket ediyor ve beslenme şuuru tamamen iptal olmuş oluyor. Sadece kilo vermeye yönelik diyetler için geçerli değil bu. Kilo almaya yönelik diyetler ya da sporcu diyetleri için de geçerli. Zor yemek yiyen birisi kilo almak için farklı besinler alır fakat bunları yemeyi alışkanlık haline getiremez ve olanlar olur. (gülüyor)”

Katılımcı diyet ve israf arasındaki ilişkiyi temellendirirken bunu üç ana unsur üzerinden bina etmektedir. İlk olarak acele sonuç alınmak isteyen, üzerinde çok fazla düşünülmemiş diyetlerin kısa vadede fazlaca tüketime yol açtığını, bu diyetin başarısızlığa uğraması ile birlikte söz konusu diyet için alınan özel ürünlerin israf olduğunu söyler. Ayrıca kişinin diyet başarısız olduktan sonra özlemini çektiği ürünlere yönelik ölçüsüz bir tüketime sürüklenmesi de gıda israfının bir başka nedeni olarak öne sürülür. Son olarak bu tip durumların sadece kilo vermeye yönelik klasik diyetler için geçerli olmadığını, kilo almaya yönelik diyetlerin de yemek yemekten hoşlanmayan kişiler için nasıl gıda israfıyla sonuçlandığına vurgu yapar.

Bununla birlikte diyetin gıda israfı bakımından menfi olmayan bir başka yüzünün de mevcut olduğu yine mülakatlar esnasında ortaya çıkan bir başka önemli bulgudur. Katılımcı 5 diyetin beslenme pratiklerini nasıl düzene soktuğunu şöyle anlatır;

“Hayatı diyet döngüsüyle geçmiş bir insan olarak bu soru çok doğru bir kişiye soruldu gerçekten (Gülüşmeler). Diyet yapma motivasyonunu şu yüzden çok seviyorum. Ben diyet yaptığım zaman çok daha bilinçli alışveriş yapıyorum. O diyet listemde ne varsa ve benim o hafta neyi tüketmek gerekiyorsa gidip onu satın alıyorum ve aslında yiyeceklerimi yanımda taşıyorum.”

Bir beden pratiği olarak diyet yapmanın gıda israfı ile alakalı olumlu ve olumsuz sonuçlarından hangisinin vuku bulacağı bireyin bu pratiği taşıma başarısı

açısından farklılaşmaktadır. Nitekim bir pratik sadece onu yapmak için gereken materyal ve anlamsal bileşenlerin bir araya gelmesi ile gerçekleşmez. Onun pratiğin taşıyıcıları tarafından icra edilmesi gerekir. Bu icraat için de materyal ve anlamsal bileşenlerin yanı sıra söz gelimi diyetin doğru biçimde nasıl yapılacağına yönelik bilgi gerekir. Bu bilgi bazen know-how ve motivasyon formatında örtük bir yapıya sahipken bazen de uyulması gereken açık kurallar, prosedürler biçiminde formal bir hal alır. Diyet pratiğindeki bu eksiklik, bir pratik demeti olan israfı bu manada olumsuz etkilemektedir.

Diyetleri bir beden pratiği olarak tanımladığımız takdirde, yalnızca kilo verme ya da kilo alma amacı taşıyanları değil, ahlaki ve ideolojik kaygıların yön verdiği daha özel beslenme biçimleri olan vejetaryenlik ve veganlığı da hesaba katmamız gerekir. Bu özel beslenme biçimlerine ise yaşam tarzı ile alakalı beslenme rejimleri adı verilebilir. Nitekim bu tip rejimler kişinin gıda ile olan ilişkisini yeniden tanımlamak hususunda diğerlerine göre daha radikal bir tavır ortaya koyar. Örneğin bu rejimlerin üzerinde temellendiği ahlaki ve ideolojik zemin kişinin söz konusu rejimlere uyamadığında ortaya çıkan durumu da farklılaştırır. Söz gelimi kilo verme amaçlı klasik diyetlere uyulmamasının bireyde yarattığı gerilim ile bu tip ahlaki ve politik düzlemlere oturan özel beslenme biçimlerini uygularken yapılan kaçamaklar sonucu ortaya çıkan gerilim birbirinden farklıdır. Kişinin gıda ile olan ilişkisini klasik diyetlere göre daha radikal bir formda değiştirmesini bekleyen bu tip beslenme rejimleri bir yönüyle gıda israfı ile alakalı pratiklere de doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunur. Nitekim vegan olan Katılımcı 10 bu durumu şöyle izah eder;

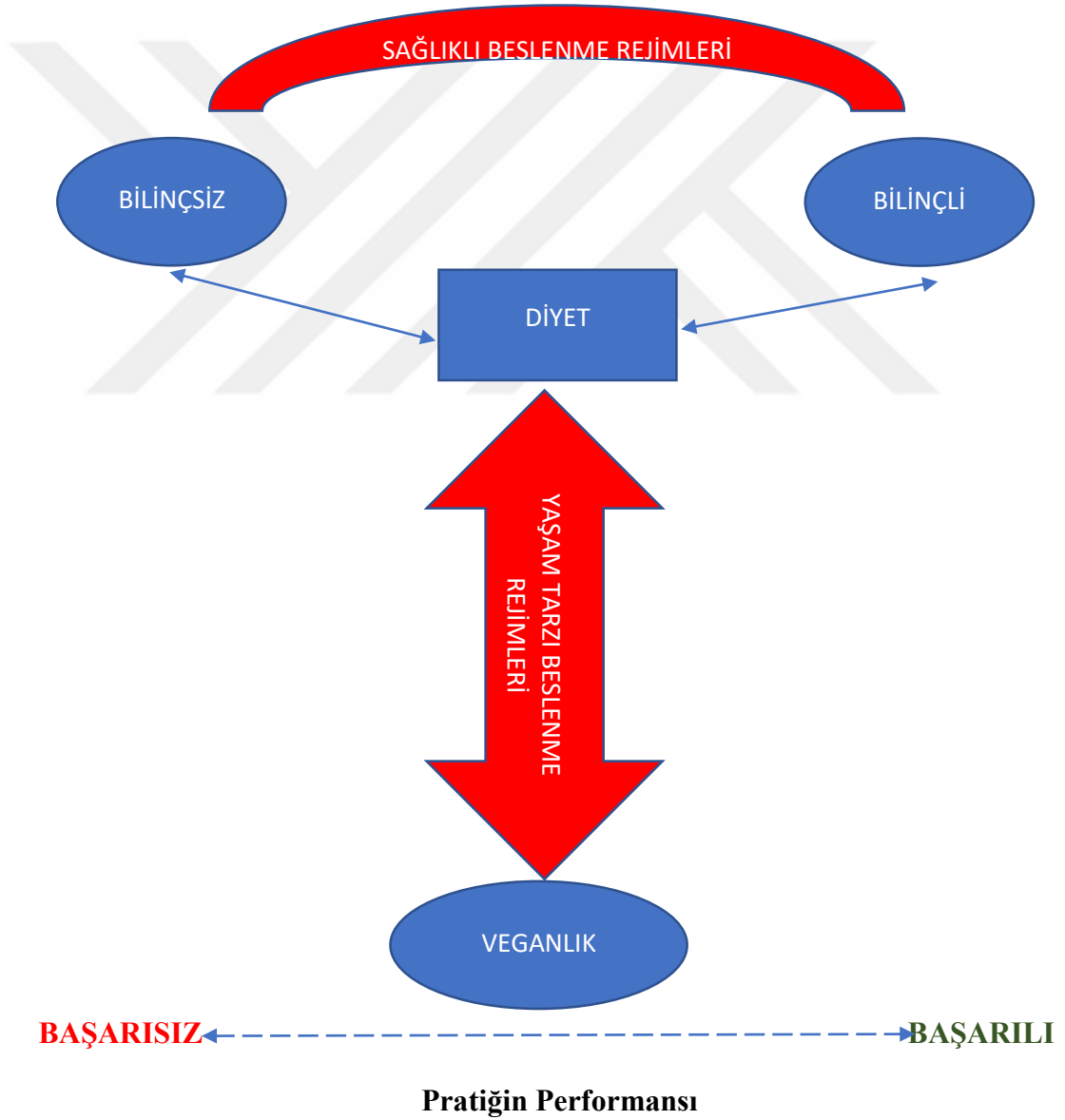
Veganlık kesinlikle seçici olmamı gerektiriyor. Örneğin açık büfeye gittiğini düşün sen her şeyi yiyebilirsin ama benim yiyeceklerim sınırlı olduğu için her şeyi düşünerek alırım. bunda şu var, şunda şu var, şunu yiyebilirim şeklinde bir hesaplama yapmak zorundayım çünkü. Bu durum kesinlikle israfı engelliyor. Bunu ben planlamıyorum ama neticede oraya gidiyor.

(A) Yani seçeneklerin zaten kısıtlı olması bu durumu etkiliyor mu?

Evet kesinlikle. Eskiden böyle çok acıktığım, elimin ayağımın titrediği her şeyden söylemek istediğim kahvaltılarım olurdu ama masaya gelince çoğunu yiyemezdim. Ama şimdi öyle bir şansım yok. Hepsini söyleyemem zaten elimden gelmez çok sınırlı mantıklı düşünmek zorundayım, dolayısıyla ister istemez etkili oluyor.

Katılımcı 10 veganlığın kendi yeme pratiğini nasıl değiştirdiğinden bahsederken açık büfe örneğinden yola çıkıyor. Vegan beslenmenin kendisini özel bir hesaplama biçimine sevk ettiğini anlatarak, seçeneklerinin sınırlandığını ve dolayısıyla yapmış olduğu gıda israfının da azaldığını ifade ediyor. Vegan olmadığı dönemlerde yiyebileceği gıda ile ilgili herhangi bir kısıta sahip olmadığı için, ani bir açlık krizi sonucu masaya söylediği yemeklerin çoğunu yiyemediğini belirten Katılımcı 10 artık öyle bir şansının olmadığını planlı ve mantıklı hareket ederek beslenmesi gerektiğini söyleyip, bu durumun geçmişe oranla gıda israfını oldukça azalttığına işaret ediyor. Diyet ile ilgili bulgular şu şekilde görselleştirilebilir.

Şekil 12 Beslenme Rejimleri Örüntüsü

Özetle; pratik teorisinin materyal vurgusu pratiğin icrasını olanaklı kılan ve pratiğin icrasından da etkilenen bedensel faaliyet biçimlerini kapsadığından, bu faaliyet biçimlerinin gıda ile olan ilişkisinin göze çarpan örneklerinden biri olan beslenme rejimleri ve gıda israfı arasındaki etkileşimin doğasını aydınlatmak önemlidir. Sonuç olarak kilo kaybını amaçlayan klasik diyetlerin bazı durumlarda israfı arttırdığı bazı durumlarda ise azalttığına yönelik bulgulara ulaşmakla beraber, bireyin yemek ile olan ilişkisini ahlaki ve politik olarak yeniden tanımlamaya çalışan özel bir beslenme rejimi olan veganlığın gıda israfını azalttığına yönelik iç görüler elde edilmiştir. Böylece gıda israfı olgusunun materyal boyutu, *gıda, ekmeğin öyküsü, Buzdolabı: materyal-semiyotik bir Araf ve bir beden pratiği olarak diyet kategorileri* ile betimlenmeye çalışılmıştır.

3.6.2. Anlam

Anlam unsuru aslında hem Reckwitz'in (2002) pratik tanımlamasında “anlayış, know-how, duygu durum biçimleri ve motivasyon bilgisi formları içindeki bir arka plan bilgisi” olarak, hem de Schatzki'nin (1996) tanımlamasında ise ereksel duygulanım yapıları adı verilen “projeler, görevler, amaçlar, inançlar, duygular ve modlar” olarak bulunmaktadır. Dolayısıyla Shove, Pantzar ve Watson (2012) bir tür basitleştirme ile Reckwitz' in zihinsel faaliyetler, duygu ve motivasyonel bilgiler olarak adlandırdığı şeyi anlam terimiyle ifade etmektir. Pratiğin anlam boyutu, ilgili aktivitenin ne için iyi olduğu ya da onu problematik kılan şeyin ne olduğu ile alakalıdır. Aktivite ile alakalı inançları, duyguları, amaçları, hedefleri, ödevleri yani onun neye yöneldiğini kapsar. Bazı anlamlar jenerik bir forma sahipken bazıları pratiğe özgü olabilir. Bu jenerik formlar pek çok pratik tarafından paylaşılır. Pratiği sergileyen kişi pratiği ortaya koyarken pratikle ilgili inançların, duyguların ve amaçların taşıyıcısı rolünü üstlenir. Pratik teorisinin kuramsal varsayımına göre bu anlamlar bireyden ziyade pratiğe ait olarak görülür. Birey onların taşıyıcısı olarak kavramsallaştırılır.

3.6.2.1. Dini Değerler: “Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz”

Örneğin inanç biraz önce de bahsedildiği gibi jenerik bir kavramdır ve pek çok pratikte açık veya örtülü bir biçimde yer alabilir. Dini değerler katılımcılarla yapılan

mülakatlar esnasında pek çok sefer ortaya konulmuştur. Yine de inanç kavramının pratik teorisinin kuramsal varsayımları altında sadece dini veya din benzeri inançlara göndermede bulunmadığını akılda tutmak gerekir. Katılımcılar gıda israfı ve bu israf neticesinde ortaya çıkan olumsuz bazı duygu durumlarını ifade etmek için dini terminolojiye başvurmuş ve israfla alakalı A'raf suresi 31. ayeti örnek vermişlerdir. Dolayısıyla kategorinin bu şekilde isimlendirilmesi uygun görülmüştür. Katılımcı 5 ve 4 durumu şöyle anlatır;

“Yani o dini normların da çok etkili olduğunu düşünüyorum. İşte nimet atılmaz. Yiyiniz içiniz israf etmeyiniz. Ben çocukken bunu duyarak büyüdüm. Bu bir hadis. Orda mesele şu. Tabii ki rızık insan için yaratıldı. Tüm bu gıdalar bizim iyilik halimiz için, sağlığımız için ve beslenmemiz için varlar. Bu asla kendine zulmetme aşamasında olmaması lazım. Sen de bir birey olarak yiyeceksin ve bu kaynaklara ulaşacaksın. Ama artık doyduktan sonra, senin ihtiyacın karşılandıktan sonra, geri kalan tüm o yapacağın harcamalar eee israf. Yani bu kadar şaşalı sofralar kurmak da İslam kültüründe çok tasvip edilen şeyler değil. Daha mütevazı olmak, daha böyle ihtiyaç doğrultusunda birkaç çeşit yemek yapmak, mesela bu kültür benim kendi annemde özellikle çok baskındı. “(5)

“İsraf bence kazançla doğru orantılı. İki başlıkta değerlendiririz. Kazancından fazla harcama yapmak müsrifliktir. Her istediğimizi alıyor olmak da israf. Mümin bir adam elindekiyle kifayet edebilmeli. İfrat ve tefrite kaçmamalıyız. Ölçü Allah'ın nimetlerini kulunun üzerinde görmek istemesi boyutunda olmalı.” (4)

Gerek 4 gerekse 5 numaralı katılımcılardan yapılan alıntılarda israf için yapılan tanımlamalar ve değerlendirmeler spesifik bir davranış örüntüsüne vurgu yapılmaksızın ihtiyaç, ölçülü olmak gibi genel kategorilere göndermede bulunarak yapılmıştır. Bu değerlendirmelerde Allah'ın tüm nimetleri insanların faydasına sunduğu ve kişinin ne kendisini fiziksel ve ruhsal mutluluğunu azaltacak ölçüde bu nimetlerden alıkoymasının ne de gösteriş, şaşa gibi aşırılıklara gitmesinin uygun olduğu belirtilmiştir. Bunun yerine ifrat ve tefrit dengesinin gözetilmesi, kişinin Allah'ın sunduğu bu nimetleri tüketme derecesinin, söz konusu nimetleri kulun üzerinde görmek istemesi düsturu ile dengelenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu ölçünün dışında kalan her türlü tüketim israf olarak görülmektedir.

İki numaralı katılımcı ise dini bir söylemi tabakta yemek bırakma pratiğiyle ilişkilendirmiştir ve bir hadisin kendi pratiği üstünde nasıl bir değişime sebep olduğunu şöyle açıklamaktadır.

“Aklıma bir şey geldi bir katkıda bulunabilir miyim (gülerek). Bu tabaktaki artık gördüğüm şeylerden iğrenme olayı kendi artığımdan değil de başkalarının artığıyla ilgili bende vardı. Sonra bir tane hadis okumuştum yanlış hatırlıyor olabilirim. Başkalarının artıklarının da yenmesine dair. Müminin artığı mümine şifadır. İşte o hadisi okuduktan sonra daha şey oldum. Mesela bayramda, yarım değil ama şu tabakta senin çatalının değme ihtimali olduğu öbür tatlı var ama tatlıya hiç başlamamışsın ama onla yan yana mesela. Eskiden daha katı kurallıydım. Dokunmazdım mesela. Ama şimdi yerim mesela.” (2)

Söz konusu katılımcı başkalarının tabağından yeme ve başkalarının çatal veya kaşığının değmesinin muhtemel olduğu ortak bir tabaktan yeme konusunda oldukça hassastır. Fakat başkalarının artığıyla alakalı bir hadisi duyduktan sonra, söz konusu hassasiyetini gösteren bu davranışından tamamen vazgeçmese bile bu konuda daha az katı olduğunu en azından ortak bir tabakta gıda tüketme davranışına kendisini alıştırdığını belirtmiştir. Söz konusu bu örnekler jenerik bir anlamlar bütünü oluşturan dini söylemlerin israfı alakalı pratikler içinde nasıl yer aldığını ortaya koyması bakımından mühimdir.

Katılımcıların gıda israfı sonucu ortaya çıkan olumsuz hislerini, duygularını veya duygu durumlarını açıklamaya çalıştıkları yerlerde de bu açıklamaya sıklıkla dini değerlerin ifadesinin eşlik etmesi oldukça belirgin görünen bir diğer husustur. Katılımcı 9’un eşinden yapılan bir alıntı bu durumu şöyle örnekler;

(A) Nasıl hissediyorsun gıda israf olduğunda? Bu kötü hissiyatı bir isimlendirmeye çalışsan.

Yani bu biraz inançla da alakalı bir şey sonuçta Kuran da kaç kere yiyiniz içiniz israf etmeyiniz geçiyor ve bizim bunu çok önemsememeye başladığımızı düşünüyorum ve bu beni çok rahatsız ediyor. Aslında bu emir, aslında farz olarak bakabilirsin yani israf etmememiz gerekiyor birçok insanın ihtiyacı var o anlamda beni öyle rahatsız ediyor yani dini anlamda. (9)

Bununla beraber İslam inancında israf kavramının sadece çok fazla harcama yapma ve gıda, kıyafet, zaman gibi kaynakları verimsiz kullanma gibi dar anlamları olmadığını, herhangi bir davranışta orta yol gözetilmediği takdirde ortaya çıkan sonucun israf olarak isimlendirildiğini de akıllarda tutmak gerekir. İsfaf sözcüğü

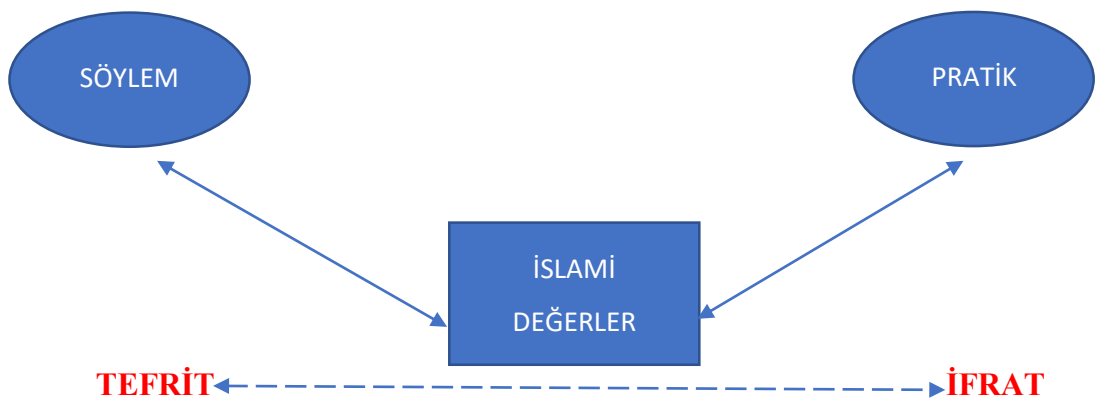
köken itibariyle dini bir terminolojiden alınmış olup, Kur'an-ı Kerim'e dayanmaktadır. İsrâf geniş anlamıyla tutum ve davranışlardaki her türlü aşırılıklardan kaçınma, dar anlamıyla mali konularda savurgan olmaya vurgu yapar (Kayhan, 2006). "Kur'an'ın ifade ettiği orta yol anlayışı, insan fıtratına en uygun olan yaşam şeklidir. Bu anlayışın ana özelliği ifrat ve tefrit olarak ifade edilen aşırılıklardan kaçınmak ve orta yol çerçevesinde hayırda yarışmaktır" (Mutluel,2012:242). İslam'ın bu prensibi "*Harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar*" (Furkan;67) şeklinde bir ayetle özetlenmiştir. Dolayısıyla İslami değerler her türlü harcamada mutedil bir denge tutturmak suretiyle ne az ne çok, her iki yönde de aşırıya kaçmadan ne müsrif ne de cimri olmak gerektiğini öğütler. İslam inancına göre bu tip davranışlar kişiye Allah'ı unutturma gibi menfi neticelere gebedir. Katılımcı 7 ve eşi bu durumu şöyle anlatır;

Nefsini teskin etmek için günde bir lokma yeter diyor aşık, günde bir lokmayla yaşıyor ölmüyor. İsrâf çoğaldıkça Mevla'ya ibadeti azalıyor adamın. (7)

Tabi. Peygamber efendimiz ne diyor, "yiyiniz, içiniz israf etmeyiniz." Diyor, yemeyin demiyor durumun neyse onu alırsın, iyi alırsın, zenginsen zengin gibi sofrâ kurarsın ama onların yarısını yiyip çöpe atmazsın yiyebildiğin kadar yaparsın, fazla yani israf bence bu. (7'nin eşi)

Hülasa; kati bir genelleme yapmamak kaydıyla, jenerik bir anlam olarak dini değerlerin katılımcıların bir kısmının zihninde gıda ile alakalı pratikleri değişime uğratacak kadar güncel bir vaziyette bulunduğunu, bir kısmında ise gıda ile alakalı bir pratiğin israfla neticelenmesinden sonra vicdan azabı, pişmanlık gibi olumsuz duyguların ortaya çıkışıyla daha sık hatırlandığı yönünde bir bulguya ulaşmak mümkün gözükmektedir. Dini değerler ile ilgili bulgular şu şekilde görselleştirilebilir

Şekil 13. Dini Değerler Örüntüsü

3.6.2.2. Geçmişteki Yoksulluk

İsraf pratiklerinin zaman ve mekân düzlemi boyunca şekillenmesi kapsamında karşılaşılan bir diğer anlam örüntüsü katılımcıların geçmişte deneyimlediği yoksulluk ile ilgili algılamalarıdır. Söz konusu anlam örüntüsü dört farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Geçmişte deneyimlenen yoksulluk ve gıdaya ulaşım zorluğu kimi zaman gıda ile alakalı pratikler hususunda azami itina ve hassasiyet gösterme ve bu sayede israf konusunda daha duyarlı olma biçiminde kendini gösterirken bazen de tam aksine geçmişteki yokluk hissini kendine ve çocuklarına tekrar yaşatmama motivasyonu ile savurganca harcama yapmayla ilişkilendirilmektedir. Bir diğer durum yaşanan yoksulluğun, bizzat o yoksulluk dönemlerinde bile gıda israfına sebep olduğuna, kişilerin sosyo-ekonomik durumu geliştikçe israftan kaçınma imkanlarının da arttığına yönelik bir değerlendirmedir. Son olarak da gıda israfından olabildiğince kaçınma eğilimini, gerekli özen ve dikkati göstermeyip israfa sebep olacak davranışlar sergilendiği takdirde geçmişteki yoksulluğun kendisini tekrar bulacağı korkusu ile ilişkilendiren bir yorumlama da dikkate değerdir. Katılımcı 5 ve 1 bu durumu şöyle açıklar

“Eskiden gıdaya erişimin bu kadar kolay olmaması. Ya da gıdanın da bu kadar ucuz olmaması. O ekonomik sebepler aslında, gıdaya daha ulaşılabilir olduğu zamanlarda bile o örüntüyü devam ettiriyor. Yani daha ihtiyatlı olma daha dikkatli olma. Çünkü işte bundan bir 30 yıl önce gıdaya erişim bu kadar kolay değildi. Bence en büyük sebep bu. Kendi yaşantılarında o çocukluk, o yoksunluğu falan anlatıyorlar hep.” (5)

“Yetiştirilme tarzı şöyle etkili israf hususunda, onu açayım. Biz kendimiz olarak daha çok ne yaptık, besin kaynakları olsun, ondan sonra, giysi olsun, ne bileyim kullandığımız eşyalar olsun, şunlar bunlar olsun, az olan bir ailede büyüdük...Dolayısıyla, bunlara ulaşamadığımız için bizim anne babamız da bize, eee şu telkinde bulunuyordu. İşte, bu var, bir tane bir şeyin var, bu sana yeter. Bunla idare edeceksin. ...E yemekte de mesela, bir yemek pişerdi, o yemeği hep birlikte yedik, işte bunu yiyeceksiniz, onun haricinde daha baka bir şey yok.. Hani bunu mesela çok yapsın da çok yiyelim falan, diye de bir durum da yoktu. Sürekli, yeteri kadar pişerdi, yeteri kadar yenirdi, günübirlik o şekilde tüketilirdi. Yani yetiştirme olarak kastetmeye çalıştığım şey o. (1)

5 numaralı katılımcı çocukluğunda ailesinin israf konusundaki duyarlılığını anlatırken bunun sebebini kötü ekonomik koşullar ve gıdaya erişimin zorluğu üstünden temellendirmektedir. Zaman içinde bu ekonomik koşullar düzelmiş, gıdaya erişim daha kolay bir hale gelmiştir fakat aile ihtiyatlı tavrını hala sürdürmektedir. 1 no’lu katılımcı ise bu yoksulluk koşullarının sadece gıda değil diğer ihtiyaçların giderilmesi hususunda da bir ihtiyat ve tasarruf eğilimi yarattığından bahsetmekte ve bunun bir yetiştirme tarzı olarak kendisini nasıl etkilediğini anlatmaktadır. Bu koşulların kişilerin gıda pratikleri üstündeki birbiriyle çelişen etkisini ise şöyle dile getirmektedir.

“Ya ben şaşırıyorum. Bazı insan çok fakirlik görmüşse, yani her istediğine ulaşamamışsa falan, ulaştığı zaman da onun kıymetini çok iyi biliyor, çok iyi değerlendiriyor, çok iyi birikim yapıyor ben zamanında bunların hiçbirini görmedim diye, bazıları da ben zamanında bunların hiçbirini görmedim şimdi istediğim gibi çalışıyorum nasıl olsa, harcarım istediğim gibi gezerim tozarım, deyip de kenara bir şey koymayanlar da oluyor mesela, zamanında görmedim, şu kadar sene yokluk içinde yaşadım, hiçbirini yaşayamadım, bir daha mı bu yaşıma gelicem diyip, gününü gün edip gününbirlik yaşayanlar da var mesela” (1)

4 numaralı katılımcının kendi ile alakalı yaptığı müsriflik tespiti yoksulluk geçmişinin gıda pratikleri üstündeki çelişkili etkisini ortaya koymasına 1 no’lu katılımcının anlattıklarını kanıtlar nitelikte olması bakımından önemlidir.

“Şöyle bir israfığım var. Ben biraz yokluk yaşadım. 9 kat gofretin parasını 15 günde biriktirdim. Ben sıkıntı yaşadım çocuklarım yaşamasın istedim. Bu yüzden eve bol bol gıda aldım. Çikolata aldım. Çocukluğumda mesela ayda bir simit alırdım. Bir gün param yırtılmış alamadım. Bu yüzden çocuklara bunu yaşatmamaya çalışıyorum. Bu anlamda evet müsrifim. Annem bizim aldığımız maaşı duyunca diyor ki sizin aldığınız parayı ben alsaydım Konya’nın en zengini ben olurum. Belki de maaşla çalışmanın bir bereketsizliği var. Allah ve Resulallah geçim yolu olarak ticareti tavsiye ediyor çünkü.”

Söz konusu alıntıda yoksulluk geçmişinin müsrifliği nasıl etkilediği ile alakalı değerlendirmenin yanında örtük bir dini anlam da mevcuttur. İlgili katılımcı İslamiyet’in bir geçim yolu olarak ticareti uygun gördüğünü, maaşlı çalışmanın bu bağlamda bir bereketsizliği olabileceğine yönelik bir vurgu yapmaktadır. Bu durum dini söylemlerin israfa yönelik etkisini İslam’ın lüks ve şaşaayı hoş görmeyen, ölçülü ve itidalli olmayı öğütleyen düsturu ile açıklamak gibi doğrudan açıklama biçiminin

yanı sıra daha dolaylı açıklama biçimlerinin de mümkün olabileceğine dair bir işaretle bulunması bakımından önemlidir.

Bazı katılımcıların bu yoksulluk deneyimini oldukça derinden yaşamasının halihazırdaki pratiklerini büyük ölçüde şekillendirdiği gözlenmektedir. Bununla birlikte bu yoksulluk deneyiminin bazen tasarrufa ve ölçülü harcamaya bazense birtakım müsrifliklere sebep olduğuna yönelik çelişkili bir durum da söz konusu alıntılarla ortaya konulmuştur. Bununla birlikte daha önce de belirtildiği gibi, iki ayrı ucu temsil eden bu iki anlamdan farklılaşan bir üçüncü anlam da vardır. Katılımcı 15 bu anlamı şu şekilde ifade ediyor;

“Baştan beri söyledim gıdanın israf olmaması ekonomik özgürlük. çünkü biz dipten geldik, yani o düzeyde nasıl yaşandığını falan her şeyini biliyoruz. O zaman yığıyorduk mesela memleketten getirdiğimiz çuvalları ister istemez yok böcek oluyordu, yok çürüyordu ama imkânımız yoktu mecbur öyle almak zorundaydık köyümüzde ucuz oluyor memleketimizde diye getiriyorduk yarısını yiyorduk yarısını böcekleniyordu. Gıdaya erişim kolaylaşma başladıktan sonra evde stoklar azaldı israf da azaldı. Eve fazla almaktansa nasıl olsa pazardan ben bugün üzüm almasam bile aman diyorum nasılsa eşim yarın ya bu taraftan gelirken alacak ya da öteki taraftan alacak hani pazardan da böyle aman aman yüklenip gelmenin anlamı kalmadı artık. erişim de kolay, imkân da kolay şimdi, seçenek de çok market etrafımda girip çıkabileceğim çok yer var o kadar çok yer var ki alışveriş yapabilecek o yüzden eve gıda yığmanın bir anlamı kalmadı.”

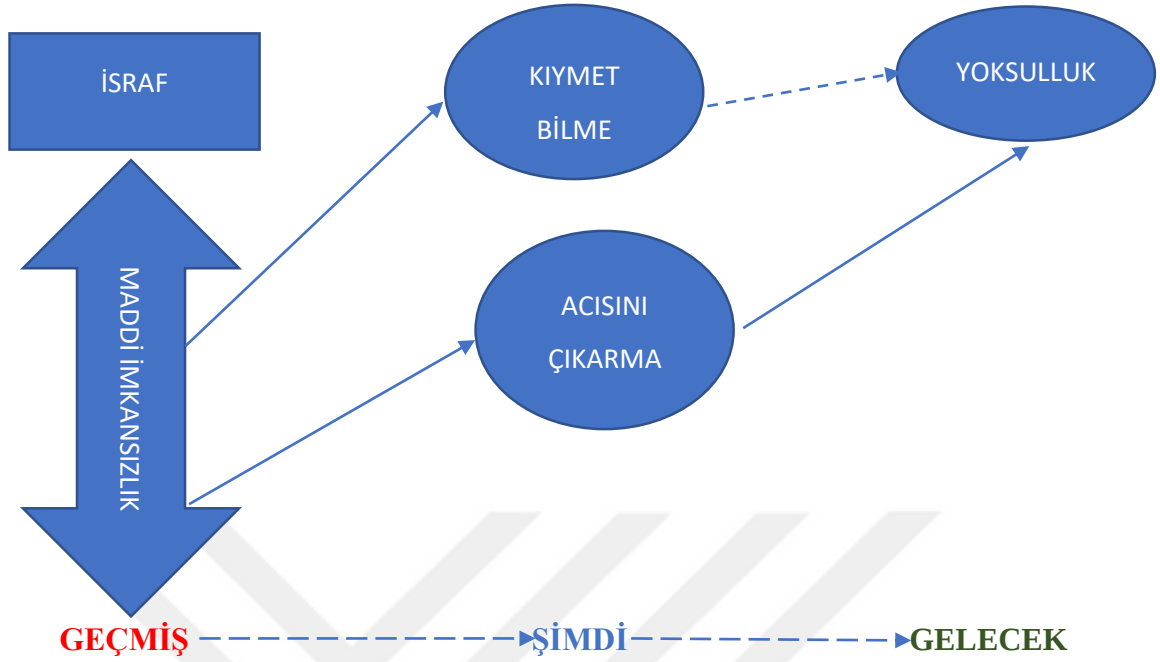
Katılımcı 15 yoksulluk yaşadıkları günlerde bazı gıdaları daha ucuza tedarik etmek için memleketten çuvallarla getirip evde stok yaptıklarını fakat gıdaları uygun koşullarda saklama imkânı bulamadıklarından böceklenme, çürüme gibi durumların önüne geçemeyip gıdanın israfına sebebiyet verdiklerini anlatmaktadır. Ekonomik durumlarındaki iyileşmeyle beraber sosyo ekonomik seviye bakımından daha iyi bir mahalleye taşınan Katılımcı 15 ve ailesi gıdaya erişim imkanların artmasıyla beraber eve gıda yığma davranışından vazgeçmiş, bu durum da gıda israfında önemli ölçüde bir azalma sağlamıştır.

Geçmişteki yoksulluk ve gıda israfı arasındaki ilişkiyi açıklayan son anlam kategorisi ise gıda israfına sebebiyet verecek davranışlar sergilendiğinde, geçmişteki yoksulluğun kişi tekrar yakalamasına yönelik, rasyonel bir temelden ziyade Allah tarafından verilen nimetlerin geri alınması ihtimaline dayanan bir korku ve endişe halidir. Bu durum yine katılımcı 15 tarafından şu şekilde anlatılır;

“Hep içimde bir korku var biliyor musunuz tekrar o günlere, yokluğa düşerim diye içimde israf etmemek için. Biz bunları bulmak için çok mücadele verdik çok emek harcadık ... o kadar mücadele ettik ki bunlara erişebilmek için şimdi bunları dökmek bunları fazla fazla alıp bir kenarda israf etmek ... bunu küflendirip de çöpe atmak, bunlar olduğu zaman hep aklıma şey gelir buraya gelebilmek için, bunu buraya koyabilmek için çok mücadele verdik bunu hep aklımda tutarım yani o korku da yüreğimin bir yerinde sürekli var. Sürekli aklımda. Yine dediğim gibi çok emek harcadık sanki bunlara saygı göstermediğim zaman zannediyorum ki hepsi bir anda yok olup gidecek”

Özetle geçmişte yaşanmış olan yoksulluk, katılımcıların gıda israfı ile ilgili pratiklerini tek boyutlu ve tek yönlü bir ilişki biçiminden ziyade daha diyalektik süreçler içeren bir bağlam kapsamında etkilemektedir. Bu bağlam bazen geçmişte yaşanan yoksulluğun, kişinin gıda ile ilişkisini, israf etmemeye yönelik yüksek bir ilgilenim düzeyinde tesis etmesine sebebiyet verirken bazen de mazideki yokluk ve fakirliğin etkisini çocukların yaşamaması için gösterilen gayretin kimi zaman müsrif davranışlarla sonuçlanmasına neden olmaktadır. Yoksulluk dolayısıyla gerçekleştirmek durumunda kalınan stok yapma gibi pratikler ironik bir biçimde daha fazla gıda kaybı ve dolayısıyla ekonomik kayıpla sonuçlanırken, kişinin yaşam standartlarındaki gelişmenin gıdaya erişmesini kolaylaştırmasından mütevellit stok yapma gibi pratiklerden vazgeçilmesinin israfı azaltıcı etkileri de müşahade edilmiştir. Son olarak gıda israfı konusunda yeterince hassas davranılmadığı takdirde, ilahi bir takdirle kendisine verilen nimetlerin geri alınacağı tekrar o yoksulluk yıllarına döneceği gibi daha hissi bir bağlamda cereyan eden korku ve endişe gibi duygu durumları da kişinin gıda ile kurduğu ilişkiyi çevreleyen bir anlam örüntüsü olarak ortaya çıkmaktadır. Yoksulluk ile ilgili bulgular şu şekilde görselleştirilebilir.

Şekil 14. Yoksulluk Örüntüsü

3.6.2.3. İsrarla İlişkili Duygular

Anlam temasının bir diğer önemli kategorisi ise israfla ilişkilendirilen duygu durumlarıdır. Sembolik etkileşim geleneğinde kişinin sosyal durumlar içerisinde kendine ve başkalarına çeşitli anlamlar atfetme kapasitesi, Weber’ci geleneğe ayrıcalıklı pozisyonlar elde etmek için verilen rekabetçi mücadele, rasyonel eylem teorilerinde ise çıkarın maksimizasyonu ve maliyetin minimizasyonu vasıtasıyla optimal eylem biçimini tespit etme üstünden temellendirilen faillik, pratik teorisi için de oldukça önemlidir. Bu geleneğe göre faillik duygularda ikamet eder. Duygular sosyal pratikler içerisinde üretilir ve yeniden üretilir. İnsanların dünyayı deneyimlemesi ve ona katılması duygusal bir biçimde gerçekleşir. Duygulara odaklanmak, sosyal pratiklerin bireysel insan failini etrafında dönen eyleyiş ve söyleyiş biçimlerine niçin kattığını ve niçin onları dikkate almasını sağladığını açıklama hususunda bize yardımcı olur. Duygular pratiklere pek çok biçimde bağlıdır ve hem pratikler hem de bu pratiklerin uygulayıcılarına çeşitli değerler atfeder. (Weenink ve Spaargaren, 2016).

Dolayısıyla duygular pratiğin en önemli boyutlarından biri olan anlamın, yani bir pratiğin ya da pratikler demetinin ne için iyi olduğu ya da onu problematik kılan şeyin ne olduğu ile alakalı olan kısmının daha iyi anlaşılması bakımından önemli olan

iç görümler sunar. Katılımcılarla yapılan mülakatlar esnasında israfı alakalı önemli duygu durumları tespit edilmiştir. Örneğin 5, 4 ve 1 numaralı katılımcı gıda israf ettiğinde nasıl hissedersiniz sorusunu şöyle cevaplandırmıştır.

“Suçlu hissediyorum. Şöyle bir suçluluk. Dünyada bu yiyeceğe ihtiyacı olan bu kadar aç insan varken ben bu gıdayı neden çöpe attım, neden israf ettim bağlamında kendimi suçlu hissediyorum. Yani çok da israf ettiğim zamanlar oluyor. Bu da bende özellikle gerginlik ve suçluluk hissi yaratıyor. Her zaman bundan sonra böyle olmayacağım, çok daha planlı olacağım. Gıdamı çok daha düzgün tüketeceğim. ya da düzgün alışveriş yapacağım şeklinde kararlar alarak bu gerginlikle başa çıkmaya çalışıyorum.” (5)

“Üzülüyorum. Allah’ım beni affet diyorum. Ben çok ciddi vicdan azabı duyuyorum mesela. Kızıyorum hanıma. Ya diyorum niye ikinci yemeği pişiriyorsun. Koy dünden kalan yemeği. (4).

“Bazen mecbur kalırsın, bir yemek bozulmuş olur, akşamdan sabaha dayanmayan bir yemek olur, onu da fazla yapmışsındır, mecbur içim sızlayarak atarım onu. O da çok nadir olur yani, uzun aralarla olur. (1)

Alıntılardan da anlaşılabacağı üzere gıda israfıyla ilişkilendirilen duyguların tamamı suçluluk, pişmanlık, vicdan azabı, kızgınlık, gerginlik gibi olumsuz içerikli duygulardır. Bu tip olumsuz duygular kişiye gıda israfı ile alakalı pratikleri anlamlandırması bakımından rehberlik eder. Özellikle 5 numaralı katılımcı bu gerginlik ve suçluluğu dünyada bu gıdaya ihtiyacı olan pek çok aç insanın olması bakımından gerekçelendirir. Bununla birlikte israf edilen gıdanın niteliği bakımından bu tip olumsuz duyguların ortaya çıkışı, özellikle bu duyguların şiddeti bakımından farklılaşır. Örneğin ekmek israfı bu duyguların daha şiddetli biçimde hissedilmesine neden olması bakımından dikkate değerdir.

“Mesela bende şöyle. Bugün kahvaltıda domates doğramıştım. Şöyle iki dilim domates kaldı onu çöpe attığımda kendimi o kadar rahatsız hissetmedim. ... O domatesi de yine çöpe atmaktan dolayı bir rahatsızlık duyuyorsun ama o kadar olmuyor ekmeğe göre. Kutsal da bir yeri var ya, onu çöpe attığımda çok rahatsız hissediyorum”. (2)

Ekmeğinin daha önce bahsedildiği gibi, genellikle örtük bir bilgi formuyla nesilden nesile aktarılmış olan dini ve dünyevi kutsallığı bazı katılımcıların israf

hakkındaki rasyonel düşüncelerini gölgelemekte, onları ekmek israfına özgü bir duygu durumuna sürüklemektedir. Katılımcı 9 bu durumu şöyle anlatmaktadır;

“Dedim ya geçmişten gelen değerlerle ilgili o kadar kuvvetli ki insanın rasyonelliğini bile yeniyor mesela ben bunun farkındayım rasyonel düşünmeye çalışıyorum. Zaman mesela benim sahip olduğum kaynaklar içerisinde en değerli olanı, en az israf etmek gerekeni fakat nedense ekmek gidince daha çok üzülüyorum duyguları yenemiyorum duygu akıldan çok kuvvetli çünkü rasyonelliği sağlamaya çalışsam bile duygu kuvvetli ya duygu yeniyor insanı.

Katılımcıların bazı gıdaların israfıyla alakalı yaşadıkları daha farklı ve daha yoğun duygu durumların gıdanın kendi maddi değerinden ziyade o gıdaların ilişkili olduğu pratiklere atfedilen anlam örüntülerine isnat ediliyor olması yönünde bir yorum yapmak sanırım uygun olacaktır. Bu yorum özellikle ekmek için geçerliken, benzer bir örüntü küçük bir bebekleri olan katılımcı 9 ve eşine göre göre süt için de geçerlidir. Katılımcı 9 durumu yine benzer bir biçimde şöyle tasvir etmektedir;

“Şimdi bebeğin maması hakkında bir şey söyleyeceğim maması pahalı bir şey cidden şu kadar bir şey 70 lira bir hafta gidiyor ama sütle de besliyoruz buzdolabında süt de var ya süt ya da onu ısıtıyorum sütün damlasına kadar dökmemeye çalışıyorum süt sınırlı ve çok değerli bir şey ya ve hepsini yedirmeye çalışıyorum. Ama mamanın mesela yarısını yediremiyorum atıyorum çöpe gitsin. Süt olduğu için öyle süt olmasa mamaya da değerli derdim süt olduğu için öyle çok kıymetli aslında değerli ve pahalı olan bir şeyi süt saman gibi gösteriyor”

Bu alıntıdan yola çıkarak sütün de tıpkı ekmek gibi, besleyici özelliklerinin yanı sıra sembolik anlamlar da ihtiva ettiği için kişinin israf edilmemesi için özel bir çaba ve itina gösterdiği gıdalardan biri olmuştur. Fakat onun materyal-semiyotik özelliklerinden kaynaklanan değeri, onun ikamesi olan mamanın yeteri kadar kıymetli görülmemesi ve israf edilmesine de zemin hazırlamaktadır. Duygular ile ilgili bulgular şu şekilde görselleştirilebilir.

Şekil 15 Duygular Örüntüsü

3.6.2.4. Müdavimlik

Müdavimlik “bir yere sürekli olarak giden kimse, gedikli” olarak tanımlanır (Türk Dil Kurumu, 21.10.2020). Gıda israfı bakımından niçin önemli olduğu ise katılımcıların gıda tedariki için tercih ettiği manav, market ve belirli pazar tezgâhları gibi mekanlarla kurdukları uzun soluklu ve güvene dayalı düzenli müşterilik ilişkisinin, gıda israfını azaltmaya yönelik planlanmamış ve hesaplanmamış bir sonucu olmasıyla alakalıdır. Bazı katılımcıların, müdavimliğin, gıda israfını doğrudan hedef almamasına rağmen bu israfı dolaylı biçimde kısmen engellediğine yönelik mikro bir perspektifle şekillenmiş deneyimleri, gıda israfı ile alakalı pratik demetlerinden neşet eden enteresan bir anlam örüntüsü daha ortaya koymaktadır. Katılımcı 15 bu durumu şöyle anlatır;

Benim sebze, meyveyi sürekli aldığım kendi tezgahlarım var mesela yeşilliği ıslağından almamaya çalışıyorum. Her bir şeyi aldığım yerlerim var beğenmesem de değiştiriyorum benim ne alabileceğimi biliyorlar salatalığı mesela asla kalın almam ince uzun olacak. Yani öyle bir şey oldu çürük olmuyor çok nadir denk geliyor.

(A) Yıllardır aynı yerden alınca tanıdık oluyor.

Tabi tabi aynı tezgâhtan şu kadardılar büyüdüler tezgâhta abla abla diye seslendiklerinde sanki yani artık kendi çocuklarımla konuşuyor gibi oluyorum.” (15)

Burada katılımcı 15’in semt pazarında meyve, sebze, yeşillik gibi ürünleri sürekli aldığı yani müdavimi olduğu tezgahların olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca o tezgahlardaki satıcıların bir kısmını çocukluklarından beri tanıdığı, onlarla konuşurken kendi çocuklarını anımsadığı göz önünde bulundurulursa, onlarla duygusal bir bağ kurduğu, hissi bir yakınlık tesis ettiği de söylenebilir. Müdavimlikten kaynaklanan bu tanışıklık, pazarcının müşterinin zevkini iyi bildiğinden onun sevdiği biçimdeki ürünleri tedarik etmesini sağladığı, alışveriş esnasında pazarcının meyve ve sebzelerin çürüklerini müşteriye vermemek için özen gösterdiği sonucuna götürmektedir bizi. Çürüklerin satın alınmamasına dönük olarak gösterilen bu itina, evde bu tip ıskarta ürünlerin çöpe gitmemesiyle sonuçlanacağından kişiyi sebze, meyve ve yeşillik israfının önüne geçtiğine yönelik bir hisle teçhiz etmektedir. Benzer bir durum katılımcı 14 için de geçerlidir;

“(A) Pazarda satıcıları tanıyor olmak ne gibi bir avantaj sağlıyor?

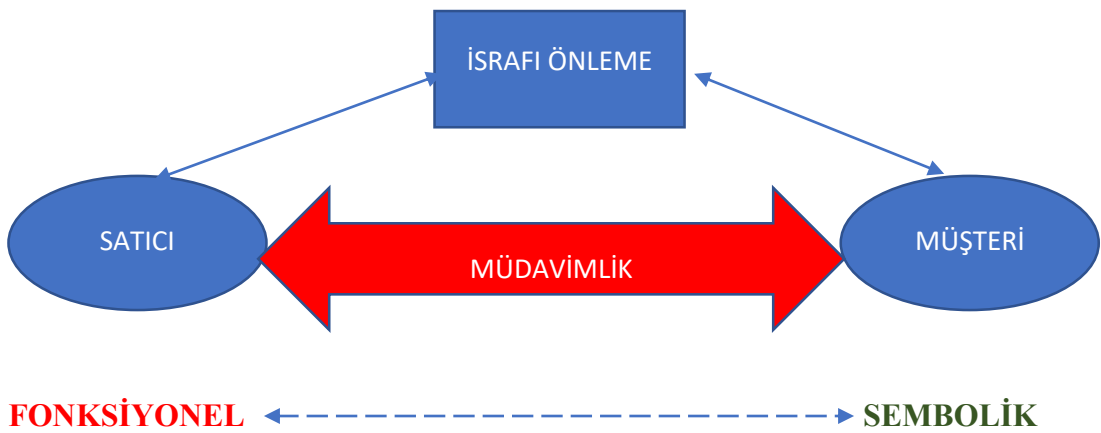
Çürüğünü koymuyor, diğer tarafta ucuz diye gidiyoruz ya bir lira fark ediyor E ne oluyor şimdi o adama bir lira eksik diye gittiğinde adam arkadan dolduruyor

çürükleri ama bir lira fazla her zamanki tanıdığın tezgâha gittiğinde de hiç çürüğün olmadan dönüyorsun yani bir lira eksik verip üç dört tanesini çöpe atmaktansa bu tarafa bir lira verip sağlam gelmek daha mantıklı. Hem çürükleri atıp gereksiz gıda israfı da yapmamış oluyorsun.”

Katılımcı 14’ün, Katılımcı 15’in aksine, müdavimi olduğu tezgahlarla daha fonksiyonel bir müşteri-satıcı ilişkisi içinde olduğu görülmektedir. Nitekim müdavimliğini betimlerken duygusal ifadelerle pek başvurmamıştır. Bir iki liralık maddi avantaj için tanımadığı bir tezgâha gittiği takdirde, pazarcının çürük meyve ve sebzeleri dolduracağını söyleyerek, bu çürükleri evde çöpe attığında o maddi avantajın zaten ortadan kaybolacağına işaret eder. Böylece katılımcı 14 müdavimliğinin çürük meyve ve sebzeleri çöpe atmak zorunda kalmasını önlediği için kişisel bir israftan kaçınmış olduğunu düşünür.

Böylece anlam teması da “*dini değerler*”, “*geçmişte yaşanan yoksulluk*”, “*israfla ilişkili duygular*” ve “*müdavimlik*” kategorilerini ortaya koyarak detaylıca incelenmeye çalışılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi pratiğin anlam boyutu, onun ne için iyi olduğu ya da onu problematik kılan şeyin ne olduğu ile alakalıdır. Pratikle ilgili inançları, duyguları, amaçları, hedefleri, ödevleri kapsar. Fakat bunları kişiye değil de pratiğe atfeder. Kişi taşıyıcısı veya uygulayıcısı olduğu pratiklerle beraber, onlarla atfedilen duygu durumlarının da taşıyıcısı haline gelir. Müdavimlik ile ilgili bulgular şu şekilde görselleştirilebilir.

Şekil 16. Müdavimlik Örüntüsü

3.6.3. Kabiliyet

Pratiğin materyalite ve anlam dışındaki diğer boyutu kabiliyettir. Kabiliyet, pratiği gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan bilgi ve becerileri kapsar. Bilgi ve beceriler çoğu zaman deneyim ve uygulama aracılığıyla öğrenilirler ve bu sayede uygulayıcıda somut bir hale bürünürler. Bazı bilgiler kurallar, prensipler talimatlar şeklinde formal bir şekil alırken, bazıları know-how biçiminde örtük bilgi olarak varlıklarını idame ettirirler. Bazı kabiliyetler geneldir. Pek çok pratik tarafından paylaşılırlar. Bazıları ise daha spesifik, pratiğe özgüdürler. Kabiliyetler kısmen uygulayıcıda somutlaşmasına rağmen, pratik teorisi onları yalnızca performans edimi esnasında ortaya çıktıkları için pratiğin bir parçası olarak değerlendirir. (Ropke, 2019).

Gıda israfı ile alakalı pratikler israfa sebep olan ve israfı engellemeye yönelik olarak kabaca ikiye ayrılabilir. Bu iki pratik tipi arasındaki fark ise, israfa neden olan pratiklerin genellikle önceden hesaplanmayan ve planlanamayan şekilde kasıtsız olarak israfa sebep olması iken, ikinci tür pratiklerin performansının doğrudan israfı engelleme amacıyla icra edilmesidir. Hane halkını oluşturan bireylerin ilgili pratikleri ne ölçüde başarılı bir biçimde yerine getirdikleri ise söz konusu pratiklere katılım düzeyleri tarafından bir ölçüde şekillendirilir. Örneğin evin alışveriş pratikleriyle çok fazla ilgisi olmayan bir aile bireyinin onlara katılım düzeyi de düşük olacağından, bu tip pratikleri icra etmek durumunda kaldıklarında çok başarılı performanslar ortaya koyamamaları öngörülemeyen gıda israflarına neden olabilir. Dolayısıyla, kabiliyet teması ile ilgili detaylı tasviri pratiğe katılım derecesi kategorisi ile yapmaya başlamak yerinde olacaktır.

3.6.3.1. Pratiğe katılım derecesi

Pratiği sergileyen birey ya da bireyler pratikle alakalı bilgi ve beceri kapasitesi bakımından söz konusu pratiğin gelişimine ve yeninden üretimine farklı biçimlerde ve oranlarda katkı sunarlar (Warde, 2005). Kişi bir pratikle hemhal oldukça, ona daha fazla angaje oldukça, o pratikle alakalı bilgi, beceri ve tecrübesini arttırır ve pratiğin performansındaki pozisyonu farklılaşır. Çırak, kalfa ve usta ayrımları bu olgunun en basit örneği olarak sunulabilir. Söz konusu durum israf olarak isimlendirdiğimiz pratik demeti ve bu demetin içinde yer alan farklı pratikler için de geçerlidir. Aşağıdaki alıntıda 5 numaralı katılımcının, bu süreci nasıl örneklendirdiğini görebilirsiniz;

“Mesela babam üzerinden anlatayım. Bizim evimizde çok öyle ketçap, mayonez yenmezdi. Ama babam onu indirimde görüp alabiliyordu mesela. Ucuzdu aldım, indirime girmişti aldım falan diyor (Gülüşmeler). Ve ben bunu anlayamıyordum ya neden aldı ki biz bunu yemiyoruz ki tüketmiyoruz ki falan. Ondan sonra onun bozulmaması gerçeği üzerine o kullanılmak zorunda kalıyor falan. Tamam hadi ketçapı kullanalım bari falan oluyordu. Dolayısıyla yani, bu etkilerden bunu kastediyorum. Babam büyük ihtimalle bizim evde onun kullanılmadığını bilmiyordu yani. Anlatabiliyor muyum? Öyle bir farkındalığı yok bence.” (5)

Katılımcı 5’in ailesiyle beraber yaşadığı zaman diliminden bahsettiği bu alıntıda, babasının ev içi gıda pratikleriyle alakalı yeterli bilgiye sahip olmaması başka bir anlatımla bu pratiklerin başat bir katılımcısı olmamasının onu doğru bir alışveriş pratiğini sergilemekten alıkoyduğu görülmüştür. Fakat bu esnada devreye anne giriyor ve alınan gıdanın israf edilmemesi için söz konusu gıdayı evin gündelik yemek rutininin bir parçası haline getiriyor. Babanın pratiğin aktif bir katılımcısı olmamasından kaynaklı bilgi eksikliği yine pratiğin aktif bir katılımcısı olan annenin yetenekleri ile telafi edilip gıdanın israfı engelleniyor.

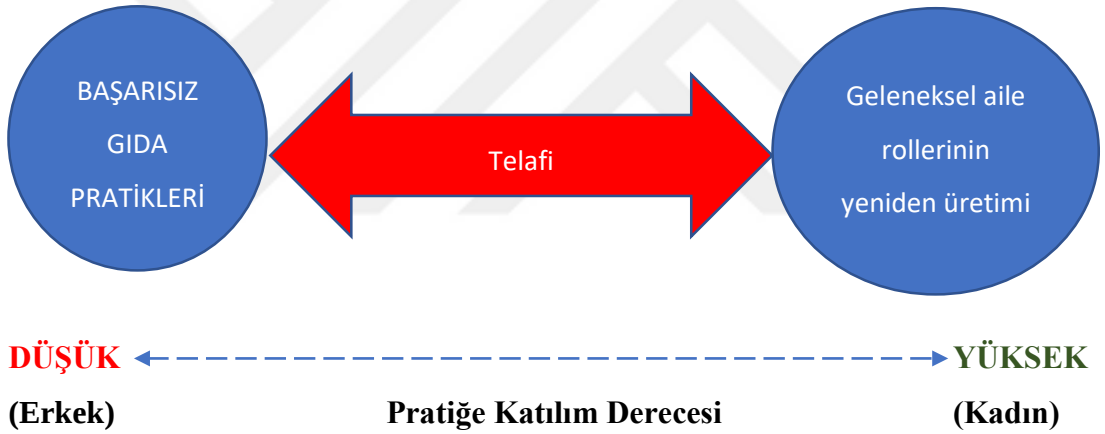
Benzer bir örüntü 6 numaralı katılımcının ifadeleriyle de ortaya çıkmıştır. Fakat burada aile bireylerinin gıda pratiklerine farklı ölçülerde sağladıkları katılımın ailenin ve aile üyelerinin rollerinin geleneksel bir tarzda yeniden üretimine nasıl katkı sağladığı daha belirgin bir hale gelmiştir.

“Ailedeki yemek sürecini yöneten annenin şuuru ve tutumu bu noktada oldukça önemli. Baba ve çocuklar sadece yiyici rolünde. (gülüyor). Ve israfla ilgili süreçlere çok da dahil olmuyorlar. Ama yemek sürecini yöneten şahıs yapacağı toplam yemekle veya kalan yemeğe karşı olan tutumuyla bu noktada en belirleyici faktör. Erkeklerden önce kadınların bilinçlendirilmesi lazım. Erkek yemeği yer ve keyfine bakar, çok kasmaz dikkat et der geçer en fazla (gülüyor). Kadının evde durması bile kesinlikle israfı engelliyor. Yani bu da aile ile alakalı. Zira evi derleyip toplayan birisi. Öncelikle yemek yapmak ve sunmak ve sonrasında ilgili her türlü tedbiri alıp bu süreci yönetiyor. Kadının çalışması durumunda ailede bu takdirde bekarlığa benzer bir durumun tekrar ortaya çıkması söz konusu oluyor “.

6 numaralı katılımcıya göre kadının ev içi gıda pratikleriyle erkeğe göre daha fazla içli dışlı olması bu pratiklerin başarılı bir şekilde sergilenmesi bakımından çok mühim. Fakat ilgili alıntıda bu durum kadın ve erkeğin bu pratiklerle ilgili yetenekler bakımından kıyaslanmasının ötesine geçerek kadın ve erkeğin sosyal konumuna da

göndermede bulunuyor. Katılımcının ifadesine göre “kadının evde durması bile israfı engelliyor”. “Kadının çalışması durumunda ailede bekarlığa benzer bir durum ortaya çıkması söz konusu oluyor”. Katılımcı bu tip ifadelerle kadını evde, erkeği işte olarak konumlandıran geleneksel aile yaşantısının gıda israfının öne geçtiğine yönelik bir mülahazaya sahip. Gıda israfını engelleme ve bu süreci yönetmeye yönelik pratiklerin en kabiliyetli icracısının evin annesi olması gerektiğine yönelik bu tavır geleneksel aile kalıplarının da yeniden üretilmesini mümkün kılan faktörlerden biri haline geliyor. Bu durum aynı zamanda gıda pratiklerine katılım derecesi bakımından aile içerisinde, kadının yönetici çocukların ve erkeğin ise “yiyici” konumunda olduğu bir hiyerarşi ye meşruiyet kazandırmaya yönelik bir tavrı ortaya koyuyor. Pratiğe katılım derecesi ile ilgili bulgular şu şekilde görselleştirilebilir

Şekil 17. Pratiğe Katılım Derecesi Örüntüsü

3.6.3.2. İsrافی Engelleme Pratikleri

Gıda israfını engellemeye yönelik pratikler genellikle muhafaza ve artakalanların yönetimi şeklinde iki başlık halinde değerlendirilebilir. Bu pratiklerin türü ne olursa olsun uygulayıcıların pratiklerin performansı esnasında örtük veya açık çeşitli bilgi kaynaklarından faydalandıkları bir vakıadır. Bununla beraber bu pratiklerin sabit bir yönergeyi takip etmekten ziyade kişinin otantikliğini sergilemeye fırsat veren doğaçlamaları ve yaratıcı dokunuşlarına daima açık bir süreç ihtiva ettiğini gözden kaçırmamak gerekir. Hatta bazı pratikler için gereken bilgi ve kabiliyet, ortak bir ereksel-duygulanım yapısı arz etmesi şartıyla (örneğin aynı sonucu amaçlayan iki

farklı pratik gibi) bazı durumlarda bir başka pratiğe de transfer edilebilir. Var olan bilgilerini yaratıcı bir biçimde kullanarak bir muhafaza pratiğini yeniden yorumlayan Katılımcı 13 bu durumu şu şekilde betimlemiştir;

“Mesela işte aşureyi kavanozun içine koydum, dedim her şeyin konservesi oluyor da aşurenin niye olmasın kapattım ağzını ters çevirdim onu da mesela en son açtım yedim aynı ilk gün gibi tazeydi mesela bir hafta bekledi ama buzdolabında muhafaza edeceksiniz kapağını çevirip sımsıkı kapatacaksınız. İlk önce kavanozlara koydum, onu ters çevirdim hemen dolaba koydum. Dolabın dışında saklamadım. Mesela dolabın içinde ilk önce açık olan kaplara kaselere döktüklerimi yedik, sonra onları da yedik.” (13)

Burada hem konserve yapma pratiğinin hem de aşurenin ömrünü uzatmak için girilen faaliyetlerin ortak bir ereksel duygulanım bileşenine sahip olduğuna yani ikisinin de muhafaza gibi bir amaçla güdülenen pratikler olmasına dikkat edilmelidir. Katılımcı 13 normal şartlarda konserve yapmak için gerekli olan bilgi ve kabiliyeti, doğaçlama olarak aşure için kullanmış ve iyi bir sonuç elde etmiştir. Böylece genellikle bir gıdanın israf edilme olasılığının en yüksek olduğu aşamalardan biri olan lezzet kaybının önüne geçilmiş, olası bir israf da engellenmiştir.

İsrafi engelleme pratiklerinin bir diğer biçimi ise artakalanların yönetilmesi ile ilişkilidir. Artakalanların yönetimi gıda israfı literatüründe bazı yönleriyle diğer benzer konulardan ayrılan özel bir yere sahiptir. Örneğin, aile bireyleri tarafından gerçekleştirilen artakalanları yeme ve tekrar kullanma davranışı bireylerin aile birliğine üyeliklerini işaret eden kolektif bir fedakarlığı içerir (Cappellini & Parsons, 2012). Böyle bir fedakarlığa genellikle anne çağırılmaktadır. Bu tip aile dinamikleri neticesinde sadece özel günlerde ritüelin bir parçası olarak yenilen yemekler değil, gündelik olarak tüketilen yemekler hatta o yemeklerden artakalanlar dahi aile kimliğinin yeniden üretimi sürecinde rol alır. Dolayısıyla arta kalanların yönetimi ile alakalı pratikler için gerekli olan bilgi ve kabiliyet genellikle örtük bilgi kanalıyla anneden öğrenilir. Katılımcı 10 bu durumu şöyle anlatır;

“Bozulduğunda değil de bozulmaya başladığı an buzluğa atıyorum ekmek bile olsa. Böyle hissediyorsam mesela, artık bu bozulacak falan dediğimde buzluğa atıyorum ya da bazı şeyleri ne yapılabilir işte kektir, böreğin içine koymaktır, bir şeyin içine koymak gibi değerlendiriyorum biraz da annemden gelen bir alışkanlık atıyorum

bir şey bozulacaksa hemen börek yapılır. içine atılıyor atıyorum havuçtur, salatalıktır, pırasadır, bozulacak mı hemen börek yapıp yiyelim”

13 de annesinden öğrenmiş olduğu bir ortakalan yönetimini şöyle tarif eder;

“Yani benim annemden gördüğüm kadarıyla annem de yapar öyle şeyler yapar mesela diyorum ya bir ekmek bayatladığı zaman çok böyle mesela biz dün ekmek almıştık kayınpederim de ekmek getirmiş gelirken yolda ekmek fazla işte napıyorum onu hemen fazla oluyorsa, çok kuruyorsa mesela onu doğruyorum bir kenara koyuyorum kuruttuktan sonra çekiyorum köfte içi hazırlıyorum mesela sonra o hazırladığım köfte içini de kavanoza koyuyorum veya poşete koyuyorum derin dondurucumda yer varsa oraya atıyorum köftenin içine katıyorum ya da teflon tavanın üstünde ısıtıp üstüne tereyağ tulum peyniri sürüp yiyoruz diyorum ya hiçbir şekilde ekmeği ziyan etmem”

Artakalan yemekler genellikle daha sonra tüketilmeleri için birtakım işlemlere maruz kalırlar. Bu işlemler yemeğin kısmen değişen ve lezzetini kaybeden dokusunun bir şekilde maskelenmesi amacına sahiptir. Bu maskeleye, annenin ortakalan yemeği özellikle evde yaşayan çocukların ve eşin damak tadına uygun hale getirmek amacıyla yaptığı işlemler bütününe tarafımızca verilen bir isimdir. Yine Katılımcı 13’ten alınan bir alıntıyla durumu örneklendirmeye çalışalım;

“Yani atıyorum sofraya peynir mi koydum, peyniri hani bir iki gün kahvaltıya koydunuz mu böyle tadı bozulur ya ben onu hemen alıyorum poşete kaldırıyorum derin dondurucuya atıyorum, Mevlâna böreği yaptırıyorum onun içine koyuyorum yapıyorum, çıkarıyorum sofradan iki üç günlük peyniri ben onu öyle değerlendiriyorum yani ben her şeyi elimden geldiğince çözümünü buldum yani öyle de olunca benim için israf şu bu falan sorun olmuyor.”

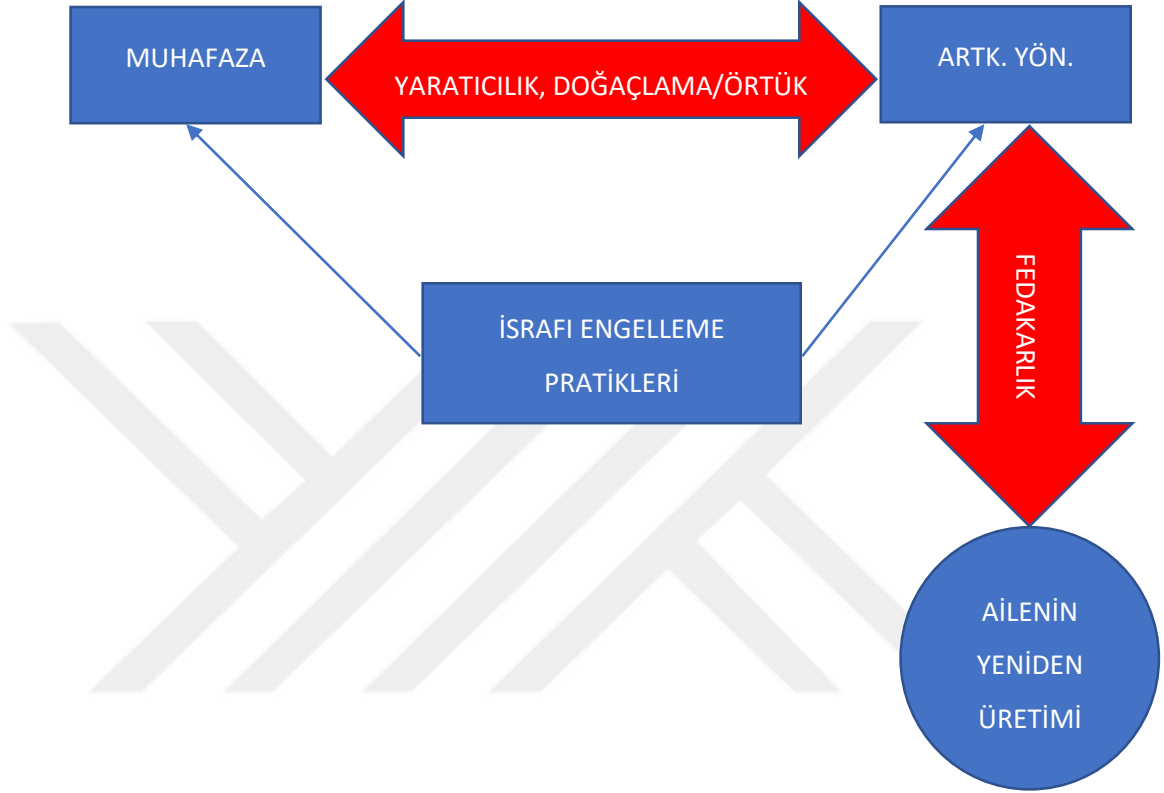
Artakalan yemeklerin tekrar değerlendirilmesi hususunda katılımcıların oldukça başarılı uygulayıcılar oldukları göze çarpmaktadır. Bu durum bize Evans (2012)’ın gıda israfının sorumluluğunu sadece tüketicinin üstüne yıkmaya yönelik bir tavrın gerçekten de ne kadar sorunlu olduğu gerçeğini yeniden hatırlatır. Katılımcıların bazılarının artık geri döndürülemez olarak düşünülen durumlar için bile, örneğin ekşimiş bir yoğurt söz konusu olduğunda, ürettiği çözümler vardır. Katılımcı 15 yoğurdun ekşisinin nasıl alındığını şöyle ifade eder;

“Mesela yoğurt ekşidiğinde ne yaparım? Ben yoğurdu böyle bir tülbendin üzerine boşaltıyorum Çok severim bunu eğer yoğurt ekşimişse su koyuyorduk eskiden

bu şekilde. Böyle ekşisini alsın diye yoğurdu böyle üstüne koyarsın bu süzülür süzülür, katılaştır ekşisi de aşağı iner yoğurdun tadı daha şey olur, ekşisini atarsın.”

İsrafi engelleme pratikleri ile ilgili bulgular şu şekilde görselleştirilebilir.

Şekil 18 İsrafi engelleme pratikleri örüntüsü

3.6.3.3. Hayvanlar

Pratik teorisi, Anthony Giddens’ dan aldığı ilhamla “sosyal bilimlerinin araştırma alanını birey eyleyen (actor) deneyimi ya da herhangi bir toplumsal bütünlük biçiminin varoluşu değil, zaman ve mekân içinde düzenlenmiş pratikler” (Giddens, 1984: 2) olarak kurgulamış ve bu pratiklerin tetkikini yaparken de sıradan, gündelik hayatta gerçekleşen etkileşimleri kavramaya büyük bir önem vermiştir. Fakat pratiklerin gündelikliğini ve sıradanlığını açıklamaya çalışırken, bu sefer de “Bilim ve Teknoloji Çalışmaları” etrafında şekillenen bir sosyal teori olan Aktör-Ağ kuramının “ontolojik simetri” kavramından esinlenerek, bu pratiklerin yalnızca insan eyleyenler tarafından değil insan olmayan başka eyleyenlerin failliğinin de hesaba katılarak açıklanması gerektiğini vurgulamıştır.

Söz konusu hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfı ve bu israfla ilişkili pratikler olduğunda insan olmayanların failliğinin en çok öne çıktığı durum evcil ve

evcil olmayan hayvanların, özellikle artakalanların yönetimi ile alakalı konularda oynadığı roldür. Bireylerin artakalanların israf edilmemesine yönelik ortaya koyduğu çaba ve bu çabanın başarıya ulaşması için kullandıkları kabiliyetler aslında içinde yer yer hayvanların da failliğinin olduğu “ev” adı verilen bir aktör-ağ ya da öbikleşme (assemblage) düzeyinde gerçekleşir. Aşağıdaki fotoğraf hayvanlar tarafından gerçekleştirilen failliğin bir örneğini sunması bakımından önemlidir;

Şekil 19. Hayvanların Failliği

Şekil 9’ daki fotoğrafta Katılımcı 1’ in eşinin artakalan bir bulgur pilavını çöpe atıp israf etmektense poşetleyip camın kenarına, kuşların yiyebileceği bir şekilde yerleştirdiği görünmektedir. Esasında söz konusu gıda FAO’nun yaptığı tanımlamaya göre israftan kurtulmuş değildir. Nitekim FAO (2011) gıda israfı ile alakalı şunu belirtir;

“Gıda israfı ya da kaybı yalnızca insanların tüketimi için arz edilen ürünler bakımından ölçülür. Dolayısıyla yenilebilir olmayan besin ve ürün parçaları bu ölçümden çıkarılır. Tanımı gereği, gıda kayıpları ve israfı insanların tüketimi için arz edilecek yenilebilir ürünler sağlayan gıda zincirlerinin kısımlarında kayba uğrayan veya israf edilen kitlelerdir. Dolayısıyla, orijinal olarak insani tüketim maksadıyla üretilen fakat tesadüfen insani gıda zinciri dışına çıkan besin, beslenme dışı alanlara

yönlendirilse dahi (hayvan besleme, biyoenerji) kayıp ya da israf olarak değerlendirilir” (FAO, 2011).”

Tanımdan da anlaşılacağı üzere insani tüketim için üretilmiş olan gıdalar bu amacın dışına çıktığı takdirde amaç ne olursa olsun israf olarak nitelendirilir. Fakat hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfı olgusu ile alakalı fenomenolojik bir çalışma yürüten bir araştırmacı, ilgiyi olguyu betimlemeye çalışırken bu tip kurumların tanımlarından ziyade bireylerin olguyu nasıl anlamlandırdıkları, kendi dünyalarında onu nasıl konumlandırıdıklarıyla ilgilenmelidir. Katılımcıların kahir ekseriyeti şayet hayvanlar bir aktör (*yahut bir aktant*) olarak artakalanların yönetimi sürecine dahil olurlarsa söz konusu durumun israf olarak nitelendirilemeyeceği görüşündedir. Katılımcı 13 bu durumu şöyle ifade eder;

“Mesela biz köyde dururken affedersiniz sofraya bezine ekmek yediğimiz zaman falan ekmek kırıntıları düşerdi, kırıntıları filan pencereden aşağı silkelerdik tavuklar yerdi ne bileyim yani patates ayıklardık, elma soyardık, aşağıya attığımızda mesela aşağıda hayvanlar inek, ne bileyim koyun kuzu onlar gelip yerdi. Bir ıspanak ayıklarsın atarsın tavuklar yerdi. Hiçbir şey orda israf olmuyor bana göre.”

Buradan da anlaşılacağı üzere özellikle kırsal yaşamda evle iç içe olan hayvanlar, evde gerçekleşen gıda israfını önlemeye yönelik pratikler için gerekli olan kabiliyet düzeyini en aza indirgeyerek, önemli bir faillik ortaya koymaktadır. Bu tip durumlarda gıdanın israf edilmemesi için özel bir yaratıcılık gerektiren hünelerlerin sergilenmesine gerek dahi kalmaz. Sofra bezine dökülen kırıntıların dışarıya silkelmesi israftan kurtulmak için gereken yegâne kabiliyet haline gelebilir.

Hayvanların sürecin daha pasif katılımcıları olmadığı, gıda pratiklerinin başat aktörlerinden olduğu durumlarla da yine sıklıkla karşılaşılabilir. Katılımcı 13 sözlerine şöyle devam etmektedir;

“Biz köydeyken bizim kendi köpeğimiz vardı mesela ne bileyim söylemesi ayıptır yediğimiz yemekten, bayatlamış ekmekten onu önüne atardık kemiktir şudur budur. O şekilde verilirdi köpeğe. Mesela kedilerimiz de vardı köydeyken hayvanlardan süt sağardık kaplarla süt döker içine ekmek doğrar önüne koyardık böyle yemek artıklarını çöpe atacağımıza onlara verirdik”

Köpekler ve kediler kırsal yaşamın çok önemli aktörleridir. Köpek, daha duygusal amaçlar paranteze alındığında, evi hem yabancılardan hem de kurt vb. vahşi hayvanlardan korumak için beslenirken, kediler ambar ve depo gibi gıdaların saklandığı yerleri fareler ve haşeratlardan korumak için sıklıkla tercih edilir ve eve de

rahatlıkla girip çıkarlar. Bu hizmetleri yerine getiren hayvanlar, artakalanların tüketimi ve israftan kurtarılması bakımından önemli bir rol oynarlar. Hatta bu tüketim esnasında başka bir hayvandan elde edilen gıdanın (süt) artakalanları daha rahat tüketebilmeleri için onlara katık olarak verilmesi kırsal aile için oynadıkları mühim rolün kanıtlarından biri olarak değerlendirilebilir. Hayvanlar ile ilgili bulgular ile şu şekilde görselleştirilebilir.

Şekil 20. Hayvanlar Örüntüsü

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE TARTIŞMA

4.1. SONUÇ

İnsani tüketim için yıllık olarak üretilen gıdanın kabaca üçte birinin yani 1,5 milyar tonluk kısmının çöpe gittiği (FAO, 2011) bir çağda, sanayileşmiş ülkelerde tüketici düzeyindeki gıda israfının, (222 milyon ton) neredeyse Sahra altı Afrika'daki toplam net gıda üretimi kadar yüksek (230 milyon ton) olduğu gerçeği göz önüne alınırsa (FAO, 2011), hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfının olanca karmaşıklığına rağmen tüm boyutları ile aydınlatılmasının ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılabilir. Bu karmaşıklık gıda israfı olarak adlandırdığımız, aslında büyük bir aktör-ağ olan olgu ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan aktör ve aktantların failliklerinden ileri gelir. Çünkü gıda israfı olgusu özellikle hane halkı düzeyinde, kanun koyucunun yasaları ve düzenlemeleri gibi makro, gıda tedarik zincirini kuşatan pazarlama ağı içerisinde yer alan üretici, çiftçi, aracı, tüccar, restoran, otel, kurum yemekhaneleri, süpermarket, bakkal vb. aktörler gibi mezo ve gıda tüketiminin nihai uğrağı olan evlerde kişiler tarafından icra edilen gıda pratikleri gibi mikro unsurların etkileşimlerinin istenmeyen bir yan ürünüdür.

Bu araştırmanın temel sorusu “gıda israfının hane halkı bağlamında kişilerin gündelik gıda pratiklerin bir sonucu olarak nasıl ortaya çıktığıdır. Gıda tedarik zincirinin hane halkından önceki aşamalarında gerçekleşen gıda israfı (teknik olarak gıda kaybı olarak adlandırılır) en az hane halkı düzeyinde gerçekleşen versiyonu kadar karmaşık bir dinamiğe sahip olsa da, genellikle teknik ve ekonomik düzenlemeler ve müdahalelerle önüne geçilebilecek bir yapı arz eder. Yine de bu teknik ve ekonomik düzenleme ve müdahaleleri mümkün kılacak güçlü bir teknolojik ve iktisadi altyapı gereklidir. Fakat gıda israfı olgusunun hane halkına bakan tarafı, kişilerin günlük hayatın sosyo-materyal bağlamı içerisinde çoğunlukla rutin ve sıradan bir biçimde taşıyıcısı oldukları çeşitli gıda pratikleri aracılığıyla deneyimlenir. Gıda israfı olgusunun bu yönü, bu bağlamda gıda alışverişi, gıdayı hazırlama, pişirme, muhafaza ve artakalanların yönetimi gibi pratiklerin çeşitli unsurlarının hem bu pratiklerin taşıyıcısı ve uygulayıcısı olan bireylerin hem de bu pratiklerin uygulayıcısı olmamakla beraber pratiğin üstünde bir şekilde faillik sahibi olan insan-olmayan aktörlerin

eylemleriyle ortaya çıkar. Bu pratiklerin unsurları bu araştırmada Shove, Pantzar ve Watson (2012)'ın önerisiyle materyal, anlam ve kabiliyet olarak ele alınmıştır. Bu araştırmanın varoluş amacını oluşturan “gıda israfı olgusu hane halkı bağlamında kişilerin gündelik gıda pratiklerinin bir sonucu olarak nasıl ortaya çıkıyor?” sorusu alışveriş, gıdayı hazırlama, pişirme, muhafaza ve artakalanların yönetimi gibi pratikleri materyal, anlam ve kabiliyet gibi unsurlar temelinde inceleyerek verilmeye çalışılmıştır. Bu soruya verilen cevabı tartışıp çeşitli önerilerde bulunmadan önce çalışmanın nasıl bir seyir izlediğini tekrar hatırlamakta fayda vardır.

Çalışmanın ilk bölümünde gıda israfı kavramı teknik olarak açıklanmaya çalışılmış, daha sonra hem Dünya’da hem de Türkiye’de meselenin ne kadar kritik bir boyutta olduğu rakamlar ve grafiklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gıda kaybı ve gıda israfı arasındaki fark irdelenmiş, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gıda israfının besin tedarik zincirinin en çok hangi boyutunda gerçekleştiğiyle alakalı bilgiler verilmiştir. Bu bölüm daha sonra hane halkı seviyesinde gerçekleşen gıda israfı ile alakalı literatürün analiziyle devam etmiştir. İlgili literatürün analizi israf ile alakalı çalışmaların, sosyo-demografik değişkenlerle ilişkilendirilen araştırmaları kapsam dışında tuttuğumuz takdirde yazını egemenliği altına alan iki temel ontoloji altında toplanabileceği bilgisine ulaştırmıştır. Bu ontolojiler psikoloji ve sosyoloji temelli iki farklı yaklaşım olarak özetlenmiştir. Psikoloji temelli yaklaşımların gıda israfını, özellikle Planlı Davranış Teorisi gibi kuramların etkisiyle, tutum, norm, algılanan davranışsal kontrol, niyet, değer, inanç ve davranış gibi bilişsel faktörlerin nedensel ilişkilerinin bir sonucu olarak görmeye meyilli olduğu tespit edilmiştir. Fakat sözü edilen bu değişkenlerle davranış arasındaki büyük boşluk, yani kişilerin içselleştirdikleri değerler, edindikleri tutumlar veya sahip oldukları normların israfı önlemeye yönelik bir niyetlenme ortaya koysa bile bu niyetin çoğu zaman davranışa dönüşmediği gerçeği araştırmamızın kuramsal modelinin, kişinin gündelik ve sıradan yaşamındaki rutinleri önceleyen sosyolojik bir yaklaşım üstüne bina edilmiş olmasının isabetli bir tercih olduğunu kanıtlamıştır. Gıda israfı literatürünün bir diğer kutbunu oluşturan sosyoloji temelli yaklaşımlar ise hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfının kişilerin çeşitli gıda pratikleriyle gündelik hayatın sosyo-materyal koşulları arasındaki etkileşimler sonucu ortaya çıktığına yönelik bir yaklaşım geliştirmiş ve çalışmaların çoğunun kuramsal yapısını bu tip pratikleri iyi betimlemek maksadıyla, pratiğin hem maddi hem de sembolik yönünün, gündelik hayatın olumsuzluğu

bağlamında rutinleşmiş bir biçimde ele alan pratik teorisi oluşturmuştur. Çalışmanın ikinci bölümü pratik teorisinin felsefî ve sosyolojik temellerini, farklı versiyonlarını, diğer sosyal teorilerle nasıl bir aile benzerliğine sahip olduğunu anlatmaya ayrılmıştır. Gıda israfı olgusunun söz konusu pratiklerden, nedensel olmayan bir biçimde ortaya çıktığına yönelik bir kanaat edinmiş araştırmacı üçüncü bölümde metodolojik detaylarını anlattığı bu araştırmanın deseni olarak seçtiği fenomenolojinin teorik varsayımlarının sınırlarını zorlamak pahasına pratik teorisini ve bu teorinin sunduğu araçları hem araştırmanın kuramsal yapısını oluştururken hem de verileri analiz ederken kullanmıştır. Katılımcı gözlemler ve derinlemesine mülakatlar ile farklı aile yaşam döngülerinde olan 15 katılımcıdan toplanan veriler analiz edilmiş ve birtakım bulgulara ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular Shove, Pantzar ve Watson (2012)’ın önerdiği şekliyle, pratiğin unsurları olan materyal, anlam ve kabiliyetler temaları altında kategorileştirilmiştir. Gıda israfının hane halkı seviyesinde gıda pratiklerinin bir sonucu olarak nasıl ortaya çıktığının izi hane halkının aslında onun bir olgu olarak nasıl deneyimlediğinin belirlenmesi ile sürülmeye çalışılmıştır.

4.2.MATERYALİTE

Materyal temasının altında kategorileştirilen bulgular “gıda”, “ekmeğin öyküsü”, “materyal-semiyotik bir araf olarak buzdolabı”, ve “bir beden pratiği olarak diyet” şeklindedir. Bütün bu kategorilerin materyal teması altında toplanması paylaştıkları ortak bir özellikten ileri gelir. Nesneleri, altyapıları, araçları, donanımı ve bedeninin kendisini kapsayan (Shove, Pantzar ve Watson, 2012) materyalite bireylerin israf veya israfı engelleme pratiklerini şekillendiren bir faillığe sahip olur. Bu faillik kimi zaman sırf gıdanın maddi yapısından kaynaklanan bazı özellikleriyle, kimi zaman ekmeğin gibi belirli bir gıda türünün dini ve dünyevi bazı değerlerin temsili veya bazı söylemlerin odağı haline gelmesiyle, bazen buzdolabı gibi bir aracın en temel işlevlerinden dolayı beklenmedik bir şekilde kişi ve gıda arasında kurulan etik ilişkide üstlendiği aracılık rolüyle kimi zaman da kişinin kendi ontolojik varlığının materyal boyutu olan bedenini şekillendirme çabalarının bazı gıda türleriyle olan ilişkisini değiştirmesiyle olur.

Fakat gıda pratikleri ile ilişkili, tabak, çatal, peçete gibi materyallerin yalnızca konumundaki değişiklikler bile birtakım sembolik durumların açığa çıkmasına

sebebiyet verebilir. Örneğin yemeğin sonuna doğru tabağın içine giren bir peçete artık o yemeğin gıda değil artık olduğu anlamına gelebilir. “Adlandırdığını var eden veya yürürlüğe koyan ve böylece söylemin oluşturucu veya üretici gücünü belirten söylemsel pratik” (Butler, 1990:134) olarak tanımlanan edimsellik kavramından ilham alarak burada edimsel bir fail olarak davranan materyalleri tespit edebiliriz. Nitekim formunda hiçbir değişiklik olmayan bir gıda, sadece peçete ve çatalın konumunun değişmesiyle artığa dönüyorsa, materyal dediğimiz şeyin, sadece pratiklerimizin başarılı performansları için elzem maddi unsurlar olmadığını, ufak değişiklikler ile bambaşka bir semiyotik konuma geçebileceğini kabul etmek gerekir.

Materyallerin farklı türdeki failliklerine bir diğer örnek ise buzdolabından gelmiştir. Buzdolabının iki farklı failliği tespit edilmiştir. İlki hacim kısıtlamasından dolayı özellikle aile yaşam döngüsünün son aşamasında olan aileleri veya yalnız yaşayan bireyleri fazlaca gıda alışverişi yapmasından alıkoyması ve dolayısıyla gıda israfını da bir ölçüde engellemesidir. Tıpkı büyük tabakların daha fazla servis ve dolayısıyla daha fazla israf ile sonuçlanması gibi (Wansing ve Van Ittersum, 2013) buzdolabının hacmi de gıda israfına dolaylı da olsa bir sınır getirebilir. Buzdolabının gıda israfı ile ilişkili pratikler üstündeki bir diğer etkisi ise gıdanın çöpe gidip israf olmasını muayyen bir süre için engelleyip, kişinin henüz tüketilebilir durumdaki (fakat tüketmek istemediği) bir gıdayı çöpe atmaktan dolayı yaşayacağı vicdan azabını bir süre ertelemesini sağlamasıdır. Sayes (2014)’ün insan olmayan aktörlerin ne tür faillikleri olduğunu açıklarken belirttiği gibi insan olmayan birimler kendi başlarına ne ahlaki ne de politiktirler fakat yine de ahlaki ve politik ilişkilerimizin dokusunu değiştirdikleri inkâr edilemez. Bu durumda buzdolabı gıdanın çöp kutusunda sonlanacak serüvenini bir süre yavaşlatıp, tabiri caizse gıda için ölümle yaşam arasında bir Araf pozisyonuna gelir. Fakat gıda israfını hem hacimsel özelliklerinden dolayı kısıtladığı hem de insan ve gıda arasındaki ilişkinin mikro etik dokusunu değiştirdiği için materyal-semiyotik bir Araftır. Bu durum aynı zamanda Metcalfe (2012)’nin çöp kutularının israf pratikleri üstünde sembolik, ilişkisel ve materyal boyutlara sahip bir failliğinin olduğunu ortaya koyan çalışması gibi materyalitenin pratikler üstünde farklı failliklerinin olabileceğini göstermesi bakımından önemli bir bulgudur. Ayrıca bu bulgu Evans (2012)’nin artan gıdaların elden çıkarılmasının, onun artık değerinin etrafını çevreleyen belirsizlik ve kaygıların ele alındığı kademeli bir süreç vasıtasıyla gerçekleştiğine yönelik tespitiyle de uyumludur.

Ekmeğin öyküsüne gelecek olursak, onun tıpkı süt gibi diğer gıda türlerinden ayrılan bir yönü olduğu çok bariz bir biçimde görülmektedir. Bunun ise iki sebebi vardır. Ekmeği diğer gıdalardan ayıran özelliklerinden biri onun hem dini (Allah'ın kuluna bağışladığı nimet) hem de dünyevi (emeğin, alın terinin sembolü) kutsallığın tecessüm ettiği bir gıda olmasıdır. Ekmek israfı çoğu katılımcıda diğer gıdalarda o kadar derin hissedilmeyen bir gerginlik, vicdan azabı yaratır. Bu durum insanları ekmeğin israfı hususunda diğer gıdaların israfına göre daha hassas bir hale getirir. Buna rağmen ekmek bütün bu kutsiyetine rağmen önemli israf kalemlerinden biridir. Nitekim Türkiye nüfusunun %8,6'sı hanelerinde ekmeği çöpe atmaktadır. Bu da haftada kişi başı 226 gr ekmeğin çöpe gittiği anlamına gelir (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017). Bu durum ekmeğin paragrafın başında bahsedilen bir diğer özelliğiyle, onun oldukça gündelik, sıradan olan doğasıyla alakalıdır. Ekmek sofraların vazgeçilmezlerinden biri olarak gıda pratiklerinin çoğunun merkezinde yer alır. Neredeyse üç öğünün üçünde de ekmek tüketilir. Bu durum onu bir yönüyle oldukça sıradan, gündelik (*mundane*) bir tüketim nesnesi yapar. Fakat bu sıradan olma durumu, kimi zaman misafirperverlik gibi bazı söylemlerle sosyal hayatın olumsuzluğu neticesinde ortaya çıkan hesaplanamayan bazı durumların bir araya gelmesiyle aynı zamanda onu israfın önemli nesnelerinden biri haline getirir. Özetle ekmek, bir analogi yapmak uygun olursa, her işe koşulan, hor kullanılan, çoğu zaman takdir ve taltif almayan fakat bir kaza sonucu terk-i diyar ettiğinde arkasından ağıtlar yakılan, ne kadar hayırlı, mübarek olduğundan dem vurulan bir insana benzemektedir.

Materyal teması altında kategorileştirilen son bulgu ise diyetlerdir. Diyetlerin söz konusu tema kapsamında değerlendirilmesinin sebebi ise Shove, Pantzar ve Watson (2007)'nın da belirttiği gibi materyalin bedenini kendisini de kapsamasıdır. Diyetler bedeni şekillendiren özel pratiklerden biri olduğu için bu tema altında değerlendirilmiştir. Bir katılımcının ifadesiyle “mutedil bir dengeden uzak” acele sonuç alınmak istenen diyetler” genellikle başarısızlıkla nihayet bulunduğu, bu diyet için gerekli gıdaların tedarikiyle, evde, kişinin rutin olarak tüketmediği besinlerden oluşan bir bolluk yaşandığını, diyetler son bulunduğu ise bu gıdaların tüketilmediği için israf olduğuna yönelik bir bulguya erişilmiştir. Ayrıca kişinin bu başarısız diyetlerin son bulması neticesinde uzun süredir özlemini çektiği gıdalara yönelik ölçsüz bir tüketime yönelmesi de israf potansiyelini arttırabilir. Bunun yanın da diyet pratiklerinin başarılı uygulamalarının kişiyi hem zaman hem de gıda çeşidi

bakımından iyi planlanmış bir alışveriş örüntüsüne teşvik ettiğine yönelik bazı iç görüler de elde edilmiştir. Son olarak vejetaryenlik, veganlık gibi etik ve ideolojik kaygıların yön verdiği farklı beslenme diyetlerinin de kişinin besin seçeneklerini kısıtlamak suretiyle gıda israfı üzerinde etkisi olabileceğini dair bulgular elde edilmiş olsa da McCarthy ve Liu (2017)'nin de organik beslenme ve vejetaryenlik gibi beslenme biçimlerini değerli bulan yeşil tüketicilerin dahi oldukça fazla miktarda yenilebilir gıda israfı yaptığı ortaya koyan çalışması bu tip diyetler ve gıda israfı arasında doğrudan ve nedensel bir ilişki kurulamayacağına yönelik bir kanıt olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ayrıcalıklı sınıflara ait, elit bir beslenme pratiği olarak görülen bu tip diyetlerin gıda repertuarlarının, ayrıcalıklı olmayan kesimlerce yaratıcı adaptasyonlarla uyarlandığı da göz önüne alındığında (Johnston, Szabo ve Rodney, 2011) gıda israfını azaltma potansiyeli taşıyan bazı marjinal beslenme pratiklerin popülerleşmesine yönelik çabalar desteklenebilir.

4.3.ANLAM

Pratiğin anlam boyutu, ilgili aktivitenin ne için iyi olduğu ya da onu problematik kılan şeyin ne olduğu ile alakalıdır. Aktivite ile alakalı inançları, duyguları, amaçları, hedefleri, ödevleri yani onun neye yöneldiğini kapsar. Yine de pratiğin *yönelimselliğini* (intentionality) ifade eden Schatzki'nin ereksel-duygulanım yapıları adını verdiği bu unsurlar kişiden ziyade pratiğe ait olarak görülür ve kişi ilgili pratiği icra ettiği esnada ortaya çıkar. Ondandır ki birey bu yapıların taşıyıcısı olarak kavramsallaştırılır. Anlam temasının altında kategorileştirilen bulgular “dini değerler”, “geçmişteki yoksulluk”, “israfla ilişkili duygular” ve “müdavimlik” olarak isimlendirilmiştir.

Dini değerlerin bazı katılımcılarda, israfa sebebiyet verdiğini düşündükleri birtakım davranışları terk etmesini sağlayacak kadar kuvvetli bir etkisi olduğu gözlemlenmişken, bazılarında ise gıda israfı neticesinde ortaya çıkan olumsuz duygularla beraber ifade edilen, çığneden bir kural formunda ifade edildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Fakat her iki durumda da bir pratiğin ne için iyi olduğu veya onu problematik kılan şeyin ne olduğuyla alakalı olduğu için gıda pratiklerinin anlam boyutuyla ilişkili bir unsur olduğu oldukça bariz bir şekilde fakat bu yönüyle özel bir gıda pratiğiyle ilişkili olmaktan ziyade herhangi bir gıda pratiğinin başarısız bir icrası

neticesinde meydana gelen israf ile vuku bulan jenerik bir anlam olduğu gör÷lmektedir.

Geçmişteki yoksulluk kategorisine ait bulguların dört farklı veçheyle ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlar geçmişte yaşanan yoksulluktan dolayı gıda israfı ile alakalı azami itina ve hassasiyet gösterme, geçmişteki yoksulluğun acısını çıkarmak için yer yer savurganlığa varan bazı davranışların ortaya çıkması, yoksulken mecbur kalınan bazı gıda pratiklerinden dolayı daha fazla israf etme ve israf edersem o günlere tekrar düşer, o yoksulluğu yeniden yaşarım korkusudur. Aile yaşam döngüsü bakımından ileri seviyelerde olan çoğu katılımcının deneyimlediği yoksulluk, özellikle kırsal bir kökenle birleştğinde katılımcıların kişisel geçmişlerinin bir parçası olan gıdaya erişimin oldukça meşakkatli olduğu yıllara göndermede bulunarak ifade edilmiştir. Çoğu katılımcı, geçmişteki yoksulluğu çocuklarına yaşatmama motivasyonu ile yer yer müsrif davrandığını ifade edenler dahi bu durumun kendilerini gıda israfına karşı daha hassas kıldığını belirtme eğilimindedir. Bu durum Abeliotis, Lasaridi ve Chroni (2014)'nin Yunan hane halkları üstünde yaptıkları bir çalışmada tüketicilerin gıda israfını engellemeye yönelik pozitif bir tutum sahibi olduklarını ve bu pozitif tutumun oluşmasından da Yunanistan'da yaşanan ekonomik resesyonun etkisi olduğuna yönelik ulaştıkları sonuçla tutarlı gözükmektedir. Fakat köyden şehre göçtüğü ilk yıllarda kötü ekonomik koşullar ve yaşanan yerin yetersiz fiziksel altyapısının etkisiyle, özellikle temel gıda maddelerine erişimlerini, yılda bir iki kez memleketten toplu olarak getirdikleriyle sağladıklarını ifade eden bazı katılımcıların, yetersiz ekipman ve koşullar sebebiyle başarısız muhafaza pratikleri icra etmek durumunda kaldıkları için gıda israfında bulundukları da yoksulluk ve israf arasındaki geleneksel ilişkinin hilafına bir bulgu olması bakımından ilginçtir. Yoksulluk azalıkça israf artar yaklaşımı bu örnekte geçerli olmamıştır. Yine de Porpino, Wansink ve Parente (2016)'nin yoksul hane halklarında gör÷len bol miktarda gıda stoklama davranışının daha fazla gıda israfını nasıl teşvik ettiğine yönelik bulgularıyla uyumludur. Gıda israfında bulunursam o yoksul yıllara tekrar düşerim korkusu ise rasyonel bir temelden ziyade duygusal bir zemin üstünden neşet eden bir anlam örüntüsü olarak göze çarpmaktadır. Bu anlam örüntüsü gıda israfı konusunda yeterince hassas davranılmadığı takdirde, ilahi bir takdirle kendisine verilen nimetlerin geri alınacağı tekrar o yoksulluk yıllarına dönüleceği gibi daha hissi bir bağlamda cereyan eden korku ve endişe gibi duygu durumlarına göndermede bulunur. Bireylerin kendi

yaşamlarında dönüm noktalarına ulaştıklarında gıdaya ilişkin pratiklerini de değiştirebildiğini, kaynakları, yetenekleri ve standartları tekrar gözden geçirip, gıda israfına yönelik daha hassas bir hale geldiklerine yönelik bir iç görüden hareketle (Plessz vd.,2016) pratiklerdeki bu değişimin duygusal unsurların göz ardı edilemeyeceği bir süreç dahilinde gerçekleştiği söylenebilir.

İsrafla ilişkili duygulara odaklanmak önemlidir. Nitekim “duygulara odaklanmak, sosyal pratiklerin bireysel insan failini etrafında dönen eyleyiş ve söyleyiş biçimlerine niçin dahil ettiğini ve niçin onları dikkate almasını sağladığını açıklama hususunda bize yardımcı olur. Duygular pratiklere pek çok biçimde bağlıdır ve hem pratiklere hem de bu pratiklerin uygulayıcılarına çeşitli değerler atfeder.” (Weenink ve Spaargaren, 2016). Diğer anlam unsurlarında olduğu gibi, duyguların kişiden ziyade pratiklere ait olduğu kabul edilerek, kişilerin ilgili pratiğin performansı esnasında söz konusu duyguların taşıyıcısı haline geldiğini tekrar belirtmekte fayda vardır. İsrafla ilişkili duygular genellikle suçluluk, kızgınlık, vicdan azabı, gerginlik gibi olumsuz hislerdir. Bu tip olumsuz duygular kişiye gıda israfı ile alakalı pratikleri anlamlandırması bakımından rehberlik eder. Örneğin kişi böyle bir duyguyu deneyimlendiğinde yaptığı davranışın niçin problematik olduğuna yönelik bir kavrayışa sahip olur ve bunu “israf ettiğim gıdayı bulamayan pek çok insan varken yaptığım doğru değil” şeklinde ahlaki bir çıkarımla rasyonalize eder. Bu tip negatif duyguları deneyimlemekten kaçınma arzusunun gıda israfından kaçınma davranışını motive etmesi (Graham-Rowe, Jessop ve Sparks, 2014) böyle bir sürecin etkisi olarak gerçekleşiyor olabilir. Ulaşılan bir diğer bulgu ise bu duyguların şiddetinin israf edilen gıdanın türüne göre değiştiğidir. Ekmek ve süt gibi gıdalar, önceden de bahsedildiği gibi bazı değerler ve söylemlerin tecessüm ettiği gıdalar olduğundan, böyle gıdaların israfı sonucu ortaya çıkan daha şiddetli duygular kişiyi özellikle bu tip gıdaların israfını engellemeye yönelik pratiklerin içine daha fazla dahil edebilir.

Müdevimlik, alışveriş gibi gıda pratiklerinin zaman içindeki tekrarlı ve rutinleşmiş performansının hanedeki gıda israfını kısmen nasıl engellediği hususunda ortaya çıkan oldukça ilginç bir anlam kategorisidir. Bir yönüyle bir kabiliyettir de esasında. Fakat bireye tekil olarak ait olan bir kabiliyetten ziyade ortaya çıkması içim müdevimi olunan mekanla geliştirilen müşterek bir ilişkiye ihtiyaç duyar. Gıda tedariki için sürekli aynı yere giden kişi ile bu tedariki sağladığı mekân arasında zaman içerisinde bazen duygusal bazen fonksiyonel faydanın ağır bastığı bir ilişki tesis edilir.

Dolayısıyla zaman içinde bu mekanlar müşteri için güvenilir bir hal alır. Bu güvenilirlik ilişki neticesinde satıcı kişiyi kötü bir alışveriş yapmaktan alıkoyar. Örneğin sebze, meyve ve yeşillğin çürüklerini ayırır, kişinin bunları satın almasına engel olur. Bu durumda kişi evinde daha az sebze ve meyveyi çöpe atmak zorunda kalacağından, daha az gıda israf ettiğine yönelik bir kanaat oluşturur. Müdavimlik ilişkisinden kaynaklanan bu alışveriş pratiği, gıda israfı üzerinde dolaylı da olsa bir etkiye sahip olur böylece. Bu durum Lee (2018)'nin gıda perakendecilerinin hane halkı gıda israfı üzerindeki etkisinin yalnızca satış teşvik faaliyetleriyle sınırlandırılmayacağına yönelik yaptığı tespiti de destekler niteliktedir.

4.4. KABİLİYET

Pratiğin üçüncü unsuru kabiliyettir. Kabiliyet, pratiği gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan bilgi ve becerileri kapsar. Bazı bilgiler kurallar, prensipler talimatlar şeklinde formal bir şekil alırken, bazıları know-how biçiminde örtük bilgi olarak varlıklarını idame ettirirler. Gıda israfı ile alakalı pratiklerin kabiliyet boyutunu açıklamaya çalışırken elde edilen kategoriler, pratiğe katılım derecesi, gıda israfını engellemeye yönelik pratikler ve hayvanlar olarak isimlendirilmiştir.

Pratiği sergileyen birey ya da bireyler pratikle alakalı bilgi ve beceri kapasitesi bakımından söz konusu pratiğin gelişimine ve yeninden üretimine farklı biçimlerde ve oranlarda katkı sunarlar (Warde, 2005). Hatta bazı durumlar söz konusu gıda pratiklerine katılım derecesi o kadar düşük bir seviyededir ki söz konusu pratiğin başarılı bir performansının önüne geçebilirler. Örneğin evde hangi gıdaların tüketildiğini evin annesi kadar iyi takip etmeyen bir baba, sadece indirim girmiş diye evin rutin besin portföyü içinde yer almayan bir gıdayı satın alabilir. Bu durum alışveriş (en azından planlama kısmı) ve pişirme gibi gıda pratiklerine katılım derecesi babaya göre çok daha yüksek bir seviyede olan anneyi, söz konusu gıdanın israfını engellemek için, o gıdayı rutin öğün planlamasına bir şekilde dahil etmek zorunda bırakabilir. Çünkü bu durum telafi edilmezse, öngörülemez bir israfı karşı karşıya kalınacaktır. Anne pişirme ve öğün planlama ile ilgili birtakım kabiliyetlerle bu durumu telafi etmeye çalışır. Dolayısıyla Koivupuro vd. (2012)'nin bakkaliye alışverişini yapan kişinin cinsiyetinin gıda israfı üzerinde etkili olduğuna yönelik bulguyu aslında cinsiyetten ziyade, pratiğe katılım derecesine dolayısıyla pratikteki

kabiliyet unsuruna atfetmek daha yerinde olacaktır. Fakat kadınların evde hangi gıdanın ne kadar bulunduğundan haberdar olma, alışveriş ve öğün planlaması yapma, pişirme ve artakalanları yönetme gibi pratiklerin başarılı icracıları olmalarının zaman içinde cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesine katkı sağladığı da gözden kaçırılmamalıdır.

İsrafi engelleme pratikleri kabaca muhafaza ve artakalanların yönetimi gibi iki farklı kategoriye ayrılabilir. Muhafaza pratiklerinde, dondurma, konserve yapma, turşu yapma, komposto yapma gibi geleneksel pratiklerin yanı sıra, kişinin belirli bir gıda için rutin haline gelmiş sözgelimi konserve gibi bir pratiği, konserveye uygun olduğu düşünülmeyen başka gıdalar için kullanarak söz konusu pratiklere yaratıcı dokunuşlarda bulunduğu gözlenmiştir. Bu durum pratiklerin kişiyi sabit bir yörüngede hareket etmek zorunda bırakan bir faillik sergilemediği, yaratıcılık ve doğaçlamaya her zaman açık kapı bıraktığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Benzer bir yaratıcılık durumu artakalanların yönetimi kategorisi için de geçerlidir. Hane halkının pratiğe katılım düzeyi yüksek kabiliyetli uygulamacıları genellikle bir öğünden artakalan yemeklerin takip eden öğünlerde lezzet değişimi ya da bıkkınlık gibi faktörlerden dolayı yenmeyip israf olmasının önüne geçebilmek için maskeleyen pratikleri olarak isimlendirdiğimiz performanslar icra ederler. Bu pratiklerde söz konusu gıda farklı bir yemeğin üretiminde yan bileşenlerden biri olarak kullanır (tadı değişmeye başlayan peyniri böreğin içinde kullanmak gibi). Böylece artakalan gıda, yeni yemeğin içinde baskın bir lezzet olarak öne çıkmayacağı için tüketilir ve israf edilmemiş olur. Artakalanların yönetimi kategorisinde fedakârlık içeren bir davranış örüntüsü de göze çarpmaktadır. Genellikle doyma, lezzet değişimi ya da bıkkınlık nedeniyle tüketilmeyen gıdaların israf olmaması için tüketilmesine yönelik bir fedakarlığa, özellikle söz konusu gıda çocuklar tarafından bırakıldıysa anne çağrılmaktadır. Bu durum Cappellini vb. (2019)'un artakalan tüketimi için sadece bazı aile üyelerinin (diğerlerine nazaran) böyle bir fedakârlığa çağırıldığı ve böylece yalnızca aile bağlarının pekiştirildiği olağan dışı gıda tüketimi (özel günlerdeki yemekler gibi) durumlarında değil, aynı zamanda gündelik artakalan tüketimi esnasında da aile rollerinin yeniden üretimi aracılığıyla ailenin sürdürüldüğüne yönelik tespitiyle de örtüşmektedir. Literatürde bu pratiğin fedakarlıkla ilişkisine yönelik başka kanıtlar da bulmak mümkündür. Örneğin israf davranışının özel bir türü olan tabağı bitirmeme ve geride yiyecek bırakmanın Schwartz'ın tanımlamış olduğu

değerlerden hedonizm ve öz-yönelim ile pozitif ilişkili olması (Miroso vd. 2016) söz konusu durumu aksi yönden desteklemektedir.

Kabiliyetler temasının son kategorisi olarak hayvanlardan bahsetmek yerinde olacaktır. Pratik teorisinin Bilim ve Teknoloji çalışmaları etrafında şekillenen Aktör-Ağ Kuramının hem insanları hem de insan olmayanları kapsayan dağılmış faillik anlayışından etkilendiği, dolayısıyla pratiğin icrasında insan olmayan aktörlerin de performansını hesaba kattığından bahsedilmişti. İşte hayvanlar ister evcil olsun ister olmasın israf pratikleri içinde yer alan önemli aktörlerdendir. Her ne kadar Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, israfın tanımını yaparken, “insani tüketim için üretilen gıdalar” şeklinde özel bir vurgu yapıp, hayvanların artakalanların yönetimi sürecine dahil edilmesinin önüne bir set çekmiş olsa da, bu durumun hane halklarının gıda israfı olgusunu deneyimlerken çoğu zaman dikkate almadığı bir tanımlama olduğu ortadadır. Bazı katılımcılar için geçmişte kalıp, bazıları için hala varlığını sürdüren bir durum olan hayvanların israfı önleme pratikleri içerisindeki konumu, böyle bir pratiğin taşıyıcısı olmayan katılımcılar için bile, Gıda ve Tarım Örgütü’nün aksine gayet meşrudur. Artakalanların yönetimi sürecine dahil olan hayvanlar genellikle kediler, köpekler ve kuşlardır. Ertürk vd. (2015)’in ailelerin ekmek tüketimi ve israfı ile alakalı çalışmasında da bayatlamış ekmeklerin hayvanlara verilmesinin oldukça yaygın bir uygulama olmaya devam ettiği tespit edilmiştir.

Genel bir toparlama yapacak olursak, kişilerin gıda israfı fenomeninin hane halkı düzeyinde gerçekleşen yönünü deneyimleme biçiminin alışveriş, gıda muhafaza, pişirme, yeme ve artakalanların yönetimi gibi pratiklerin performansı esnasında somutlaştığı söylenebilir. Fakat bu pratiklerin rutin karakteri incelendiğinde sabit ve homojen bir doğasının olmadığını, katılımcıların onları icra ederken materyal, anlam ve kabiliyet gibi unsurlardan faydalandıkları, bu unsurlardan istifade etme biçimlerinin de insani ve insani olmayan, bazen de bunların ikisini de içeren hibrit aktörlerin failliklerine göre yani; söylemler, değerler, dini inanç gibi daha makro faktörlerin, çeşitli materyallerle kurulan hem fonksiyonel hem sembolik yönü olan ilişkilerin, hayvanların, özel gıdaların, duyguların, diyetlerin, müdavimlik gibi özel alıcı-satıcı ilişkilerinin, aile içerisinde gıda pratiklerine katılım derecesi ile kendini gösteren cinsiyet rollerinin failliklerine göre farklılaştığı anlaşılmaktadır. Fakat bahsedilen bu unsurlar gıda israfını psikolojik bir paradigmayla açıklamaya çalışan bilişsel modellerin öngördüğü gibi, kişinin zihninde verili bir halde durmanın ötesinde,

pratiklerin performansı esnasında ortaya çıkmakta ve her performansta yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla pratik teorisinin öngördüğü gibi kişilerden ziyade pratiklere ait gibi durmaktadır.

Quested vd. (2013) gıda israfının çoklu ve birbiriyle etkileşim halinde olan aktivitelerin bir sonucu olduğunu, bu davranışlarınsa genellikle gıda israfı ile ilgisiz sebeplerden dolayı gerçekleştirildiğini ve hem alışkanlık bileşenine hem de duygusal bir bileşene işaret ettiğini belirtmektedir. Bu araştırma vesilesiyle elde edilen sonuçlar Quested vd. (2013)'ün ulaştığı sonuçlarla uyum içinde gözükmektedir. Fakat bu davranışların gıda israfı ile ilgisiz sebeplerden dolayı gerçekleştiğini söylemek yanıltıcı olabilir. Gıda israfı daha ziyade gıda ile ilgili pratiklerin başarısız performanslarının öngörülemeyen sonuçları olarak gerçekleşiyor gibi görünmektedir. Bu pratiklerin hem rutin, alışkanlık bileşenine hem de duygusal bir bileşene işaret ettiği ise doğru fakat eksik bir öngörüdür. Nitekim duygular bu pratiklerin performansı esnasında ortaya çıkan ve pratiklerin niçin iyi ya da problematik olduğu hususunda kişiye rehberlik eden bir unsur olmakla beraber, bu pratiklerle ilişkili yegâne anlam kategorisi değildir. Duyguların da içinde yer aldığı bu anlam kategorileri, insanların kişisel tarihlerinde yaşadıkları yoksulluk gibi deneyimler, dini ve ahlaki söylemler, günlük hayatın sosyo-materyal dokusu içinde ortaya çıkan olumsal etkileşimler, kişilerin gıda tedarik pratikleri neticesinde zaman içinde oluşan müdavimlik gibi özel bir alıcı-satıcı ilişkisi gibi unsurları da kapsayacak şekilde geliştirilebilir. Gıda israfının kişilerin daha geniş bağlamsal ve değersel faktörler içerisinde gömülü olan alışveriş ve yemek pişirme gibi diğer bütünleşik pratikler boyunca zaman ve mekâna yayılmış çoklu tüketim örüntülerinin kasti olmayan bir sonucu olduğunu söylemek (Ganglbauer, 2013) daha isabetli bir değerlendirme olur. Lusk ve Elison (2017)'ün israf davranışını, diğer pek çok davranış gibi, kişiye sağladığı fayda ve maliyetlerin göz önüne bulundurulduğu rasyonel-ekonomik bir davranış olarak görülmesi gerektiğine yönelik çıkarım ise bütün bu bilgiler ışığında oldukça yüzeysel kalmaktadır. Nitekim böyle bir çıkarım onların israf davranışı olarak tanımladığı şeyin yalnızca materyal boyutunu onun bile çok küçük bir kısmını hesaba katar. Bu tip davranışların semiyotik kısmı muhakkak değerlendirilmeye alınmalıdır. Hatta materyal ve semiyotik boyut çoğu zaman pratik içerisinde birbiriyle kaynaşır. Lazell (2016)'in de belirttiği gibi gıda israfı meselesinin saklı doğası göz önüne alındığında, tüketicinin gıda israfı davranışı tüketicinin pratikleri, alışkanlıkları ve rutinlerine

odaklanılarak daha iyi anlaşılabilir. Özetle hane halkı gıda israfı bireysel bir tüketici davranışı problemi olarak kavramsallaştırılamaz. Gıdanın üretildiği sosyal ve materyal şartları hedefleyen politikalar ve müdahaleler muhakkak gündeme alınmalıdır (Evans, 2011).

Araştırma neticesinden elde edilen bulgulardan hareketle teorik ve uygulamaya dönük bazı önerilerde bulunmak mümkündür. Fakat yapılan araştırmanın bir fenomenolojik deneme olduğu göz önüne alındığı takdirde, önerilerin teorik boyutunun daha kuvvetli olduğu, uygulamaya dönük önerileri, bu önerileri motamot biçimde tatbik etmeye çalışmaktan ziyade, uygulayıcıların yaratıcılığının ön plana çıkması gereken bir esin kaynağı veya bir taslak olarak kullanmaya çalışmanın daha isabetli olacağını ifade etmek gerekir.

Hane halkı seviyesinde gerçekleşen gıda israfı ile alakalı çalışma yapacak araştırmacılar için yapılabilecek ilk öneri, meseleyi pratik teorisiyle aile benzerliği olan Aktör-Ağ kuramı (Latour, 2005) veya Öbikleşme kuramı (*Assemblage Theory*) (DeLanda, 2006) gibi farklı materyal-semiyotik kuramlarla çalışmayı denemeleri olabilir. Bu tip teoriler, özellikle insan olmayan aktörlerin failliklerini tespit etme bakımından pratik teorisine göre daha hassas bir çerçeve sunarlar. Ayrıca israfın yapıldığı bağlamı yani evi bir aktör-ağ ya da öbek/öbikleşme olarak kavramsallaştırmak, gıda israfının, bir ağ içerisinde birbiriyle ilişkili olan aktörlerin eylemleri sonucu oluşan olumsal bir etki olarak nasıl ortaya çıktığını, onun sektör, gıda güvenliği politikaları, sağlık, yerel yönetimler gibi diğer aktör-ağlarla veya öbek/öbikleşmelerle nasıl bir ilişki içinde olduklarını daha iyi kavramaya olanak verebilir.

Hane halkı bağlamında pratik teorisini kullanmak isteyen araştırmacılar içinse önerimiz şu olacaktır: Fenomenolojik desen her ne kadar insanların bir fenomeni nasıl deneyimlediğinin betimlemesini yapma hususunda araştırmacının zihni aydınlatsa da onu bir sosyal teori ile kullanmak daima bir risk içermektedir. Araştırma boyunca bizim de almış olduğumuz bu risk; fenomenolojik desende bir sosyal teori kullanmanın ilgili fenomeni deneyimleyen kişilerin deneyimlerini anlama ve yorumlama konusunda araştırmacıyı kısıtlaması ve araştırmacının da bu kısıtlanmışlıkla söz konusu deneyimleri, katılımcıların deneyimlediği şekliyle değil de teorisinin öngördüğü şekliyle açıklamaya yönelik bir girişimde bulunması yani özetle olana değil de olması gerekene yönelmesidir. Dolayısıyla gıda israfını pratik teorisinin sunduğu kavram

setleriyle anlamaya ve açıklamaya çalışacak araştırmacılara, bu teoriyi fenomenolojik bir desenle kullanmaktan kaynaklanan riski deneyimlemiş bir akranları olarak tavsiyem, vaka çalışmalarına (case study) yönelmeleridir. Ayrıca pratik teorisinin, pratiğin unsurları olarak ortaya koyduğu materyal, anlam ve kabiliyetin bu araştırmada yapılmış olduğu biçimin ötesinde, sınırları iyi çizilmiş tekil bir pratiği incelemek için kullanılması da başka bir öneri olacaktır.

Gıda israfı ile ilgili araştırmalar şüphesiz ki üretim, hasat sonrası muhafaza, işleme, dağıtım gibi gıda tedarik sürecinin farklı aşamalarını da konu alabilir. Tüketim aşaması için ise restoranlar, oteller, firma, hastane, okul ve üniversite yemekhaneler, kantinleri gibi farklı seçenekler de araştırma bağlamı olarak düşünülebilir. Neticede gıda israfı, daha önce defaatle vurgulandığı gibi, sadece bir tüketici sorunu olarak kavramsallaştırılıp, tutum, norm ve değerlerin bir fonksiyonu olarak açıklanamaz. Mesele bundan çok daha karmaşıktır. Bu yüzden bu sürecin içerisinde yer alan her bağlamın ve bu bağlamda faillikleri bulunan her aktörün bıraktığı izler mümkün mertebe sürülmelidir.

Araştırmanın bulgularından hareketle uygulamaya dönük bazı öneriler de geliştirilebilir. Bu noktada politika yapıcılarının özellikle yerel yönetimler düzeyinde atacağı birtakım adımlar vardır. Gıda israfının materyal boyutunun ne kadar önemli olduğunu göz önüne alınırsa, örneğin belediyelerde “atık yönetim departmanı” kurulabilir. Bu departman aracılığıyla ilgili yerleşimde hane halkı ve kurumsal düzeyde gıda atığı miktarı ve niteliği tespit edilerek bu atıkların yenilebilir kısmının hayvan barınaklarına veya ihtiyaç sahibi farklı birimlere ulaştırılması sağlanabilir. Pek tabidir ki aynı öneri bir sosyal girişim olarak da özel sektör tarafından hayata geçirilebilir. Bu noktada 2015’ten beri faaliyetlerine devam eden “Fazla Gıda” isimli girişimin faaliyetlerinin örnek oluşturması bakımından oldukça önemli olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Ajzen, I. (1991), “The Theory of Planned Behavior”, *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, C:50, No: 2, ss. 179-211.

Akıncı, S. ve Kıymalıoğlu, A. (2014). “Planlı Davranış Teorisi”, Derleyen İ. M. Yağcı, S. Çabuk, *Pazarlama Teorileri*, MediaCat, İstanbul.

Alhonnoro, L. (2014), "Practice as A Patterned Network of Heterogeneous Materials- An Actor Network Approach to Practice Theory", *Kulutustutkimus*, C:8, No:2, ss.7-28

Ambler-Edwards, S., Bailey, K. S., Kiff, A., Lang, T., Lee, R., Marsden, T., Simons, D. ve Tibbs, H. (2009). “Food Futures: Rethinking UK Strategy. A Chatham House Report”, <http://orca.cf.ac.uk/20465/1/r0109foodfutures.pdf>.

Bajde, D. (2013), “Consumer Culture Theory (Re)Visits Actor-Network Theory: Flattening Consumption Studies”, *Marketing Theory*, C:13, No:2, ss.227–242.

Başdemir, H.Y. (2005). İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume Ve Smith, (Çevrimiçi) <http://www.liberal.org.tr/upresimler/makaleler/iskoc-aydinlanma-etigi.pdf>, 20 Mart 2019.

Benton, T. ve Craib, I. (2018). *Sosyal Bilim Felsefesi: Toplumsal Düşüncenin Felsefi Temelleri*, (Çev. Ümit Tatlıcan ve Berivan Binay) Sentez Yayıncılık, Bursa.

Berg, B. L. (2001). *Qualitative Research Methods for the Social Science*, Pearson, Boston: MA.

Blake, J. (1999), “Overcoming The ‘Value-Action Gap’in Environmental Policy: Tensions Between National Policy and Local Experienced”, *Local environment*, C:4, No:3, ss.257-278.

Bolaane, B. ve Ali, M. (2004), “Sampling Household Waste at Source: Lessons Learnt in Gaborone”, *Waste management & research*, C:22, No: 3, ss.142-148.

Boulstridge, E. ve Carrigan, M. (2000), “Do Consumers Really Care About Corporate Re-Sponsibility? Highlighting The Attitude Behaviour Gap”, *Journal Of Communication Management*, C:4, No: 4, ss. 355-368.

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Bourdieu, P. (1980). *The Logic of Practice*, Stanford University Press,
- Bourdieu, P. (1989), “Social Space and Symbolic Power”, *Sociological theory*, C:7, No: 1, ss.14-25.
- Bourdieu, P. (1990). *In other words: Essays towards a reflexive sociology.*, Stanford University Press, Stanford, California.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım*, (Çev. Derya Fırat Şannan ve Ayşe Günce Berkkurt), Heretik Yayınları, Ankara.
- Bruce, S ve Yearley, S. (2006). *The Sage Dictionary of Sociology*, Sage. London.
- Butchvarov, P. (1999). “Metaphysics”, Derleyen: R. Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, New York.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, New York.
- Butler, J. (2010), “Performative Agency,” *Journal of Cultural Economy*, C:3, No: 2, ss.147-161.
- Callon, M. (1984), “Some Elements of A Sociology of Translation: Domestication of The Scallops and The Fishermen of St Brieuc Bay”, *The sociological review*, C: 32, ss.196-233.
- Callon, M. ve Latour, B. (1981). "Unscrewing the big Leviathan: how actors macro-structure reality and how sociologists help them to do so", Derleyen: Knorr-Cetina, K., Cicourel, A., *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro and Macro-Sociologies*, Routledge: London.
- Callon, M. ve Muniesa, F. (2005), “Peripheral Vision: Economic Markets as Calculative Collective Devices”, *Organization Studies*, C:26, No: 8, ss. 1229–1250.
- Cappellini, B. (2009), “The Sacrifice of Re-Use: The Travels Of Leftovers And Family Relations”. *Journal of Consumer Behaviour*, C: 8, No: 6, ss.365-375.
- Cappellini, B. ve Parsons, E. (2012), “Practising Thrift at Dinnertime: Mealtime Leftovers, Sacrifice and Family Membership”, *The Sociological Review*, C: 60, No: 2, ss.121-134.

Cecere, G., Mancinelli, S. ve Mazzanti, M. (2014), “Waste Prevention and Social Preferences: The Role of Intrinsic and Extrinsic Motivations”, *Ecological Economy*, C:107, ss.163-176.

Cevizci, A. (2012). *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul.

Christensen, J. H., Hewitson, B., Busuioc, A., Chen, A., Gao, X., Held, R., Jones, R., Kolli, R. K., Kwon, W. K., Laprise, R., Magana Rueda, V., Mearns, L., Menendez, C. G., Räisänen, J., Rinke, A., Sarr, A., Whetton, P., Arritt, R., Benestad, R., Beniston, M., Bromwich, D., Caya, D., Comiso, J., de Elia, R. ve Dethloff, K. (2007). *Regional climate projection, Climate Change, 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, University Press, Cambridge, Chapter 11, 847-890.

Cochoy, F. (2008), “Calculation, Qualculation, Calculation: Shopping Cart Arithmetic, Equipped Cognition and The Clustered Consumer”, *Marketing theory*, C:8, No: 1, ss.15-44.

Creswell, J.W. (2017). *Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, (Çev. Ed. Selçuk Beşir Demir) Eğiten Kitap, Ankara.

Çakmak, M.N. (2020). “Spor Aracılığıyla Bedenin Göstergeleşmesi: Eskişehir’de Body-Fitness Yapanlara Yönelik Sosyolojik Bir Saha Araştırması”, *Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*.

De Landa, M. (2018). *Yeni Bir Toplum Felsefesi: Öbekleşme Kuramı ve Toplumsal Karmaşıklık*, (Çev. Sercan Çalcı), Kolektif Kitap, İstanbul.

Deleuze, G., Guattari, F. (1990). *Kapitalizm ve şizofreni: Bin yayla*, (Çev. Ali Akay) Bağlam, İstanbul.

Delley, M. ve Brunner, T. A. (2017), “Foodwaste within Swiss Households: A Segmentation of The Population and Suggestions for Preventive Measures”, *Resources, Conservation and Recycling*, C: 122, ss. 172-184.

Demir, Ö. (2012). *Bilim Felsefesi*, Sentez Yayıncılık: İstanbul.

Denzin, N.K. (1978). *Sociological methods: A sourcebook*. McGraw-Hill, New York, NY.

Direk, Zeynep. “Martin Heidegger - Zeynep Direk İle Felsefe Vakti”, 20 Mart 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=p2ihdhGqJz0>.

Dölekoğlu, C. Ö., Giray, F. H. ve Şahin, A. (2014), “Mutfaktan Çöpe Ekmek: Tüketim ve Değerlendirme”, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (44).

Etil, H. ve Demir, M. (2014), “Pierre Bourdieu’nün Bilim Sosyolojisine Katkısı: Alan Teorisi, Habitus” Cini ve Refleksivite Talebi”. Cogito, C:76, ss.312-349.

Evans, D. (2011), “Blaming The Consumer—Once Again: The Social And Material Contexts of Everyday Food Waste Practices in Some English Households”, Critical Public Health, C:21, No:4, ss.429-440.

Evans, D. (2012), “Beyond The Throwaway Society: Ordinary Domestic Practice and A Sociological Approach to Household Food Waste”, *Sociology*, C:46, No:1, ss.41-56.

FAO. (2011). “Global Food Losses And Food Waste – Extent, Causes And Prevention”. Rome.

Fishbein, M. ve Ajzen, I. (1975). Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research. Reading, MA: Addison-Wesley.

Ganglbauer, E., Fitzpatrick, G. ve Comber, R. (2013), “Negotiating Food Waste: Using A Practice Lens to Inform Design”, ACM Transactions on Computer-Human Interaction, C:20, No: 2, ss. 1-25.

Ger, G. (2009), “Tüketici Araştırmalarında Nitel Yöntemler Kullanmanın İncelikleri ve Zorlukları”, Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, C:1, No:1, ss.1-19.

Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the theory of structuration*, Polity Press, Cambridge.

Glock, H. J. (1996). *A Wittgenstein dictionary*, Blackwell, Oxford.

Graham-Rowe, E., Jessop, D. C. ve Sparks, P. (2014), “Identifying Motivations And Barriers to Minimising Household Food Waste”, Resources, Conservation And Recycling, C:84, ss.15-23.

Graham-Rowe, E., Jessop, D. C. ve Sparks, P. (2015), “Predicting Household Food Waste Reduction Using An Extended Theory of Planned Behaviour”, *Resources, Conservation and Recycling*, C:101, ss. 194-202.

Griffin, M., Sobal, J. ve Lyson, T. A. (2009), “An Analysis of a Community Food Waste Stream”, *Agriculture and Human Values*, C:26, ss.67–81.

Gustavsson, J., Cederberg, C., Sonesson, U., Van Otterdijk, R., Meybeck, A., 2011. Global Food Losses and Food Waste. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rom. <http://www.fao.org/docrep/014/mb060e/mb060e00.pdf>.

Halkier, B., Katz-Gerro, T. ve Martens, L. (2011), “Applying Practice Theory to The Study of Consumption: Theoretical And Methodological Considerations”, *Journal of Consumer Culture*, C:11, No:1, ss. 3-13.

Hamerman, E. J., Rudell, F. ve Martins, C. M. (2018), “Factors That Predict Taking Restaurant Leftovers: Strategies for Reducing Food Waste”, *Journal of Consumer Behaviour*, C:17, No:1, ss.94-104.

Hargreaves, T. (2011), “Practice-ing Behaviour Change: Applying Social Practice Theory to Pro-Environmental Behaviour Change”, *Journal of consumer culture*, C:11, No: 1, ss.79-99.

Hebrok, M. ve Boks, C. (2017), “Household Food Waste: Drivers and Potential Intervention Points for Design—An Extensive Review”, *Journal of Cleaner Production*, C:151, ss. 380-392.

Heidegger, M. (2018). *Varlık ve Zaman*, (Çev. Kaan Ökten) Alfa, İstanbul.

Invagen, P. V. (1999). “Substance”, Derleyen: Robert Audi, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge University Press, New York.

Inwood, M. (1999). *A Heidegger Dictionary*, Blackwell Publishers, Oxford.

İşlek, M. S. (2019). “Anadolu Pazar Sisteminde Alıcı Ve Satıcı İlişkilerinin Analizi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*.

Karakayalı, N. (2015), “Two Ontological Orientations in Sociology: Building Social Ontologies and Blurring The Boundaries of The ‘Social’”, *Sociology*, C: 49, No: 4, ss.732-747.

- Katsarova, I. (2014). "Tackling Food Waste: The EU's Contribution to a Global Issue", report, European Parliamentary Research Service, Strasbourg, France.
- Kayhan, V. (2006), "Kur'an'a Göre İsrâf Ve İktisat", Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C:6, No: 3, ss. 149-195.
- Kendall, G. ve Wickham, G. (2016). *Foucault'nun Yöntemlerini Kullanmak*, (Çev. Umut Yener Kara ve Turgay Sivrikaya) Isık Yayınları, İstanbul.
- Koivupuro, H. K., Hartikainen, H., Silvennoinen, K., Katajajuuri, J. M., Heikintalo, N., Reinikainen, A. ve Jalkanen, L. (2012). "Influence Of Socio-Demographical, Behavioural and Attitudinal Factors on The Amount Of Avoidable Food Waste Generated in Finnish Households", International Journal of Consumer Studies, C:36, No: 2, ss.183-191.
- Konya Ticaret Odası, <http://www.kto.org.tr/tarim-449s.htm>. 20 Aralık 2020.
- Kvale, S. (1983), "The qualitative research interview", Journal of phenomenological psychology, C:14, No: 1-2, ss.171-196.
- Latour B. (1999). *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*, Harvard University Press, Cambridge.
- Latour, B. (1988). *The Pasteurization of France*, Harvard University Press, Cambridge
- Latour, B. (1993). *We Have Never Been Modern*, (Trans. C. Porter) Harvard University. Cambridge:
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*, Oxford University Press, Oxford.
- Latour, B. ve Strum, SC. (1986), "Human Social Origins: Oh Please, Tell Us Another Origin Story", Journal of Social and Biological Structures C:9, No: 2, ss.169–187.
- Law, J. (1984), "On the Methods Of Long-Distance Control: Vessels, Navigation And The Portuguese Route To India", The Sociological Review, C: 32, ss.234–263.
- Law, J. (2009). "Actor Network Theory and Material Semiotics", Derleyen: John L. Turner, B., S., *The New Blackwell Companion to Social Theory*, Wiley-Blackwell: West Sussex
- Layder, D. (2014). *Sosyal Teoriye Giriş*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul.

Lazell, J. (2016), “Consumer Food Waste Behaviour in Universities: Sharing as A Means of Prevention”, *Journal of Consumer Behaviour*, C:15, No:5, ss.430-439.

Leal Filho, W. ve Kovaleva, M. (2015). *Food Waste and Sustainable Food Waste Management in The Baltic Sea Region*. Springer, Hamburg,

Liao, C., Hong, J., Zhao, D., Zhang, S. ve Chen, C. (2018), “Confucian Culture as Determinants Of Consumers' Food Leftover Generation: Evidence from Chengdu, China”, *Environmental Science and Pollution Research*, C:25, No: 15, ss.14919-14933.

Lury, C. (2012). *Consumer Culture*, Polity Press, Cambridge.

Magaudda, P. (2011), “When Materiality ‘Bites Back’: Digital Music Consumption Practices in The Age Of Dematerialization”, *Journal of Consumer Culture*, C:11, No: 1, ss.15-36.

Malcolm, N., Wright, G. H. ve Wittgenstein, L. (2001). *Ludwig Wittgenstein: A memoir by Norman Malcolm*, Oxford University Press: New York.

Marx, K. ve Engels, F. (1976). *Alman İdeolojisi*, (Çev. Sevim Belli) Sol Yayınları, İstanbul.

McCarthy, B. ve Liu, H. B. (2017), “Waste Not, Want Not’ Exploring Green Consumers’ Attitudes towards Wasting Edible Food And Actions to Tackle Food Waste”. *British Food Journal*, C:119, No: 12, ss.2519-2531.

Melbye, E. L., Onozaka, Y. ve Hansen, H. (2017), “Throwing It All Away: Exploring Affluent Consumers’ Attitudes towards Wasting Edible Food”, *Journal of Food Products Marketing*, C:23, No. 4, ss. 416-429.

Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma*, (Çev. Editörü: Selahattin Turan) Nobel Yayınları, Ankara.

Mourad, M. (2016), “Recycling, Recovering and Preventing “Food Waste”: Competing Solutions For Food Systems Sustainability İn The United States And France. *Journal of Cleaner Production*, C: 126, ss. 461–477

Mutluel, O. (2012), “İslam Düşüncesinde Ahlaki Bir Kavram Olarak Orta Yol”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:12, No: 27, ss. 239–253.

- Neff, R. A., Spiker, M. L. ve Truant, P. L. (2015), “Wasted Food: US Consumers' Reported Awareness, Attitudes, and Behaviors”, *PloS one*, C:10, No: 6, ss. 1-16.
- Nielsen, D.A. (2005). “Social Facts”, Derleyen: George Ritzer, *Encyclopedia of Social Theory*, Sage: Thousand Oaks, Calif.
- Ökten, K. (2006). *Heidegger Kitabı*, Agora Kitaplığı: İstanbul.
- Özdemir, Ş., Torlak, Ö. ve Vatandaş, C. (2016). *Aile Yaşam Döngüsü ve Tüketim*, Sekam, İstanbul.
- Özmen, M. (2019), “Sosyo-Materyal Bir Yapı Olarak Pazar: Pazarın Bilim-Teknoloji-Toplum İncelemeleri Bakış Açısıyla İncelenmesi”, *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, C: 5, No: 2, ss.303-338.
- Pakpour, A. H., Zeidi, I. M., Emamjomeh, M. M., Asefzadeh, S. ve Pearson, H. (2014), “Household Waste Behaviours among A Community Sample in Iran: An Application of The Theory of Planned Behaviour”, *Waste management*, C:34, No: 6, ss.980-986.
- Parfitt, J., Barthel, M. ve Macnaughton, S. (2010), “Food Waste within Food Supply Chains: Quantification and Potential for Change to 2050”, *Philosophical Transactions Of The Royal Society B: Biological Sciences*, C: 365, No: 1554, ss. 3065-3081.
- Parizeau, K., von Massow, M. ve Martin, R. (2015), “Household-Level Dynamics of Food Waste Production and Related Beliefs, Attitudes, And Behaviors in Guelph, Ontario”, *Waste Management*, C:35, ss.207-217.
- Porpino, G., Parente, J. ve Wansink, B. (2015), “Food Waste Paradox: Antecedents of Food Disposal in Low Income Households”, *International Journal of Consumer Studies*, C: 39, No: 6, ss. 619-629.
- Porpino, G., Wansink, B. ve Parente, J. (2016), “Wasted Positive Intentions: The Role Of Affection and Abundance on Household Food Waste”, *Journal of food products marketing*, C:22, No: 7, ss.733-751.
- Priefer, C., Jörissen, J. ve Bräutigam, K. R. (2016), “Food Waste Prevention in Europe—A Cause-Driven Approach to Identify The Most Relevant Leverage Points for Action”, *Resources, Conservation and Recycling*, C: 109, 155-165.

- Principato, L., Secondi, L. ve Pratesi, C. A. (2015), "Reducing Food Waste: An Investigation on The Behaviour of Italian Youths", *British Food Journal*, C:117, No: 2, ss.731-748.
- Qi, D. ve Roe, B. E. (2016), "Household Food Waste: Multivariate Regression and Principal Components Analyses of Awareness and Attitudes Among US Consumers". *PloS one*, C: 11, No: 7, ss. 1-19.
- Quested, T. E., Marsh, E., Stunell, D. ve Parry, A. D. (2013), "Spaghetti Soup: The Complex World Of Food Waste Behaviours", *Resources, Conservation and Recycling*, C:79, ss.43-51.
- Reckwitz, A. (2002), "Toward A Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing", *European Journal of Social Theory*, C:5, No:2, ss.243-263.
- Reckwitz, A. (2007), "Practice theory", Derleyen: G. Ritzer, *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Blackwell Publishing, New York.
- Ritzer, G. (2011). *Modern Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Himmet Hültür) De Ki, Ankara.
- Røpke, I. (2009), "Theories of Practice—New Inspiration for Ecological Economic Studies on Consumption", *Ecological economics*, C: 6, No:10, ss.2490-2497.
- Saldaña, J. (2019). *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*, (Çev. Ed. Aysel Tüfekçi Akcan ve Süleyman Nihat Şad) Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Sayer, A. (2005), "Class, Moral Worth And Recognition", *Sociology*, C: 3, No: 5, ss. 947-963.
- Sayes, E. (2014), "Actor-Network Theory And Methodology: Just What Does It Mean to Say That Nonhumans Have Agency?" *Social Studies of Science*, C:44, No:1, ss. 134–149.
- Schanes, K., Dobernig, K. ve Gözet, B. (2018), "Food Waste Matters-A Systematic Review of Household Food Waste Practices And Their Policy Implications", *Journal of Cleaner Production*, C: 182, ss. 978-991.
- Schatzki, T. R. (1996). *Social practices: A Wittgensteinian approach to human activity and the social*, Cambridge University Press, New York.
- Schatzki, T. R. (2005), "Peripheral Vision: The Sites of Organizations", *Organization Studies*, C: 26, No: 3, ss. 465-484.

Schatzki, T., R. (2016). "Practice Theory as Flat Ontology", Derleyen: G. Spaargaren, D. Weening ve M. Lamers, *Practice Theory and Research: Exploring the Dynamics of social life*, Routledge Publication, New York.

Schwartz, S. H. (1977), "Normative Influences on Altruism", *Advances in experimental social psychology*, C:10, No:1, ss. 221-279.

Secondi, L., Principato, L., Laureti, T. (2015), "Household Food Waste Behaviour in EU- 27 Countries: A Multilevel Analysis". *Food Policy*, C:56, ss.25-40.

Shove, E. ve Pantzar, M. (2005), "Consumers, Producers And Practices: Understanding The Invention And Reinvention of Nordic Walking", *Journal of consumer culture*, C: 5, No: 1, ss.43-64.

Shove, E., Pantzar, M. ve Watson, M. (2012). *The dynamics of social practice: Everyday life and how it changes*. Sage, Londra.

Silvennoinen, K., Katajajuuri, J. M., Hartikainen, H., Heikkilä, L. ve Reinikainen, A. (2014), "Food Waste Volume And Composition in Finnish Households", *British Food Journal*, C:116, No: 6, ss.1058-1068.

Southerton, D. ve Yates, L. (2015), "Exploring food waste", Derleyen: K.M. Ekström, *Waste Management and Sustainable Consumption: Reflections on Consumer Waste*, Routledge, New York.

Stancu, V., Haugaard, P. ve Lähteenmäki, L. (2016), "Determinants of Consumer Food Waste Behaviour: Two Routes to Food Waste", *Appetite*, C:96, ss.7-17.

Stanford Encyclopedia of Philosophy. *Ludwig Wittgenstein*, (Çevrimiçi) <https://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/#NatuPhil>, 20 Mart 2020.

Stefan, V., Van Herpen, E., Tudoran, A. A. ve Lähteenmäki, L. (2013), "Avoiding Food Waste by Romanian Consumers: The Importance of Planning And Shopping Routines", *Food Quality and Preference*, C:28, No: 1, ss. 375-381.

Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G. A. ve Kalof, L. (1999), "A Value-Belief-Norm Theory Of Support for Social Movements: The Case Of Environmentalism", *Human Ecology Review*, C:6, No: 2, ss.81-97.

T.C. Ticaret Bakanlığı (Çevrimiçi), https://tuketici.ticaret.gov.tr/data/5e6b33e913b876e4200a0101/Turkiye_Israf_Raporu_2018.pdf, 17 Mart 2019.

Takla, T. N. ve Pape, W. (1985), “The Force Imagery in Durkheim: The Integration of Theory, Metatheory, and Methods”, *Sociological Theory*, C:3, No:1, ss.74-88.

Tatlıdil, F.F., Dellal, İ ve Bayramoğlu, Z. (Çevrimiçi), <http://www.fao.org/3/au824e.pdf>, 20 Mart 2020.

Terpstra, M. J., Steenbekkers, L. P. A., De Maertelaere, N. C. M. ve Nijhuis, S. (2005),” Food Storage and Disposal: Consumer Practices and Knowledge”, *British Food Journal*, C:107, No:7, ss.526-533.

Terzi, H. (2016). “Müslüman Tüketicilerin İsraf Davranışlarının Rasyonel Tüketim Ve Gösterişçi Tüketim Bağlamında İncelenmesi: Kùltürlerarası Bir Karşılaştırma”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Thompson, C. J., Locander, W. B. ve Pollio, H. R. (1989), “Putting Consumer Experience Back into Consumer Research: The Philosophy and Method of Existential-Phenomenology”, *Journal of consumer research*, C: 16, No:2, ss.133-146.

Thyberg, K. L. ve Tonjes, D. J. (2016),” Drivers of Food Waste And Their İmplications for Sustainable Policy Development”, *Resources, Conservation and Recycling*, C:106, ss.110-123.

Toprak Mahsùllerı Ofisi (2014). “Ekmek İsrafı ve Tüketici Alışkanlıkları”, (Çevrimiçi) <https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/ekmek/tmobrosuryeni2.pdf>, 17 Mart 2019.

Torlak, Ö., Özmen, M., Tiltay, M.A., İşlek, M.S. ve Ay, U. (2019), "Ritual As Assemblage: Feast Of Sacrifice Experiences of Turkish Consumers", *Journal of Islamic Marketing*, C: 16, No: 2, ss. 476-494.

Truninger, M. (2011), “Cooking with Bimby in A Moment of Recruitment: Exploring Conventions and Practice Perspectives”, *Journal of Consumer Culture*, C:11, No: 1, ss.37-59.

Tucker, C. A. ve Farrelly, T. (2016), “Household Food Waste: The İmplications Of Consumer Choice in Food from Purchase to Disposal”, *Local Environment*, C:21, No: 6, ss.682-706.

Tülüce, H. . (2016), “Martin Heidegger’de Dasein Kavramı”, ukurova niversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C:16, No:1, ss.245-259.

Türk Dil Kurumu, (evrimii), <https://sozluk.gov.tr/>, 21. Ekim 2020.

Türkiye İstatistik Kurumu, (evrimii), <https://cip.tuik.gov.tr/#> 20 Aralık 2020.

Türkiye İstatistik Kurumu, (evrimii), <https://cip.tuik.gov.tr/#>. 20 Aralık 2020.

Türkiye İstatistik Kurumu, (evrimii), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-Istatistikleri-2020-33737>. 20 Aralık 2020.

United States Food and Agriculture Organization, *Global Food Losses And Food Waste – Extent, Causes And Prevention*, 2011, (evrimii) <http://www.fao.org/3/a-i2697e.pdf>, 23 Ocak 2019.

Van Ittersum, K. ve Wansink, B. (2012), “Plate Size and Color Suggestibility: The Delboeuf Illusion’s Bias on Serving and Eating Behavior,” *Journal of Consumer Research*, C:39, No:2, ss.215–28.

Vanham, D., Bouraoui, F., Leip, A., Grizzetti, B. ve Bidoglio, G. (2015,. “Lost Water and Nitrogen Resources Due to EU Consumer Food Waste”, *Environmental Research Letters*, C: 10, No: 8.

Vermeir, I. ve Verbeke, W. (2006), “Sustainable Food Consumption: Exploring The Consumer “Attitude–Behavioral Intention” Gap”, *Journal of Agricultural and Environmental ethics*, C:19, No: 2, ss.169-194

Visschers, V.H., Wickli, N. ve Siegrist, M. (2016), “Sorting Out Food Waste Behaviour: A Survey on The Motivators and Barriers Of Self-Reported Amounts of Food Waste in Households”, *Journal of Environmental Psychology*, C: 45, ss. 66-78.

Wansink, B. ve Van Ittersum, K. (2013), “Portion Size Me: Plate-Size Induced Consumption Norms and Win-Win Solutions for Reducing Food Intake And Waste”, *Journal of Experimental Psychology: Applied*, C:19, No: 4, ss.320–332.

Warde, A (2003). *Eating Out: Social Differantation, Consumption and Pleasure*, Cambridge University Press, Cambridge.

Warde, A ve Welsh D. (2015), “Theories of Practice and sustainable consumption”, Derleyen: J. Thogerson ve L. Reisch, *Handbook of Research on Sustainable Consumption*, Edward Elgar Publishing: Cheltenham

Warde, A. (2005), “Consumption and Theories of Practice”, *Journal of consumer culture*, C: 5, No: 2, 131-153.

Warde, A. (2016). *The Practice of Eating*, Polity Press, Cambridge.

Weenink, D. ve Spaargaren, G. (2016). “Emotional agency navigates a world of practices”, Derleyen: G. Spaargaren, D. Weening ve M. Lamers, *Practice Theory and Research: Exploring the dynamics of social life*, Routledge, New York.

Wenlock, R. W., Buss, D. H., Derry, B. J. ve Dixon, E. J. (1980), “Household Food Wastage in Britain”, *British Journal of Nutrition*, C:43, No: 1, ss.53-70.

Wenlock, R. W., Buss, D. H., Derry, B. J. ve Dixon, E. J. (1980), “Household Food Wastage in Britain”, *British Journal of Nutrition*, C:43, No:1, ss.53-70

Williams, H., Wikström, F., Otterbring, T., Löfgren, M. ve Gustafsson, A. (2012), “Reasons For Household Food Waste with Special Attention to Packaging”, *Journal of Cleaner Production*, C:24, ss.141–148.

Winch, P. (2020). *Sosyal Bilim Düşüncesi ve Felsefe*, (Çev.Ömer Demir ve Mehmet Murat Şahin) Vadi Yayınevi, İstanbul.

Wittgenstein, L. (2020). *Felsefi Soruşturmalar*, (Çev. Haluk Barışcan), Metis, İstanbul.

Wittgenstein; L. (2017). *Tractatus Logico-Philosophicus*, (Çev. Oruç Aruoba) Metis : İstanbul

Yıldırım, A. (2008). “Wittgenstein Felsefesinin İki Dönemindeki Fikri Farklılıklar”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

EKLER

Ek 1: Araştırmada kullanılan mülakat rehberi

Bu mülakat ev halkının hane halkı düzeyinde gerçekleşen gıda israfı ile alakalı pratikleri ve deneyimlerini ve bu ikisi arasındaki ilişkileri anlamak için yapılmaktadır. Görüşmeler kayıt altına alınacak fakat bu kayıtlar yalnızca görüşmenin yazıya dökülmesi amacıyla kullanılacaktır. Yine de kayıt istemediğinizi belirtmeniz takdirde herhangi bir ses veya görüntü kaydı yapılmayacaktır. Hiçbir bilginiz araştırma amaçları dışında (veri analizi, yorumlama vb.) kullanılmayacaktır.

Arş. Gör. Ufuk AY

Doç. Dr. Müjdat ÖZMEN

Genel Olarak İsfraf Kavramı Üzerine

İsfraf kavramından ne anlıyorsunuz?

Gıda israfı kavramından ne anlıyorsunuz?

Müsrif bir insan sizce nasıl bir insandır?

Müsrif bir ev sizce nasıl bir evdir?

Yetiştirilme tarzı ile müsriflik arasında nasıl bir ilişki olabilir?

İnsanları israf etmeye iten faktörler sizce nelerdir?

Şayet çevreniz tarafından müsrif biri olarak algılanıyor olsaydınız nasıl hissederdiniz?

Hane halkı olarak kendinizi müsrif bir ev olarak tanımlar mıydınız?

Gıdayı israf ettiğinizde nasıl hissedersiniz?

Eğer gıda israf ediyorsanız, bu çoğunlukla sizden kaynaklı sebeplerden mi gerçekleşiyor?

Sizi israfa sürükleyen fakat esasında sizden kaynaklanmayan sebepler neler olabilir?

Gıda israfı yapmamak için birtakım becerilere sahip olmak gerekir mi?

Etrafınızdaki insanların gıda israfı konusundaki tutum ve davranışlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Onları bu konuda uyardığınız oluyor mu?

Sizi bu konuda uyaranlar oluyor mu?

Günlük (Yeme) Rutini

Bir gününüzün nasıl geçtiğini anlatır mısınız?

Yemek yemenin gün içerisindeki yeri nedir?

Gün içerisindeki öğünlerinizi nasıl planlıyorsunuz?

Öğünlerinizin gündelik programın dışına çıktığı oluyor mu?

Misafir ağırlama sıklığınız nedir?

Misafir ağırladığınızda nasıl bir yemek hazırlığı yapıyorsunuz?

Siz misafirlige gittiğinizde nasıl bir hazırlıkla karşılaşıyorsunuz?

Çeşitli ve bol yemek yapmanın misafir ağırlamanın gereği olduğuna yönelik fikirle alakalı düşünceleriniz nedir?

Ne sıklıkla dışarda yersiniz?

Dışarda yemek size nasıl hissettirir?

Dışarda yerken, yemeğinizi bitiremediğiniz oluyor mu? Bu durumu neye bağlıyorsunuz?

Bitiremediğiniz yemek için özel bir talebiniz oluyor mu?

Bu talebiniz beraber yemek yediğiniz kişilerle olan samimiyet düzeyine göre şekillenir mi?

Planlama (öğün planlama)

Öğün planlama kavramından ne anlıyorsunuz?

Sizce öğün planlamanın avantajları ve dezavantajları neler olabilir?

Belirli bir öğün planına sadık kalmak için hangi hususlara dikkat edilmelidir?

Öğün planlarınız ne gibi durumlarda sekteye uğrayabilir?

Öğün planlarınız sekteye uğradığında nasıl hissedersiniz?

Planlama (alışveriş)

Alışveriş öncesi bir liste yapmak alışverişinizi nasıl etkiler?

Liste yapmadan çıktığınız oluyor mu?

Listenizi nasıl oluşturuyorsunuz?

Listesiz çıktığınızda neler hissediyorsunuz?

Listeli ve listesiz alışverişleriniz arasındaki en belirgin farklılık sizce nedir?

Listenizin dışına çıktığınız oluyor mu?

Hangi durumlarda listenin dışına çıkılabilir?

Listenizin dışına çıktığınızda ne hissediyorsunuz?

Alışveriş

Belirli bir alışveriş gününüz var mı?

Bu günün özel bir sebebi var mı?

Alışverişten kim sorumlu?

Alışverişiniz genellikle nerden yaparsınız?

Sizce iyi bir alışveriş yapmak birtakım yetenekler gerektirir fikri hakkındaki düşünceleriniz neler?

Süpermarketlerde gerçekleştirilen promosyon faaliyetleri hakkında ne düşünüyorsunuz?

Bu tip faaliyetlerin olumlu ve olumsuz yönleri hakkında konuşabilir miyiz?

Bu faaliyetlerle aranız nasıl?

Bazı ürünlerin miktar olarak fazlaca satın alınması iyidir görüşüne hakkında ne düşünüyorsunuz?

Sizce bu düşünce hangi ürünler için geçerli olmalı?

Gıda paketlerinin boyutları hakkındaki düşünceleriniz neler?

Piştirme

Evde yemek piştirme sıklığınız nedir?

Dışardan yemek söylediğiniz oluyor mu?

Hazır yemek satın alma sıklığınız nedir?

Hangi durumlarda hazır yemek satın alma yoluna gidersiniz?

Evde yemekleri genellikle kim pişirir?

Hangi yemeği pişireceğinize nasıl karar verirsiniz?

Belirli bir piştirme rutininiz var mı?

Evde genellikle pişen yemekler nelerdir?

Evde yaşayan herkesin damak tadını dikkate alıyor musunuz?

Pişirdiğiniz yemek beğenilmediğinde nasıl hissediyorsunuz?

Aile üyelerinin sevmediğini bildiğiniz halde bir yemeği pişirdiğiniz oluyor mu?

Bu tip durumlarda nasıl tepkiler alıyorsunuz?

Aile üyelerinin beğenmediği için yemek yemediği oluyor mu?

Bu tip durumlarda nasıl bir hareket tarzı benimsiyorsunuz?

Bu tip durumları engellemek için ne tip önlemler alıyorsunuz?

Yeni tarifler denemek hakkında ne düşünüyorsunuz?

İhtiyaçtan fazla pişirdiğiniz oluyor mu?

Genellikle hangi durumlarda miktarı ayarlamakta güçlük çekiyorsunuz?

Yemek pişirirken uygun boyutta tencere ya da tava bulamadığınız oluyor mu?

Uygun boyutta tencere ya da tava bulamamak piştirme pratiğinizi nasıl etkiler?

Yeme

Diyet yapma olgusu hakkında ne düşünüyorsunuz?

Sizin de diyet yaptığınız oluyor mu?

Diyet yaparken yemek ile alakalı pratiklerinizde ne tip değişimler meydana geliyor?

Doyduğunuz halde israf olacak endişesiyle yemeye devam ettiğiniz oluyor mu?

Bu tip bir durum gerçekleştiğinde nasıl hissediyorsunuz?

Kullandığınız tabakların boyutu hakkında ne düşünüyorsunuz?

Çocuklara yemek yedirmek nasıl bir deneyim?

Bu konuda kendinizi başarılı görüyor musunuz?

Artakalanların Yönetimi

Ertesi güne kalan yemeği tekrar tüketmek hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

Bu tip bir yemeği tüketirken nasıl hissedersiniz?

Böyle yemeklerin yenmesi için uyguladığınız özel bir taktik var mı?

Çocuklarınızın yemediği, onlardan artakalan yemeklerin akıbeti ne oluyor?

Bu yemekleri sizin tükettiğiniz oluyor mu?

Eşinizden artakalan yemeği tüketir misiniz?

Sizce iki durum arasında fark var mı?

Muhafaza

Gıdaların uzun süre dayanması için uyguladığınız muhafaza teknikleri var mı?

Hangi gıdanın nasıl saklanacağı ile ilgili bilginiz ne düzeyde?

Farklı gıdalar için farklı muhafaza teknikleri uygular mısınız?

Dolabınızı farklı gıda türlerine göre düzenler misiniz?

Ek 2: Katılımcı Profili Detaylandırılmış Liste

	Aile Yaşam Döngüsü	Meslek	Gelir (TL)	Büyüklik	Format	Ayrı mutfak	Beslenme Rutini	Evcil Hayvan
Katılımcı 1	Yetişkin Çocuklu	Emekli çift	12.000	130 m2	4+1	Var	Üç öğün	Yok
Katılımcı 2	Tek kişilik	Akademisyen	6.500	90 m2	1+1	Yok	İki öğün	Var
Katılımcı 3	Tek kişilik	Akademisyen	6.500	110 m2	3+1	Var	Tek öğün	Yok
Katılımcı 4	Yetişkin Çocuklu	Akademisyen.- ev hanımı	7.500	150 m2	4+1	Var	Üç öğün	Yok
Katılımcı 5	Tek Kişilik	Akademisyen	6.000	100 m2	1+1	Yok	Üç öğün	Yok
Katılımcı 6	Tek Kişilik	Akademisyen	6.500	90 m2	1+1	Yok	Üç öğün	Yok
Katılımcı 7	Baş başa kalmış çift	Emekli-ev hanımı	-	110 m2	3+1	Var	Üç öğün	Yok
Katılımcı 8	Yetişkin Çocuklu	Emlak dan..-ev hanımı	-	140 m2	4+1	Var	Üç öğün	Yok
Katılımcı 9	En büyük çocuk okul öncesi çağda	Akademisyen çift	17.000	150 m2	3+1	1+1	Üç öğün	Yok
Katılımcı 10	Tek kişilik	Akademisyen	6.500	90 m2	1+1	1+1	Üç öğün	Yok
Katılımcı 11	Çocuksuz evli çift	Öğretmen çift	12.000	130 m2	4+1	Var	Üç öğün	Yok

Katılımcı 12	Yetişkin çocuklu aile	Emekli çift	15.000	110 m2	2+1	Yok	Üç öğün	Yok
Katılımcı 13	Yetişkin çocuklu aile	Ev hanımı- Polis	7.000	130 m2	3+1	Var	Üç öğün	Yok
Katılımcı 14	Yetişkin çocuklu aile	Ev-hanımı- işletmeci	15.000	120 m2	3+1	Var	Üç öğün	Yok
Katılımcı 15	Yetişkin çocuklu aile	Ev-hanımı- Mühendis	15.000	120 m2	3+1	Var	Üç öğün	Yok

